

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KARS İLİ SÜT SANAYİ VE MANDIRA İŞLETMELERİNDE ÜRETİM VE
SANAYİ ENTEGRASYONUNUN EKONOMİK VE SOSYO-EKONOMİK
ANALİZİ

Pınar DEMİR

HAYVAN SAĞLIĞI EKONOMİSİ VE İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Sadi ARAL

Bu tez, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Müdürlüğü tarafından 2005K120140 kod 6-7 nolu Bilim İnsanı Yetiştirme konulu proje ile desteklenmiştir.

2009 - ANKARA

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği Doktora Programı

çerçevesinde yürütülmüş olan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından
Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 02/06/2009

Prof. Dr. Sadi ARAL

Ankara Üniversitesi

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Engin SAKARYA

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ş. Doğan TUNCER

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz YALÇIN

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Aytekin GÜNLÜ

Selçuk Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Kabul ve Onay	ii
İçindekiler	iii
Önsöz	vii
Simgeler ve Kısaltmalar	ix
Şekiller	x
Çizelgeler	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Dünya’da Süt ve Peynir Üretimi	2
1.2. Avrupa Birliği’nde Süt Sektörü	9
1.3. Avrupa Birliği’nde Uygulanan Süt ve Süt Ürünleri Politikaları	10
1.4. Türkiye’de Süt Sektörü	14
1.5. Kars İlinde Süt Sektörü	30
1.5.1. Kars İlinin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı	30
1.5.2. Kars İlinde Hayvancılık İşletmelerinin İşletme Yapısı ve Ölçekleri	33
1.5.3. Kars İlinde Bitkisel Üretim	36
1.5.4. Kars İlinde Hayvan Varlığı	39
1.5.5. Kars İlinde Süt Üretimi ve Verimlilik	43
1.5.6. Kars İlinde Süt Sanayi	49
1.5.7. Konu İle İlgili Bilimsel Çalışmalar	55
2. GEREÇ VE YÖNTEM	63
2.1. Gereç	63
2.2. Yöntem	63
2.2.1. Örneğe Dahil Edilecek İşletmelerin Belirlenmesi	63
2.2.2. Verilerin Değerlendirilmesi	64
2.2.2.1. İşletme Sonuçlarının ve Maliyetlerinin Hesaplanması	64
2.2.2.2. İşletmelerin Sermaye Yapılarının Hesaplanması	68
2.2.2.3. Likidite ve Faaliyet Oranları	69
2.2.2.4. Karlılık Analizleri	70

3. BULGULAR	73
3.1. Süt Sığırcılık İşletmelerine Ait Bulgular	73
3.1.1. Süt Sığırcılık İşletmelerinin İşletme Sahiplerine İlişkin Bulgular	73
3.1.2. Süt Sığırcılık İşletmelerinde İşletme Ölçekleri ve Süt Verimine İlişkin Bulgular	74
3.1.3. Süt Sığırcılık İşletmelerinde Örgütlenmeye İlişkin Bulgular	75
3.1.4. Süt Sığırcılık İşletmelerinde Süt Pazarlamasına İlişkin Bulgular	76
3.1.5. Süt Sığırcılık İşletmelerinde Süt Üretimi ve Pazarlama Sorunlarına İlişkin Bulgular	78
3.1.6. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Kredi ve Finansman Sorunlarına İlişkin Bulgular	80
3.1.7. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Bölgedeki Süt Üretimine Artırılmasına Yönelik Getirdikleri Önerilere İlişkin Bulgular	80
3.1.8. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Sürecine İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular	82
3.2. Kars Tarım İl Müdürlüğü'nde Çalışan Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerine Ait Anket Bulguları	84
3.2.1. Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerinin Süt Sektörünün Üretim ve Pazarlama Sorunlarına İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular	84
3.2.2. Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerinin Bölgedeki Süt Üretimini Artırmaya Yönelik Çözüm Önerilerine İlişkin Bulgular	88
3.2.3. Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Sürecine İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular	92
3.3. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Bulgular	94
3.3.1. Süt Sanayi İşletmelerine İlişkin Genel Bulgular	94
3.3.1.1. Süt Sanayi İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapılarına İlişkin Bulgular	94
3.3.1.2. Süt Sanayi İşletmelerinin Çiğ Süt Toplama Şekilleri ve Kullandıkları Araçlara İlişkin Bulgular	98
3.3.1.3. Süt Sanayi İşletmelerinin Kapasite Kullanım Durumu	99

3.3.1.4. Süt Sanayi İşletmelerinde Süt ve Kaşar Peyniri Fiyatlarının Belirlenmesine İlişkin Bulgular	103
3.3.1.5. Süt Sanayi İşletmelerinin Pazarlama Kanalları ve Sorunları	106
3.3.1.6. Süt Sanayi İşletmelerinin Tedarik Sorunları ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bulgular	109
3.3.1.3. Süt Sanayi İşletmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Sürecine İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular	116
3.3.2. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Ekonomik Bulgular	117
3.3.2.1. Süt Sanayi İşletmelerinde Çalışan İşgücüne Ait Bulgular	117
3.3.2.2. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Teknik Bulgular	119
3.3.2.3. Süt Sanayi İşletmelerinin Sermaye Durumu	121
3.3.2.3.1. Aktifler	123
3.3.2.3.2. Pasifler	129
3.3.2.4. Süt Sanayi İşletmelerinin Maliyetlerine İlişkin Bulgular	130
3.3.2.5. Süt Sanayi İşletmelerinin İşletme Gelirlerine İlişkin Bulgular	135
3.3.2.6. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Bazı Finansal Bulgular	137
3.3.2.6.1. Likidite Oranları	137
3.3.2.6.2. Faaliyet Oranları	138
3.3.2.6.3. Karlılık Oranları	139
3.3.2.7. Regresyon Analizlerine İlişkin Bulgular	142
4. TARTIŞMA	146
4.1. Süt Sığırcılık İşletmelerine Ait Bulguların Değerlendirilmesi	146
4.2. Kars Tarım İl Müdürlüğü'nde Çalışan Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerine Ait Bulguların Değerlendirilmesi	160
4.3. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Bulguların Değerlendirilmesi	169
4.3.1. Süt Sanayi İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapılarının Değerlendirilmesi	169
4.3.2. Süt Sanayi İşletmelerinin Ekonomik Yapılarına İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi	194

4.3.3. Süt Sanayi İşletmelerinin Rantabilite Rasyolarına İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi	198
4.3.4. Regresyon Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi	201
5. SONUÇ ve ÖNERİLER	203
ÖZET	208
SUMMARY	209
KAYNAKLAR	210
EKLER	221
EK-1. Süt Sığırcılık İşletmelerine Ait Anket Soruları	221
EK-2. Tarım İl Müdürlüğünde Çalışan Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerine Ait Anket Soruları	223
EK-3. Süt Sanayi İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapılarına İlişkin Anket Soruları	225
EK-4. Süt Sanayi İşletmelerinin Ekonomik Yapılarına İlişkin Anket Soruları	228
ÖZGEÇMİŞ	231

ÖNSÖZ

Hayvancılık, bugün gelişmiş ülkelerde bir endüstri haline gelmiş, ekonominin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu durum, tarımın ve dolayısıyla hayvancılığın ulusal düzeyde geliştirilmesi gereken stratejik bir sektör olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsan beslenmesinde en değerli ürün grubunu, hayvansal kökenli ürünler (et, süt, yumurta, bal ve bunların ürünleri) oluşturmaktadır. Özellikle süt ve süt ürünleri tüketimi de insan yaşamının sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesinde alternatifi olmaması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

Çok çabuk bozulabilen sütün modern ve teknoloji düzeyi yüksek tesislerde, kalite ve hijyen koşullarına uygun olarak üretimi ile ekonomik ve verimli şekilde değerlendirilmesi olgusu bu iş kolunu önemli bir sanayi haline getirmektedir. Ancak, Türkiye’de sütün üretiminde, işlenmesinde ve tüketimindeki yetersizlikler, bu protein kaynağından yeterince faydalanılamamasına neden olmaktadır.

AB ile müzakere sürecinde bulunan ve AB’ne tam üyelik yolunda önemli mesafe kaydeden Türkiye’de, süt sektörüne yönelik olarak; Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (OTP) ve süt ve süt ürünleri Ortak Piyasa Düzenlerine (OPD) uyumda işletmelerin rantabl ve prodüktif çalışmasına imkan verecek üretim, fiyat, pazar ve destekleme politikaları gibi çeşitli uygulamalara en kısa zamanda başlanmasına önemle gereksinim duyulmaktadır.

Ayrıca, hayvan ıslahı ve bakım-besleme çalışmaları yanında süt sığırcılık işletmelerinin optimum işletme ölçeğinde, daha rasyonel çalışmasını sağlayacak ve üretimde hedeflenen artışı da beraberinde getirecek iyileştirmeler büyük önem taşımaktadır.

Buna paralel olarak, süt sanayi işletmelerinde de çağın gereklerine uygun teknolojik donanım, yeterli ve kaliteli hammadde, nitelikli ve verimli işgücü gibi üretim faktörlerinin de bilinçli ve sistemli olarak bir araya getirilmesi gerekmektedir.

Yapılan bu araştırmada Kars ilindeki süt sektörünün sorun ve çözüm önerileri, bölgedeki süt sığırcılık işletmeleri, Tarım İl Müdürlüğü'nde çalışan veteriner hekim - ziraat mühendisleri ile tartışılmıştır. Ayrıca araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinin (mandıra ve süt fabrikaları) kapasite kullanım oranları, teknolojileri, üretim ve pazarlama yapıları incelenerek, bu işletmelerin ekonomik faaliyetleri işletme ekonomisi yönünden analiz edilmiştir.

Araştırmanın her aşamasında katkı ve yardımlarını esirgemeyen, Anabilim Dalımız Başkanı ve Danışmanım Sayın Prof. Dr. Sadi ARAL'a; Sayın Prof. Dr. Engin SAKARYA'ya; Anabilim Dalımız Öğretim Üyeleri Sayın Prof. Dr. Cengiz YALÇIN'a ve Sayın Doç. Dr. Yavuz CEVGER'e; birlikte çalıştığım Araş. Gör. Dr. Yılmaz ARAL ve Araş. Gör. Erol AYDIN ile tüm mesai arkadaşlarıma; tez verilerimi topladığım süt sanayi işletmelerinin sahiplerine, Tarım İl Müdürlüğü çalışanlarına ve Kars İl Özel İdaresi İl Genel Sekreteri Ali SALGAR'a; tez çalışmam sırasında desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili babam Ali AYVAZOĞLU, annem Olcay AYVAZOĞLU, eşim A.Cenk DEMİR ve kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

SİMGELER ve KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSYMB	Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FAO	Dünya Gıda ve Tarım Örgütü
Gr	Gram
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
Kg	Kilogram
MPM	Milli Prodüktivite Merkezi
OPD	Ortak Piyasa Düzeni
OTP	Ortak Tarım Politikası
ÖİK	Özel İhtisas Komisyonu
SPSS	Statistical Packages of Social Sciences
TEAE	Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü
TKB	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TL	Türk Lirası
TSEK	Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TZOB	Türkiye Ziraat Odaları Merkez Birliği
ÜFE	Üretici Fiyat Endeksi

ŞEKİLLER

Şekil 1.1.	Türkiye’de Yıllar İtibariyle Süt/Yem Paritesi	17
Şekil 1.2.	Yıllar İtibariyle Verilen Süt Teşvik Primlerinin Reel Değerleri	25
Şekil 1.3.	Kars İlinde Yıllar İtibariyle Sığır Koyun ve Keçi Varlığındaki Değişim	43
Şekil 1.4.	Türkiye ve Kars İlinde 2000-2008 Yılları Arasında Gerçekleşen Ortalama Çiğ Süt ve Toptan Kaşar Peyniri Fiyatları	52

ÇİZELGELER

Çizelge 1.1.	Dünya’da ve Bazı Ülkelerde İnek Sütü ve Peynir Üretim Miktarları ile Üretim Payları	4
Çizelge 1.2.	Dünya’da ve Bazı Ülkelerde 1990-2006 Yıllarında Peynir İhracat ve İthalat Miktarları	6
Çizelge 1.3.	Dünya’da ve Bazı Ülkelerde Kişi Başına Düşen Ortalama Süt ve Peynir Tüketim Miktarı	8
Çizelge 1.4.	AB’deki En Büyük Süt Kooperatifleri ve İşledikleri Süt Oranları	10
Çizelge 1.5.	Yıllar İtibariyle Verilen Süt Teşvik Primlerinin Reel Değerleri	25
Çizelge 1.6.	Türkiye’de Minimum Süt Teşvik Primi Fiyatları ile Süt ve Süt Yem Fiyatlarının Karşılaştırılması	26
Çizelge 1.7.	Türkiye’de 2000-2008 Yılları Arasında Süt ve Süt Ürünleri Tüketim Miktarı	28
Çizelge 1.8.	Kars İli ve Bazı Çevre İllerin Şehir ve Köy Nüfusu ile Nüfus Yoğunlukları	30
Çizelge 1.9.	Kars İli ve Bazı Çevre İllerin Nüfus ve Nüfus Artış Oranları	31
Çizelge 1.10.	Türkiye ve Kars İlinde İstihdam Edilen Nüfusun ve GSYİH’nın Sektörel Dağılımı	32
Çizelge 1.11.	Türkiye ve Kars İlinde Kırsal Alandaki İşletmelerin İhtisaslaşma Durumları	34
Çizelge 1.12.	Türkiye ve Kars İlinde Büyük Baş Hayvancılık Yapan İşletmelerin Sayısı ve Ölçek Büyüklükleri	35
Çizelge 1.13.	Türkiye ve Kars İlindeki Arazi Dağılımı	36
Çizelge 1.14.	Kars ilinde Üretilen Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları ve Verimlilikleri	37
Çizelge 1.15.	Türkiye ve Kars İlinde Ekilen Yem Bitkileri Miktarı ve Oranı	38
Çizelge 1.16.	Türkiye’de 1991-2007 Yılları Arasındaki Dönemde Irklara Göre Sığır Sayıları (Baş) ve Yüzde Oranları	40
Çizelge 1.17.	Kars İlinde 1991-2007 Yılları Arasındaki Dönemde Irklara Göre Sığır Sayıları (Baş) ve Yüzde Oranları	40
Çizelge 1.18.	Türkiye ve Kars İlinde Küçük Baş Hayvan Varlığı	42

Çizelge 1.19.	Türkiye’de Yıllara Göre Sağılan Hayvan Sayısı, Süt Üretimi ve Süt Verimlilikleri	44
Çizelge 1.20.	Kars İlinde Yıllara Göre Sağılan Hayvan Sayısı, Süt Üretimi ve Süt Verimlilikleri	44
Çizelge 1.21.	2001-2006 Yılları Arasında Yapılan Suni Tohumlama, Suni Tohumlamadan Doğan Buzağı Sayısı ve Desteklemeler	48
Çizelge 1.22.	Türkiye ve Kars İlinde 2000-2008 Yılları Arasında Gerçekleşen Ortalama Çiğ Süt ve Toptan Kaşar Peyniri Fiyatlarının Karşılaştırılması	51
Çizelge 1.23.	Türkiye ve Kars İlinde Üretilen Toplam Süt ve Kaşar Miktarları	53
Çizelge 2.1.	İşletme Sonuçlarının Hesaplanmasında Kullanılan Ekonomik Analiz Tablosu	
Çizelge 2.2.	İşletme Sermaye Yapısının Hesaplanması	68
Çizelge 3.1.	İşletme Sahiplerinin Eğitim ve Yaş Durumları	73
Çizelge 3.2.	Süt Sığırcılık İşletmelerinin Ölçeklere Göre Dağılımı	74
Çizelge 3.3.	Süt Sığırcılık İşletmelerinin Süt Üretimine İlişkin Sorunları	78
Çizelge 3.4.	Süt Sığırcılık İşletmelerinin Sütün Pazarlama ve Satışı Konusunda Karşılaştıkları Sorunlar	79
Çizelge 3.5.	Süt Sığırcılık İşletmelerinin Kredi ve Finansman ile İlgili Sorunları	80
Çizelge 3.6.	Süt Sığırcılık İşletmelerinin Süt Üretimini Artırmaya Yönelik Önerileri ve Önem Sıralaması	81
Çizelge 3.7.	Süt Sığırcılık İşletmelerinin Çiğ Süt Üretimini Bütün Yıla Yayılmaya İlişkin Önerileri ve Önem Sıralaması	82
Çizelge 3.8.	Süt Sığırcılık İşletmelerinin Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecinin Bölgedeki Süt Üreticilerine Etkilerine İlişkin Düşünceleri	83
Çizelge 3.9.	Katılımcıların Bölgedeki Süt Fiyatlarına İlişkin Düşünceleri	84
Çizelge 3.10.	Katılımcıların Bölgedeki Suni Tohumlama Çalışmalarının Yetersiz Olmasının Nedenlerine İlişkin Düşünceleri	85

Çizelge 3.11. Katılımcılara Göre Bölgede Kooperatiflerin Etkin Olmamasının Nedenleri	86
Çizelge 3.12. Katılımcılara Göre Bölgedeki Süt Sanayinin Üretim ve Pazarlamaya İlişkin Sorunları ve Önem Sıralaması	87
Çizelge 3.13. Katılımcıların Bölgedeki Süt üretimini Artırmaya İlişkin Önerileri ve Önem Sıralaması	88
Çizelge 3.14. Katılımcıların Süt Üretiminin Bütün Yıla Yayılmasına İlişkin Önerileri	89
Çizelge 3.15. Avans Sistemi Yerine Getirilebilecek Modellere İlişkin Öneriler	90
Çizelge 3.16. Kars Kaşarının Türkiye Genelinde ve Yurt Dışında Yeterli Pazar Payına Ulaşması için Alınması Gereken Önlemler	91
Çizelge 3.17. Katılımcıların Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecinin Bölgedeki Süt Sanayiye Etkilerine İlişkin Düşünceleri	92
Çizelge 3.18. Mandıra Sahiplerinin Yaş Durumları	94
Çizelge 3.19. Mandıra Sahiplerinin Eğitim Durumları	95
Çizelge 3.20. Mandıra Sahiplerinin Süt ve Süt Mamulleri ile İlgili Eğitim Durumları	96
Çizelge 3.21. Mandıraların İşletme Ölçeklerine Göre Faaliyet Süreleri	97
Çizelge 3.22. İşletmelerin Çiğ Süt Toplama Yöntemleri	97
Çizelge 3.23. İşletmelerin Çiğ Süt Toplamada Kullandıkları Araçlar	98
Çizelge 3.24. İşletmelerin Ölçeklerine Göre Ortalama İşledikleri Süt Miktarı ve Kapasite Kullanım Oranları	99
Çizelge 3.25. Süt Sanayi İşletmelerinin Düşük Kapasite ile Çalışmalarının Nedenleri	100
Çizelge 3.26. Mandıraların Kullandıkları Teknolojinin Yetersiz Olmasının Nedenleri	101
Çizelge 3.27. İşletmelerin Geçen 5 Yıl İçinde Kaşar Peyniri Üretim Miktarındaki Değişim Oranı	102
Çizelge 3.28. İşletmelerin Gelecekteki Üretim Planları	102
Çizelge 3.29. Süt ve Süt Mamullerinin Aylar İtibariyle Fiyat ve Miktar Değişimi	103
Çizelge 3.30. İşletmelerin Ölçekler İtibariyle Çiğ Süt Belirleme Yöntemleri	104

Çizelge 3.31. Süt Sanayi İşletmelerine Göre Bölgedeki Çiğ Süt ve Kaşar Fiyatları	105
Çizelge 3.32. İşletmelerin İmal Ettikleri Kaşar Peynirlerini Sattıkları Yerler	106
Çizelge 3.33. Süt Sanayi İşletmelerinin Kaşar peyniri İle İlgili Pazarlama Sorunları	108
Çizelge 3.34. Süt Sanayi İşletmelerinin Süt Tedarikinde Karşılaştıkları Başlıca Sorunlar	109
Çizelge 3.35. Çiğ Süt Teminin Bütün Yıla Yayılmasına İlişkin Öneriler	110
Çizelge 3.36. Bütün Yıl Faaliyet Göstermek İsteyen İşletmeler	110
Çizelge 3.37. Süt Sanayi İşletmelerinin İşletme Döneminde Karşılaştıkları Sorunlar	111
Çizelge 3.38. Süt Sanayi İşletmelerinin Kredi Kullanım Durumları	113
Çizelge 3.39. Bölgedeki Süt Sektörünün Sorunlarının Çözümüne Yönelik Başlıca Öneriler	114
Çizelge 3.40. İşletmelerin AB'ye Uyum Çalışmaları Hakkındaki Bilgi Düzeyleri	116
Çizelge 3.41. Süt Sanayi İşletmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımının Bölgedeki Süt Sanayine Etkilerine İlişkin Düşünceleri	117
Çizelge 3.42. İşletmelerde Ölçekler İtibariyle İşlenen Toplam Süt Miktarı	120
Çizelge 3.43. Süt Sanayi İşletmelerinin Ölçekler İtibariyle İşgücünün Kısmi Verimliliği	121
Çizelge 3.44. Süt Sanayi İşletmelerinin Sermaye Yapıları	122
Çizelge 3.45. Süt Sanayi İşletmelerinde Bir Ton Süte Düşen Sermaye Oranı	124
Çizelge 3.46. Süt Sanayi İşletmelerinin Pasif Yapıları	129
Çizelge 3.47. Süt Sanayi İşletmelerinin 2006–2007 Yılına Ait Ortalama Masraf Kalemleri	131
Çizelge 3.48. İşletmelerde Masraf Unsurlarının Ölçekler İtibariyle Yüzde Oranları	132
Çizelge 3.49. İşletme Ölçeklerine Göre Kaşar Peyniri Üretim Maliyeti	134
Çizelge 3.50. Süt Sanayi İşletmelerinde Ölçekler İtibariyle Üretilen Toplam Süt Mamulleri Miktarı	135
Çizelge 3.51. Bölgede Süt Mamullerinin Toptan Satış Fiyatı	136

Çizelge 3.52. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Mali Rantabilite Rasyosu	139
Çizelge 3.53. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Ekonomik Rantabilite Rasyosu	140
Çizelge 3.54. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Rantabilite Faktörü	141
Çizelge 3.55. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Masraf/Hasıla Oranları	142
Çizelge 3.56. Çoklu Doğrusal Regresyon Analiz Sonuçları	145

1. GİRİŞ

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirlemede kullanılabilecek göstergelerden birisi de hayvansal ürünler üretimi ve bu üretimden kişi başına düşen tüketim seviyesidir. Toplumun ve gelecek nesillerin sağlıklı ve verimli olabilmesi, bitkisel ve hayvansal kökenli besinlerin yeterli ve dengeli tüketimine bağlıdır. Yeterli ve dengeli olarak beslenmede insanlığın vazgeçemeyeceği önemli besin maddelerinin başında ise süt ve süt ürünleri gelmektedir.

Süt, yapısındaki yüksek biyolojik değere sahip önemli bir besin maddesi olmasına rağmen Türkiye’de kişi başına düşen süt ve süt ürünleri tüketim düzeyi ve hayvanların süt verimi gelişmiş ülkelere göre oldukça düşük düzeydedir. Ayrıca, süt sığırcılık işletmelerinin geleneksel anlayışta üretim yapan küçük ölçekli işletmelerden oluşması, üreticilerin yeterince örgütlenememesi, üretim maliyetlerinin yüksek ancak ürün fiyatlarının düşük olması, kayıt dışılık ve bilgi eksikliği gibi süt sektöründeki yapısal sorunlara ek olarak hijyenik koşullara uymadan ilkel yöntemlerle üretim yapmaya çalışan imalathanelere ağırlıklı olarak rastlanması, sektörün gelişimini olumsuz etkilemektedir.

Oysa küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri, gerek imalat ve hizmet sektöründe gerekse istihdam ve yatırımlardaki önemli payıyla Türkiye ekonomisinin temel unsurlarından biridir. Bu işletmelerin bilimsel ve teknolojik yeniliklere süratle entegrasyonunu sağlamak, rekabet güçlerini ve düzeylerini yükseltmek, ekonomik katkılarını ve etkinliklerini artırmak gerekmektedir.

Kars ilinin hayvancılık bölgesi olması ve ekonomisinin önemli ölçüde hayvancılığa dayanması, üretilen hayvansal ürünlerin ekonomik bir şekilde değerlendirilmesini önemli kılmaktadır. Bu nedenle Kars ilinde, süt sanayinde küçük ve orta ölçekli mandıraların önemli bir yeri vardır. Sayıları çok az olan modern işletmeler hariç tutulursa, bölgede kaşar peyniri üretiminin önemli bir bölümü, mandıra olarak adlandırılan mevsimlik ve sürekli çalışan küçük işletmelerde gerçekleştirilmektedir.

Ancak bu küçük ünitelerde, pazara arz edilen süt ve süt ürünleri gerek kalite gerekse miktar olarak yeterli olmadığı gibi, iç ve dış talebi yeterli ve zamanında karşılamaktan uzaktır. Bu işletmelerin belli bir süreç içerisinde ıslah edilerek modern hale getirilmesi, Kars ilindeki süt sanayinin gelişmesi açısından önem taşımaktadır.

1.1. Dünya’da Süt ve Peynir Üretimi

Dünya’da 1970 yılında 185 milyon sağmal inek, 1980 yılında 210 milyona, 1990 yılında 222 milyona, 2000 yılında 223 milyona ve 2007 yılında 1970 yılına göre yüzde 32,4 oranında artarak 245 milyona ulaşmıştır. FAO verilerine göre, bu süre zarfında sağmal inek varlığı Asya’da yüzde 19,3’den yüzde 36,8’e (90 milyon baş); Afrika’da yüzde 11,7’den yüzde 22,5’e (55 milyon baş); Amerika’da yüzde 19,6’dan yüzde 21,1’e (52 milyon baş) yükselmiştir. Avrupa’da sağmal inek varlığı ise yüzde 46,6’dan yüzde 17,0’ye (17 milyon baş); Okyanusya’da yüzde 2,7’den yüzde 2,5’e (6 milyon baş) düşmüştür (FAO, 2009).

Ülkeler bazında ise dünya sağmal inek varlığının yaklaşık yüzde 30’u Hindistan, Brezilya ve Sudan’da yetiştirilmektedir. Türkiye sağmal inek varlığı 2007 yılında 4 350 000 baş olup Dünya sağmal inek varlığının yüzde 1,8’ini barındırmakta ve ülkeler sıralamasında 12. sırasında yer almaktadır (FAO, 2009).

Süt üretimi, inek sayısı ve inek başına süt veriminin bir fonksiyonu olup dünyada inek başına yıllık süt verimi, 2007 yılı için ortalama 2 287 kilogram (kg) olarak hesaplanmıştır. Ortalama süt verimi en yüksek kıta 6 063 kg ile Kuzey Amerika, en düşük kıta ise 453 kg ile Afrika’dır. AB-15 için ortalama süt verimi ise 6 007 kg’dır (FAO, 2009).

En yüksek süt verimine sahip ülkeler ise İsrail, G. Kore ve ABD olarak sıralanmaktadır. Bu ülkelerin inek başına süt üretimleri sırasıyla ortalama 9 833, 9 345 ve 9 219 kg'dır (FAO, 2009).

Dünya'da 1970 yılında 392 milyon ton olan inek sütü üretimi, 1980 yılında 466 milyon ton'a; 1990 yılında 542 milyon ton'a; 2000 yılında 579 milyon ton'a ve 2007 yılında yüzde 142 oranında artış göstererek 560 milyon ton'a ulaşmıştır. Aynı yıllar içinde Dünya'daki toplam peynir üretimi ise yüzde 242 oranında artarak 18 milyon ton'a ulaşmıştır (FAO, 2009).

Dünya inek sütü üretiminin yüzde 34,5'i Asya'da; yüzde 32,4' Avrupa'da; yüzde 24,2'si Amerika'da; yüzde 5,1'i Afrika'da; yüzde 3,9' Okyanusya'da gerçekleştirilmektedir, Dünya peynir üretiminin ise yüzde 53,1'i Avrupa'da; yüzde 31,0 Amerika'da; yüzde 7,5 Asya'da, 4,7'si Afrika'da ve 3,6'si Okyanusya'da üretilmektedir (FAO, 2009).

Dünya'da inek sütü ve peynirinin üretimi konusunda önde gelen bazı ülkeler ve Dünya üretiminden aldıkları paylar izelge 1.1'de verilmiştir (FAO, 2009)

Çizelge 1.1. Dünya’da ve Bazı Ülkelerde İnek Sütü ve Peynir Üretim Miktarı (ton) ve Üretim Payları (%)

SÜT (2007 yılı)			PEYNİR (2006 yılı)		
Ülkeler	Üretim	Payı (%)	Ülkeler	Üretim	Payı (%)
Dünya	560 487 275	100,0	Dünya	18 716 118	100,0
AB (27)	146 962 827	26,2	AB (27)	8 653 668	49,6
A.B.D.	84 189 067	15,0	A.B.D.	4 505 900	24,1
Hindistan	42 140 000	7,5	Almanya	2 048 869	10,9
Çin	32 820 095	5,9	Fransa	1 821 328	9,7
Rusya	31 950 000	5,7	İtalya	1 157 575	6,2
Almanya	27 900 000	4,9	Hollanda	671 000	3,6
Brezilya	25 327 000	4,5	Mısır	610 750	3,3
Fransa	23 705 000	4,2	Polonya	595 090	3,2
Türkiye	11 279 340	2,0	Türkiye	142 663	0,8

Çizelge incelendiğinde, 147 milyon ton inek sütü üretimi ve 8,6 milyon ton peynir üretimi ile Avrupa Birliği, Dünya inek sütü üretiminin yüzde 26’sını; peynir üretiminin ise yaklaşık yüzde 50’sini karşılayarak birinci sırada yer almaktadır. Süt üretiminde önemli yere sahip olan diğer ülkeler ise sırasıyla A.B.D., Hindistan, Çin ve Rusya’dır.

2007 yılında dünya sağmal inek varlığının yaklaşık yüzde 10’nuna sahip olan AB-27 ülkeleri, dünya süt üretiminin yüzde 26’sını gerçekleştirmesi nedeniyle dünyanın en büyük süt üreticisi konumundadırlar. AB-27’nin 2007 yılı süt üretiminin 120 milyon tona yakın bir kısmını AB’nin ilk 15 üyesi gerçekleştirmektedir (FAO, 2009).

Dünya peynir üretiminde ise ilk sıraları AB-27 ve A.B.D almaktadır. AB toplam peynirin yüzde 49,6’sını üretirken sadece Almanya, Fransa ve İtalya dünya toplam peynirinin yüzde 26,8’ini üretmektedirler.

Avrupa Birliği'nde peynir üretimi, 1990 yılında 6 489 648 ton iken, bu miktar 2006 yılında yüzde 33 oranında artarak 8 653 668 tona ulaşmıştır. Aynı yıllarda üretilen süt miktarı ise sadece yüzde 1,1 oranında artmıştır (FAO, 2009). Bunun en önemli sebebi AB'de özellikle çiğ süte uygulanan üretimi azaltmaya yönelik politikalarıdır.

2007 yılı verilerine göre, Türkiye 11 279 340 ton süt üretimi ile dünya süt üretimi içinde yüzde 2 oranında bir pay alarak süt üretiminde ülkeler sıralamasında 12. sırada yer almaktadır. Peynir üretiminde ise dünya üretimi içinde yüzde 0,8'lik bir payla ülkeler sıralamasında 23. sırada bulunmaktadır (FAO, 2009).

Dünya'da süt ürünleri üretiminde özellikle 1980'li yılların ilk yarısından sonra gerek üretimde gerekse tüketimde artışlara bağlı olarak dünya ticaretine konu olan süt ürün çeşitleri artmış olmasına rağmen peynir ve tereyağı hala dünya ticaretindeki önemlerini korumaktadırlar (Sarısacılı, 2006).

Dünya'da inek peynirinin yüzde 72,9'unu Avrupa ülkeleri ithal ederken; yüzde 14,9'unu Asya; yüzde 8,8'ini Amerika; yüzde 1,7'sini Afrika; yüzde 1,6'sını Okyanusya ithal etmektedir.

Dünyada inek peynirinin yüzde 79,5'i ise yine Avrupa ülkeleri tarafından ihraç edilirken, bunu sırasıyla yüzde 11,2 ile Okyanusya; yüzde 4,6 ile Amerika; yüzde 4,3 ile Asya ve yüzde 0,4 ile Afrika izlemektedir (FAO, 2009).

Dünya süt ürünleri ithalatı 2005 yılında 46 milyar dolar düzeyinde olup, 17,7 milyar dolarlık ithalat rakamıyla peynir ithalatı ilk sırada yer alırken, süt ve krema ithalatı 10,7 milyar dolar ile 2. sırada yer almaktadır (Sarısacılı, 2008).

Dünya süt ürünleri ihracatı ise 2005 yılında 45,8 milyar dolar düzeyinde olup, 18,5 milyar dolarla peynir ihracatı ilk sırada yer alırken, süt ve krema ihracatı 10,8 milyar dolar ile 2. sırada yer almaktadır (Sarısaçlı, 2008).

Dünya’da ve bazı ülkelerde 1990-2006 yıllarında peynir ihracatı ve ithalatına ilişkin rakamlar Çizelge 1.2’de verilmiştir (FAO, 2009).

Çizelge 1.2. Dünya’da ve Bazı Ülkelerde 1990-2006 Yıllarında Peynir İhracat ve İthalat Miktarları (ton/yıl)

Ülkeler	İhracat		İthalat	
	1990	2006	1990	2006
AB	1 575 491	3 214 415	1 178 424	2 601 597
A.B.D.	13 048	71 089	116 151	171 375
Japonya	33	67	107 893	199 874
Avustralya	55 920	209 548	20 720	56 393
Yeni Zelanda	85 669	272 949	425	2 994
Türkiye	3 224	1 919	1 416	2 048
Çin	21	561	1 601	17 359
Dünya	1 954 343	4 307 995	1 996 149	3 939 163

Çizelge incelendiğinde Dünya peynir ithalatında ilk üç sırayı AB (27), Japonya, ABD’nin aldığı; ihracatta ise ilk üç sırayı AB, Y. Zelanda ve Avustralya’nın aldığı görülmektedir. Dünya ülkeleri arasında peynir ithalatında ve ihracatında sırasıyla yüzde 66,0; yüzde 74,6’lık pay alan Avrupa Birliğinde (27), toplam ihracatın yüzde 25,1’ini Almanya, yüzde 18,1’ini Hollanda, yüzde 17,6’sını Fransa yapmaktadır. Toplam ithalatın ise yüzde 19,2’sini Almanya; yüzde 14,8’ini İtalya ve yüzde 14,0’ünü İngiltere yapmaktadır.

Türkiye’de ihracatı en yüksek süt ürünü olarak peynir çeşitleri ilk sırayı alırken peynir ihracatımızın tamamına yakını Suudi Arabistan, Irak’a, az miktarda da Almanya’ya yapılmaktadır. Ancak peynir ihracatında ihracatı artırıcı herhangi bir sübvansiyon uygulamasının mevcut olmaması, sektörün dış pazarlarda rekabet şansını oldukça düşürmektedir. Ayrıca Türkiye’deki hayvan hastalıkları ve getirilen kalite ve hijyen kriterleri süt ve süt ürünleri ihracatının çok düşük düzeylerde olmasının diğer önemli nedenleridir. Nitekim Çizelge 1.2’de 1990-2006 yıllarında ihraç edilen peynir miktarında yaklaşık yüzde 60’lık bir azalmanın sebebi buna bağlanabilir.

Türkiye’nin peynir ithalatına bakıldığında ise, 1990-2006 yıllarında ihracatın tersine yüzde 44,6 oranında bir artış görülmektedir. Süt ve krema (konsantre edilmiş, tatlandırıcı madde içeren) ithalatta %50’ye yakın bir paya sahip olup bunu sırasıyla peynir ve süttten elde edilen yağlar izlemektedir. Türkiye 2007 yılında süt ürünleri ithalatının yaklaşık %32’sini Ukrayna’dan gerçekleştirmiş olup, bu ülkeyi sırasıyla KKTC, Fransa ve Almanya takip etmiştir (Sarısacılı, 2008).

Türkiye’de süt ürünleri ithalatında önemli bir yere sahip olan peynir çeşitlerinde uygulanan gümrük vergileri oranları yüzde 100-150 arasında değişmektedir. Diğer taraftan, geleneksel peynir çeşitleri (beyaz peynir, kaşar peyniri ve tulum peyniri) dışında kalan ve Türkiye’de ihmal edilebilir düzeyde üretimi yapılan veya hiç üretilmeyen yabancı peynir çeşitleri için Gümrük Birliği Anlaşması hükümleri kapsamında ikili Serbest Ticaret Anlaşması yapılmış ülkelere gümrüksüz veya indirimli tarife kontenjanı açılmıştır. Karşılığında ise geleneksel peynir çeşitlerinde ihracatını kolaylaştırıcı tavizler alınmıştır (DPT, 2001b).

Ancak, AB pazarlarına girebilmemiz ve ihracatımızın artırılabilmesi için özellikle AB’nin 94/46/EEC Konsey Direktifi doğrultusunda kalite ve hijyen konusunda gerekli düzenlemelerin yapılması ve Brucella, Tuberculosis ve Şap gibi hastalıkların eradikasyonu için yeterli ve etkili önlemlerin alınması gereklidir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde genellikle kişi başına düşen milli gelir bir ölçü olarak kullanılmaktadır. Ancak, kişi başına tüketilen hayvansal protein miktarı da en az bunun kadar geçerli bir ölçü olarak kabul edilmektedir.

Dünya’da ve bazı ülkelerde 2003 yılında kişi başına düşen ortalama süt ve peynir tüketim miktarları Çizelge 1.3’de verilmiştir (FAO, 2009, Eurostat, 2009).

Çizelge 1.3. Dünya ve Bazı Ülkelerde Yıllık Ortalama Süt ve Peynir Tüketim Miktarları

ÜLKELER	Süt (kg/yıl)	Peynir (kg/yıl)
Dünya	46.00	2.00
Gelişmiş ülkeler	93.00	10.00
Gelişmekte olan ülkeler	33.00	0,00
Avrupa Birliği (15)	85.67	17.60
A.B.D	118.00	15.00
Rusya	108.00	4.00
Fransa	74.39	24.86
İtalya	62.94	21.91
Yunanistan	62.48	23.29

Çizelgede görüldüğü üzere, en fazla süt tüketiminin olduğu ülke A.B.D ile Rusya iken, en fazla peynir tüketen ülkeler AB içinde yer alan ülkelerdir. Nitekim AB(15)’de ortalama 17,6 olan kişi başına peynir tüketimi gelişmiş ülkelerin ortalamasından yüksektir.

1.2. Avrupa Birliği'nde Süt Sektörü

AB'deki süt sektörü, yatay entegrasyondan dikey entegrasyona doğru giden kooperatiflerin üyelerinden aldıkları sütü işleyip pazarlamalarına dayanmaktadır.

Avrupa Birliğindeki sistemde, üreticilerin tek tek değil birlik ve kooperatifler şeklinde sanayi ile bağlantı kurması yönünde gelişmiş, böylece üreticilerin hak ve çıkarları daha iyi şekilde korunmaya çalışılmıştır (Demirbaş ve Tosun, 2005).

AB ülkelerinde süt üreticilerinin ileri düzeyde örgütlenmiş olmaları ve üretici örgütlerinin sahip olduğu işleme ve pazarlama ağlarıyla büyük ölçüde endüstride etkili olmuşlardır. Nitekim İsveç, İrlanda, Finlandiya, Avusturya ve Danimarka'da sütün yaklaşık yüzde 90'ı, Hollanda'da yüzde 82'si, Almanya'da yüzde 70'i, İngiltere'de %55'i, Fransa'da %50'si kooperatifler tarafından pazara arz edilmektedir (Güler, 2005).

Avrupa Birliği'nde kooperatiflerin bu kadar etkin olmasının en önemli nedeni, üreticilerin Ortak Piyasa Düzeni (OPD) çerçevesinde yapılan desteklemelerden yararlanabilmesi ve üretici organizasyonlarına ürünlerini satabilmeleri için ön koşul olarak bu örgütlere üye olma şartının getirilmesidir.

Ancak süt sektöründe 1990'lı yılların başından itibaren AB'deki kooperatif örgütlerinin ölçek avantajlarını dikkate almaları, firmalar arasında birleşmelerin başlamasına ve günümüzde az sayıda büyük firma haline gelmelerine neden olmuştur (Kazımova, 2005). Çizelge 1.4'de 2003 yılında AB'deki en büyük süt kooperatifleri ve işledikleri süt oranları verilmiştir (Harte ve Connell, 2007).

Çizelge 1.4. AB'deki Bazı Büyük Süt Kooperatifleri ve İşledikleri Süt Oranları

Kooperatifler	Ülkeler	İşledikleri Süt Miktarı (1000 ton)	Piyasadaki Payları (%)
Arla Foods	Danimarka/İsveç	7 240	79
Groupe Lactalis	Fransa	6 900	20
Friesland Coberco	Hollanda	5 200	26
Campina Melkunie	Hollanda	5 148	32
Nordmilch	Almanya	4 256	16
Belgomilk	Belçika	770	25
Glanbia	İngiltere	2 075	29

Bugün Avrupa Birliği'ndeki büyük süt üreticisi firmalar, uluslararası bir kimlikle de ortaya çıkmaktadırlar. Bu firmalar güçlü mali yapıları ile farklı ülkelerde, o ülkelerdeki firmalar ile ortaklıklar kurarak pazarlarına girmektedirler. Nitekim Türkiye'deki süt sektöründeki 6 büyük firmayı oluşturan Pınar, Mis, Danone, Sek, Süttaş, Ülker, firmalarından üçünün (Nestle-Mis Süt, Sodial- SEK, Danone-Tikvesli) yabancı ortaklarının olması ve bu üç firmanın pazar payının yüzde 50'ye yakın olması yabancı yatırımcıların sektördeki iddialarını güçlendirmektedir.

1.3. Avrupa Birliği'nde Uygulanan Süt ve Süt Ürünleri Politikaları

Avrupa Birliği'nde, Ortak Tarım Politikasının (OTP) yürürlüğe girmesi ile birlikte oluşturulan ve önemli düzenlemelere tabi olan ilk ortak piyasa düzenlerinden birisi de süt ve süt ürünleri ortak piyasa düzenidir. Ortak Piyasa Düzeni (OPD), bir fiyat rejimi ve bu rejimi gerek içeride gerekse dışarıda rekabete karşı koruyan bir müdahale sistemi olup günün koşullarına göre kapsamı genişleyen ve değişen bir yapıya sahiptir (Güler, 2005).

Süt ve süt ürünleri için uygulanan ortak piyasa düzeninin amacı; ortak bir pazar, topluluk tercihi ve ortak mali sorumluluk ilkeleri çerçevesinde süt sektöründe istihdam edilen nüfusa diğer sektörlerde çalışanlara benzer iyi bir yaşam standardı sağlamak ve süt sektöründeki arz ve fiyat dengesini muhafaza ederek piyasanın düzenlenmesidir.

AB’de bu amaçla 29 Temmuz 1968’de 804/6816 sayılı Konsey Tüzüğü kabul edilmiştir. Bu tüzük ile süt ve ürünleri politikalarında ilk olarak süt için her üye ülkede yıllık belirlenecek bir ortak hedef fiyat ve bu fiyata dayanarak belirlenecek bir tereyağı müdahale fiyatı ile özel depolama ve tüketim yardımları, iç piyasada ve ithalatta ortak koruma önlemlerinin uygulanması (prelevman ve eşik fiyat) ve ihracat geri ödemeleriyle dış piyasada fiyatın kontrol altına alınmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Kaya, 2008)

Ancak, AB’de süt ve süt ürünleri sektöründe yapılan bu düzenlemeler ve üretimin önemli derecede teşvik edilmesi nedeniyle süt arzının talebi aştığı ve ürün fazlalıklarının oluştuğu görülmüş ve bu nedenle 1977 yılında “Ortak Sorumluluk Vergisi” yürürlüğü sokulmuştur. Arzın talepten yüksek olmaya devam etmesi ve kamu stoklarının artması sonucu ise üretimi sınırlandırılmak için 1984 yılında kota sistemi yürürlüğe girmiştir. Uygulamaya sokulan süt kota sisteminin tereyağının artışına engel olmadığı anlaşılınca sisteme 1986 yılında süt yağı ile ilgili kısıtlama da dahil edilmiştir. Daha sonraları “Gündem 2000” ve 2003 yılı reformları ile getirilen değişiklikler ile süt ve süt ürünleri OPD’de revizyon çalışmaları devam etmiş ve AB konseyi 2014/2015 yılına kadar reforme edilmiş süt kota sistemini sürdürmeye karar vermiştir (Aksoy, 2008). Ayrıca Gündem 2000’de üreticileri üretimden vazgeçirmek için asimetrik fiyat indirimine gidilmiştir.

Yüzde 3,7 yağlı çiğ süt için belirlenen ve bir süt yılında piyasa önlemleri dahilinde iç ve dış pazarda üreticiler tarafından satılan çiğ süt için, üreticinin eline geçmesi istenen hedef fiyat uygulaması ise 2003 reformu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun yerine 1234/2007 sayılı tüzük ile tüm ürünler için ortak bir terminoloji olarak referans fiyat kullanılmaya başlanmıştır. Bir anlamda referans fiyat, hedef fiyatın yerini almıştır. Ancak buradaki fark, referans fiyatın süt için değil tereyağı ve süt tozu için belirlenmesidir.

Avrupa Birliği yıllar boyunca “Fiyat Düzenleme Yöntemleri”ni kullanarak piyasalarda istikrarı sağlamak ve üretimin sürekliliğini garanti altına almak için müdahale alımları ve depolama yardımları da yapmıştır. Süt ortak piyasa düzeninde bu önlemleri ortaya koyan ilk tüzük olan 804/6816 sayılı Konsey Tüzüğü ile müdahale sistemi tereyağı, yağsız süt tozu ve Grana-Padano ile Parmigiano Reggiano peynirleri için belirlenen yıllık müdahale fiyatlarına dayanarak yapılan müdahale alımları şeklinde oluşturulmuştur. Ek olarak krema ve uzun raf ömrüne sahip bazı peynirlerin belirli miktarlarına verilen özel depolama yardımları da müdahale sisteminin bir parçası olarak uygulanmıştır.

Ancak son düzenlemeleri 361/2008 sayılı Tüzük’le yapılan müdahale alımları, tereyağı için 30.000 ton, yağsız süt tozu (YST) için 109.000 ton olarak sınırlandırılmıştır. Özel depolama yardımları ise krema, tereyağı ve uzun raf ömrüne sahip peynirler (Grana Padano, Parmigiano Reggiano ve Provolone peynirleri) için verilmekte olup, süt tozu için verilen yardım Nisan 2008’de kaldırılmıştır. Günümüzde müdahale fiyatı, tereyağında referans fiyatın yüzde 90’ına eşittir (Kaya, 2008).

Avrupa Birliği’nde müdahale sisteminin yanı sıra topluluğun gümrüklerdeki korumacı tutumu da ilk olarak 1968 yılında resmi nitelik kazanmış ve ortak gümrük vergileri uygulanmaya başlamıştır. İlk haliyle gümrük vergileri, ithalat fiyatlarının iç piyasaya olası olumsuz etkisini önlemek ve ortak pazarın gelişmesini sağlamak amacıyla, eşik fiyat ve buna bağlı olarak belirlenen değişken vergi (prelevman) veya minimum fiyat şeklinde uygulanmaya başlamıştır.

Böylece üçüncü ülkelerden ürün ithal edildiğinde sınırlarda geçerli kılınan eşik fiyat, hedef fiyat temel alınarak belirlendiğinden ürünlerin fiyatlarının topluluk içi fiyatlardan düşük olması engellenmiş ve topluluk içindeki süt işleme sanayi, ithalatla iç piyasadaki fiyatların düşmesi ihtimalinden korunmuştur. Ancak söz konusu uygulama, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Uruguay Anlaşması kapsamında, 1995 yılından itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüzde ithalatta eşik fiyat yerine kullanılan tetik fiyat ve/veya tetik miktar aşıldığında ek gümrük vergisi uygulanmaktadır (Kaya, 2008).

Topluluğun süt ürünleri için uygulanan ihracat sübvansiyonları 1 134-2 800 \$/ton ve ithalat da alınan fon ise 1 500-3 400 \$/ton aralığında değişmektedir (Kazımoğlu, 2005). Ancak Avrupa Birliği'nde DTÖ kararları uyarınca süt ve süt ürünleri ihracat sübvansiyonları ve gümrük vergileri 2013 yılına kadar kademeli olarak düşürülecektir.

AB'nin süt politikalarının önemli bir ayağını oluşturan tüketimi artırıcı düzenlemeler kapsamında ise yıllar içerisinde pek fazla bir değişiklik olmadığı, sütün gıda olarak tüketiminin yanı sıra diğer kullanım alanlarının artırılması amacıyla farklı destekler verildiği görülmektedir. Bu amaçla okul sütü programları; sosyal yardım alanlar ve kar amacı gütmeyen örgütlere indirimli tereyağı tedarik edilmesi; konsantre tereyağı tüketimi; krema, tereyağı ve konsantre tereyağının pastacılık, dondurma ve diğer gıda ürünleri imalatında kullanılmasına yönelik ödemeler ve hayvan beslemede kullanılan yağsız süt ve yağsız süt tozuna yardım ödemeleri yapılmaya başlanmıştır (Kaya, 2008).

Günümüzde Avrupa Birliği'nde uygulanan süt politikası ile ilgili unsurlar 1234/2007 sayılı ve 22 Ekim 2007 tarihli Konsey Tüzüğü ile fiyatlara müdahale edilerek piyasa düzenlenmesinin ve bu yolla kaynak aktarımının yavaş yavaş terk edildiği ve bunun yerini kırsal kalkınma başlığı altında toplanan yardımlarla "tek çiftlik ödemesi sistemi"nin aldığı görülmektedir. Ayrıca hedef fiyatın 2003 reformu ile kaldırılmasının ardından, müdahale fiyatlarının seviyeleri de aşamalı olarak düşürülmekte ve iç piyasada dünya piyasalarındaki fiyatlar yakalanarak, daha rekabetçi bir süt sektörü oluşturmak hedeflenmektedir.

1.4. Türkiye'de Süt Sektörü

Süt sektöründe temel işlevler; üretim, toplama, işleme ve pazarlamadır. Özellikle üretildiği gibi tüketilemeyen mutlaka bir işlem görmesi gereken ürünler içinde yer alan sütün, herhangi bir işleme tabi tutulmaksızın tüketiciye ulaştırılması ancak kısa süre ve mesafeler için geçerli olmaktadır. Sütün daha uzak mesafelere ulaştırılması ya da saklanabilmesi için ısıtma ya da soğutma işlemlerine tabi tutulması ya da yoğurt, peynir vb. ürünlere çevrilmesi gerekmektedir (Castillo, 1990).

Sütün hijyenik şartlarda toplanması, depolanması, nakli, kontrolü, işlenmesi ve işlenen sütlerin uygun koşullarda (soğuk zincir kırılmaksızın) dağıtımı gibi işlemler süt sanayini oluşturmaktadır. Süt sektörü ise; süt üreticilerini, süt işleme sanayini ve süt tüketicilerini kapsamaktadır.

Türkiye'de Cumhuriyet dönemi öncesi bilinen en eski süt işletmeleri 19. yüzyılın sonlarında Kars ilinde Rus İşgali sırasında kurulan ve Rusça "Zavot" olarak bilinen mandıralardır (TSEK, 1991). Rusça fabrika-imalathane anlamına gelen "Zavot" kelimesi Kars iline o tarihlerden kalmıştır.

Cumhuriyet dönemine kadar, Türkiye'de iyi kaliteli süt elde edilmesi, saklanması, sütün özel teknoloji ve yöntemlerle işlenmesi, süt ve mamullerinin halk sağlığına elverişli bir şekilde pazarlanması konusunda herhangi bir çalışma yapılmamış ve üretim aile işletmeciliği dışına çıkamamıştır. İleriki yıllarda ise süt üretiminin fazla olduğu yörelerde 2-3 ay kadar çalışan mandıralarda peynir imalatı yapılmaya başlanmıştır (Yaygın, 1989).

Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ) 05.05.1925 yılında kurulmuş olup, bünyesindeki pastörize süt fabrikası 1929 yılında, Türkiye'de Cumhuriyet döneminin ilk modern süt sanayi tesisi olarak kurulmuştur. Türkiye süt sektörünün gelişmesinde diğer bir önemli adım da, 1959 yılında UNICEF ve FAO örgütleri ile yapılan anlaşmalar doğrultusunda Tarım Bakanlığı bünyesinde 16.10.1959 tarihinde Sütçülük ve Süt Sanayi Şubesi Müdürlüğü kurulmasıyla atılmıştır (TSEK, 1991).

Dünya süt sanayinin hızlı bir gelişme göstermesi ve Türkiye'de özel sektörün bu konudaki faaliyetlerinin istenilen düzeyde olmaması nedeniyle, devletin endüstriyel anlamda Türkiye çapında teşkilatlanmasının yararlı olacağı görüşüne varılmış ve 30.04.1963 tarihinde 227 sayılı Kanunla Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK) Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Yaygın, 1989).

TSEK'in kuruluş amaçları; üreticinin sütünü değerlendirmek, tüketim merkezlerine sağlıklı süt ürünleri temin etmek, özel sektörü teşvik ve ona önderlik etmek, süt endüstrisinin gelişmesini sağlamak, sütün üretimi ve işlenmesi konusunda kooperatifleşmeyi teşvik etmek olarak sıralanabilir (TSEK, 1991).

TSEK'in iktisadi devlet teşekkülü olarak kurulmasıyla süt ve süt mamulleri endüstrisi hızlı bir endüstrileşme dönemine girmiştir. Devlet öncülüğünde 1968'de Adana, İzmir ve İstanbul'da pastörize süt fabrikası, 1969'da Kars süt tozu ve peynir fabrikası açılmıştır.

1980-1995 yılları arasında TSEK tarafından satın alınan süt miktarı yılda ortalama 200 000 ton olup, bu miktar toplam üretilen inek sütünün yaklaşık yüzde 2'sine karşılık gelmektedir (Duman, 2003).

TSEK'de çiğ süt alımlarında yüzde 3,5 yağ oranı baz alınarak inek sütü fiyatı tespit edilmekte ve bu fiyata ilaveten ulaştırma, yağ ve kooperatifçilik primleri verilmekteydi. Ayrıca, TSEK faaliyette bulunduğu süre içerisinde süt fiyatı teşekkülünde önemli bir rol oynayıp, belirlediği çiğ süt fiyatı bölgedeki mandıra ve fabrikaların fiyatlarında da baz fiyat olarak kabul edilmesine neden olmuştur (Özcan, 1988).

Ancak, 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan ekonomik istikrar tedbirleri ile KİT'lerin üretici üzerindeki destekleme politikaları devre dışı bırakılmış ve özelleştirme politikaları ile birlikte KİT'lere yatırım için fon aktarımı askıya alınmıştır. Bu nedenle de; TSEK'de yeni yatırımlar yapılamamış, eski teknoloji nedeniyle maliyetler yükselmiş ve piyasada rekabet güçleri zayıflamıştır.

Diğer taraftan kaynak olarak KİT'ler normal faiz oranlarıyla özel bankalardan finansman sağlamak zorunda bırakılmaları, faiz giderlerinin önemli boyutlara ulaşmasına neden olmuştur (Aysu, 2007). Sonuçta zarar eden TSEK, 20.05.1992 tarih ve 92/3088 sayılı karar ile özelleştirme kapsamına alınmıştır.

Bu dönemde ayrıca hayvansal ürünlerin destekleme kapsamından çıkarılması, üretim, arz ve talebin piyasa ekonomisi koşullarında oluşacak fiyatlara göre belirlenmesine ilişkin kararların büyük ölçüde desteğe ve korunmaya muhtaç olan sektörü daha da zor duruma düşürerek tükenme noktasına getirdiği söylenebilir (Aral ve Cevger, 2000).

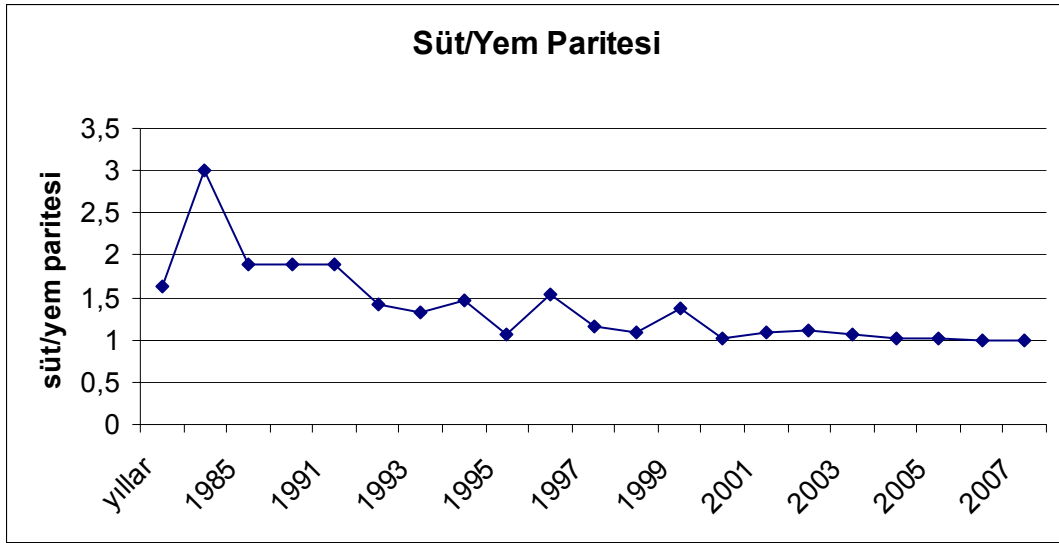
TSEK'in 1992 yılında başlayan özelleştirilme çalışmaları, 38 tesisin tamamı 6 yıl içerisinde elden çıkartılması ile 1998 yılında tamamlanmıştır. TSEK'in özelleştirilmesi ile birlikte çiğ süt fiyatını düzenleyen, çiftçiye ödediği süt fiyatı, bir anlamda taban fiyatı görevi gören bir kurum ortadan kalkmış ve piyasa, üretici ya da kooperatiflere değil, özel sektörün inisiyatifine bırakılmıştır. Bu da özel sektörün, kendi bölgelerindeki piyasa paylarını artırarak güçlenmelerini sağlamıştır (Aral ve Sakarya, 2000).

Nitekim, Türkiye'de TSEK'in özelleştirilmesi ile endüstriyel süt pazarına sayıları 10'u geçmeyen birkaç şirket hakim duruma geçmiştir. Türkiye'de bugün üretilen 11 milyon ton dolayındaki sütün % 8'i (900 bin ton) endüstriyel anlamda 5 büyük firma (Pınar, Mis, SEK, Süttaş, Ülker) tarafından işlenmektedir. Endüstriyel süt ve süt ürünleri pazarının yaklaşık üçte birini (% 29) Pınar kontrol etmekte, onu Nestlé (% 19), Ülker (% 13), Süttaş (% 10) ve SEK (%9) izlemektedir. Bu 5 şirketin toplam pazar payı % 80'i bulmaktadır (Oral, 2002; Duman, 2003).

Oysa, süt sektöründe süt ve ürünlerini işleyen işletmelerin sayısı 2000 yılı için 3000 civarında olup, bu işletmelerin çok büyük bir bölümü pazarda oldukça küçük bir paya sahiplerdir (TKB, 2002). Sektör bu yapısı itibariyle ciddi bir çelişki göstermektedir. Bir yandan tam rekabet piyasalarının özelliği olan çok sayıda işletme, diğer taraftan özellikle süt fiyatlarını etkileyebilecek büyüklükte oligopson yapı gösteren sınırlı sayıda büyük işletme mevcuttur.

Türkiye’de süt sığircılık işletmelerinin sayısının fazla olması, üretim hacimlerinin küçük olması ve sütün kısa zamanda bozulan bir ürün olması nedeniyle üreticilerin ellerinden çıkarmak zorunda olmaları, örgütsüz olan üreticinin pazarlık gücünün azalmasına, sanayi işletmelerinin ise fiyatları istedikleri gibi belirlemelerine neden olmaktadır (Özcan, 1988).

Nitekim TSEK’in özelleştirilmesinden sonraki üç yıl içinde sütün toptan fiyatının yaklaşık yüzde 10 oranında azaldığı, tüketici fiyatlarının ise yüzde 12 oranında arttığı tespit edilmiştir (Aysu, 2007; Suiçmez, 2003). Bu değişim çiğ süt fiyatı/karma yem fiyatı paritesinin süt fiyatı aleyhine gelişmesine de sebep olmuştur (Şekil 1.1).

Şekil 1.1. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Süt/Yem Paritesi

Şekil 1.1'den de izlenebileceği gibi Türkiye’de 1980-1985 yılları arasında yükselme gösteren Süt/Yem paritesi 1985 yılından itibaren düşüşe geçmiş ancak paritedeki düşüşler, TSEK’in ve Yem Sanayinin özelleştirilme döneminin başlangıcı olan 1993 yılında gerçekleşmiştir. Şekilde görüldüğü üzere TSEK’in 1998 yılında tamamen özelleştirilmesinden sonra süt/yem paritesi 1,5 düzeyine ulaşamamıştır.

Sadece 1998-2008 yılları arasında en yüksek süt yem paritesi 2000 yılında 1,37 olmuş, bu tarihten sonra ise ortalama 1 civarında seyretmiştir. Oysa süt sığırıcılığında süt/yem paritesinin 1,5'inin altına düşmemesi, 2 civarında olması sektör açısından istenen bir durumdur (TZOB, 2005a).

Ekonomik bir uğraş olan hayvancılık sektöründe, genelde sanayici tarafından belirlenen düşük fiyat, süt üreticilerinin üretim maliyetlerini bile karşılayamayacak düzeydedir. Bu durum işletmelerin yeterli gelir elde edememelerine ve süt üretiminin pazara yönelik değil, geçimlik üretilmesine neden olmaktadır.

Türkiye'de belirli bir süt politikasının olmadığı ve Türkiye'de kooperatiflerin pazarlama sürecinde sadece yüzde 3-7 oranında etkin oldukları süt piyasasında TSEK'in zamansız özelleştirilmesi, süt sanayinin gelişimini olumsuz etkilemiştir.

Nitekim, Türkiye'de yılda yaklaşık 11 milyon ton üretilen sütün yüzde 20'si modern işletmelerde, yüzde 40'ı mandıralarda işlenirken, yaklaşık yüzde 40'da aile içi tüketimde ve/veya sokak sütü olarak tketiciciye ulaşmaktadır (AKKM, 2007). Oysa AB (15) yelerinde, sanayide işlenen süt oranı 2005 yılı rakamlarına göre yüzde 94,6; yeni ye olan 10 ülkede ise yüzde 70,3'tür (TZOB, 2005a).

Türkiye'de üretilen sütün yüzde 40'nın mandıralardan geçmesi ise geleneksel ve ilkel bir üretim biçimi olan bu küçük imalathanelerin sektörde etkin olmasalar bile yaygın olduklarını göstermektedir. Bugün, Türkiye'de süt sanayinin büyük bir çoğunluğunu oluşturan bu küçük imalathanelerin, iş gücü potansiyelleri, finansman kaynakları ve ürünlerini pazarlayabilecekleri pazarlama kanallarının yeterli olmamasına rağmen çoğunlukla ucuz hammadde ve iş gücü olanaklarını kullanarak üretimlerini sürdürdükleri görülmektedir.

Bu veriler doğrultusunda, Türkiye’de süt işleme sanayinde faaliyet gösteren işletmeleri 4 ana grup altında toplamak mümkündür (Duman, 2003; TSEK, 1991).

Küçük aile işletmeleri; kırsal kesimde aile ekonomisi içerisinde süt ürünleri yapılan imalat birimleridir. Üretici üretmiş olduğu sütten kendi ihtiyacından fazlasını yoğurt, tereyağı vb. ürünlere çevirerek mahalli pazarlarda pazarlamaktadırlar.

İlkel imalathaneler; üretim teknolojileri de son derece ilkel olan bu işletmeler üretmiş oldukları ürünleri bizzat kendileri pazarlamaktadırlar. Türkiye süt endüstrisinde yer alan işletmelerin çok büyük bir bölümü bu küçük ölçekli mandıralardan meydana gelmektedir. Bu mandıralar genellikle mevsimlik çalışan ve peynir işlemek üzere süt alıp işleyen geçici işletmelerdir.

Mevsimlik çalışan bu işletmeler, Türkiye'nin coğrafi durumuna göre mart ayından başlayarak temmuz sonlarına kadar 3 aylık bir süre boyunca aldıkları sütü herhangi bir peynir çeşidinde işleyip pazarlamaktadırlar (Uçar, 1999).

Ancak süt ürünleri işleyen işletmelerin pek çoğunun küçük, aile tipi işletme olmasından dolayı bu işletmelere ilişkin sağlıklı veri bulmak son derece güçtür.

Modernize edilmiş mandıralar; imalathanelerden biraz daha gelişmiş, ilave ekipmanlara sahip ünitelerdir. Bu üretim birimlerinde genellikle modern teknoloji uygulanmamakla birlikte çeşitli otomatik makinelere ve küçük kapasiteli de olsa soğuk hava deposu veya inkübasyon odası gibi ek ünitelere sahiptirler.

Süt işleme fabrikaları; bu işletmelerin çoğu modern teknolojiyi imkanları dahilinde izleyen, üretimden pazarlamaya kadar çok sayıda ünite, ekipman ve personele sahip kuruluşlardır.

TKB. Koruma ve Kontrol Şube Müdürlüğü tarafından 2002 yılında hazırlanan Gıda Sanayi Envanterine göre; süt sanayi sektörüne ait işletmelerin toplam gıda sanayinden aldığı pay 1994 yılında yüzde 14,6 iken bu oran 1996 yılında yüzde 13,7; 1998 yılında yüzde 14,1 ve 2000 yılında ise yüzde 11,1 olmuştur. Geçen altı yıllık süreçte işletme sayılarında bir azalış söz konusu olmuştur (TKB, 2002).

Nitekim, Türkiye genelinde süt ve süt ürünleri üreten işyeri sayısı, 1998 yılında 4 088 adet iken 2000 yılında yüzde 30,6 oranında azalarak 2 839'a düşmüştür. Aynı yıllarda kurulu kapasite 3 393 181 ton/yıl iken yüzde 40 oranında artarak 4 750 515 ton/yıl'a çıkmış, üretim ise 1 108 030 ton iken yüzde 6,3 oranında azalaraktan 1 038 573 tona düşmüştür. Bu veriler, küçük ölçekli çok sayıda sanayi üretimi yapısının, büyük ölçekli üretim yapısına dönüştüğünü göstermektedir (TKB, 2002).

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından tespit edilen süt sektöründeki kapasite kullanım oranları ise 1998-2000 yılları arasında, steril sütte yüzde 73,9'dan yüzde 43,8'e, pastörize sütte yüzde 30,4'den yüzde 7,9'a, ayran da yüzde 40,7'den yüzde 35,5'e, tereyağında ise yüzde 77,2'den yüzde 50,8'e düşmüştür. Yoğurttta yüzde 36,9'dan yüzde 37,8'e, beyaz peynirde yüzde 12,9'dan yüzde 20,9'a, kaşar peynirinde ise yüzde 14,2'den yüzde 18,0'a yükselmiştir. Genel olarak süt sektöründe kapasite kullanım oranı, 1998 yılında yüzde 32,7 iken 2000 yılında yüzde 21,9'a düşmüştür (TKB, 2002).

Bu veriler doğrultusunda, süt sanayinde kapasite kullanma oranının düşük olduğu söylenebilir. Nitekim, süt işleme tesislerinin çalışma kapasitesi, mevsimsel dalgalanma gösteren çiğ süt üretimine bağlı olarak her dönem farklı seviyelerde gerçekleşmektedir. Ayrıca, düşük süt fiyatları yüzünden üreticilerin üretimden çekilmeleri nedeniyle kaliteli ve yeterli hammadde temininde yaşanan sıkıntılar, pazarlama sorunları, talebin düşük olması ile merdiven altı (kaçak) üretimlerden dolayı yaşanan haksız rekabet süt sanayi işletmelerinin düşük kapasitede çalışmalarının başlıca nedenlerindedir (DPT, 2001b). Bu durum sanayici açısından üretimde maliyet artışına ve ürünün fiyat rekabeti konusunda dezavantajlar yaratmaktadır.

Ayrıca, Türkiye’de süt arzının bölgesel ve mevsimsel olarak büyük farklılıklar göstermesi, çok dağınık bir biçimde yerleşmiş bulunan süt sığırcılık işletmeleri sanayici için de önemli işletme problemlerine neden olmaktadır.

Özellikle Ege, Trakya ve Akdeniz bölgelerine oranla hayvan başına süt verimi çok düşük olan, süt üretimi mevsimsel olarak çok büyük dalgalanmalar gösteren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan süt sanayi işletmelerinde, düşük kapasite sorunu yaşanmakta ve bu durum işletme karlılığını ve verimliliğini olumsuz etkilemektedir (DPT, 2001b).

Türkiye’de süt ve süt mamulleri sanayinin kapasite kullanımını arttırmak için AB’de olduğu gibi süt ürünlerinde ihracatın desteklenmesi, sektörde fiyat ve pazar garantisinin sağlanması gerekmektedir. Fiyatlandırmada üretici, sanayici ve tüketici yararının gözetildiği bir fiyatlandırma sisteminin geliştirilememesi sektörün rasyonelleşmesinin önünde önemli bir engeldir. Nitekim, süt hayvancılığının gelişmesinde ve buna bağlı olarak süt üretiminin artmasında fiyat politikasının önemli bir araç olduğu geçmiş deneyimlerden anlaşılmaktadır (Özcan, 1988).

Süt fiyatlarının belli bir dönem için garantiye alınmasının yada üreticiler ile yapılacak olan sözleşmelerin fiyat riskini ortadan kaldırması nedeniyle süt üretimi ve üretici geliri üzerinde olumlu etki yaptığı tespit edilmiştir (Nickholson ve ark. 1999). Ancak, süt fiyatının iyi tespit edilmediği durumda bu etkinin uzun vadede üreticiye zarar verdiği de ifade edilmiştir (Bailey, 1999).

Türkiye’de ise süt fiyatı serbest piyasa koşullarında arz ve talebe göre belirlenmesine rağmen, fiyat belirlenmesinde herhangi bir kural olmayıp; yalnızca pazarlık söz konusudur. Nitekim Türkiye’de süt fiyatları 3 şekilde oluşmaktadır: ilk ikisi üretici ile firmalarla veya üreticiyi temsil eden kooperatif-birliklerinin yaptığı ihalelerde süt sanayicilerinin teklif vermesi yoluyla fiyat belirleme yöntemi olup özellikle Batı Anadolu ve Akdeniz Bölgesinde bu uygulamalar yaygın olarak görülmektedir. Doğu Anadolu’da ise süt üretiminin mevsimlik olması nedeniyle mevsimlik çalışan süt sanayi işletmeleri, üreticilere önceden avans dağıtarak alacakları sütün fiyatını önceden belirlemektedirler (Uçar, 1999).

Türkiye’de süt sanayinin en fazla geliştiği bölgelerden olan Güney Marmara ve Trakya bölgelerinde çiğ süt fiyatları 3'er aylık dönemlerle yapılan ihalelerle belirlenmektedir. İhale dönemlerinde iki taraf (üreticiler ve süt işleyenler) karşı karşıya gelmektedirler. İhalelerde genellikle üretici tarafını temsilen varsa kooperatif ya da birlik başkanı, yoksa muhtar ya da kaymakam katılmaktadır. İhalelerde genel uygulama üretici tarafının temsilcisi tarafından bir açılış fiyatı belirlenmesi ve karşılıklı anlaşma ya da açık arttırma usulü ile anlaşmaya varılması şeklindedir. Bazı durumlarda köyler ile işletmeler arasında yıllık sözleşmeler de yapılmaktadır.

Ancak bu fiyat oluşumunda; çoğunlukla süt üreticisinin pazarlık gücünün zayıf olması ve süt alıcıları arasındaki görünmez anlaşmalar nedeniyle çiğ süt fiyatlarının üretim maliyetlerinin altında kalmakta ve bu durum sektörde ciddi sorunlara neden olmaktadır. Özellikle, alıcılar arasındaki anlaşmalardan kaynaklanan kartelleşme eğilimi ağırlıklı olarak dile getirilen önemli bir sorundur (Daşkaya, 2004).

Türkiye’nin batısında ayrıca büyük süt ve süt ürünleri üreticilerinin yer almasının da etkisiyle süt toplama merkezlerinde çelik tank kullanımı ve soğutma işlemi yaygındır (Yavuz ve ark., 2001). Büyük kapasiteye sahip süt sığırcılığı işletmelerinde üretilen çiğ süt, otomatik sağım makineleri ile sağılmakta ve direkt olarak soğutma tankına alınmaktadır. Sanayiciler bu tip işletmelerin kapısına kadar araç göndermekte ve sütü almaktadır. Hatta, çiğ süt taban fiyatına bakteri, yağ ve soğutma primleri eklenmektedir. Ancak, Türkiye’de bu şartlara uygun işletme sayısının az olmasından dolayı bu uygulama oldukça sınırlı kalmaktadır.

Oysa, süt sanayi sektörünün en önemli girdisi olan süt miktarı; çiğ süt fiyatı ile yem fiyatının bir fonksiyonu olup süt fiyatlarındaki istikrarsızlığın yanı sıra yem fiyatlarının yüksek oluşu sektördeki yeterli ve kaliteli hammadde temininde sıkıntıyı artırmaktadır.

Özellikle son yıllarda yaşanan ekonomik krizler nedeniyle genel olarak girdi fiyatlarının yükselmesi, süt fiyatlarındaki istikrarsızlık ve sütün fazla olduğu dönemlerde sanayicinin fiyatları düşürmesi, üretici gelirinde büyük ölçüde kayıplara neden olmaktadır. Bu durum süt üreticisinin üretimden çekilmesine, sanayicinin ise kaliteli ve yeterli miktarda hammadde temin edememesine neden olmaktadır. Bu nedenle kaliteli süt üretimini artırmak için çiğ süt fiyatlarında istikrar sağlanarak kalite-fiyat ilişkisinin kurulması gerekmektedir.

Nitekim, süt sektörü gelişmiş olan ülkelere bakıldığında; son derece kapsamlı bir süt politikasının izlendiği özellikle devletin piyasayı düzenleme amacıyla müdahale ettiği, uygulama ve politikaları günün şartlarına göre yenileyerek hem üreticisini, hem tüketicisini hem de sanayicisini koruduğu görülmektedir. Örneğin AB ülkeleri, sütün kalitesine göre ödeme sistemine yönelik standart yönetmelikler getirmiş ve bunun üzerine süt işleyen kuruluşlar da piyasa talebine göre kendi ödeme sistemlerini oluşturmuşlardır. AB’de süt ödeme sistemleri çoğunlukla ülkelerin kendi tercihlerine göre belirlenmesine karşın süte yapılan ödeme kaliteye tabi olup ödül/ceza sistemi uygulanmaktadır. Buna göre iyi kalite süte daha fazla fiyat ödenirken, kötü kalite süte para cezası uygulanmaktadır.

Türkiye’de ise süt piyasasının düzenlenmesine yönelik bir idari yapının kurulması amacıyla, 1999’da Süt Konseyi için ilk adım atılmıştır. Fakat gerekli yasal düzenlemeler gerçekleştirilemediğinden konsey istenen amaçlara ulaşmada yetersiz kalmıştır. Günümüzde ise ulusal süt konseyi oluşturulması çalışmaları, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’na sürdürülmekte olup Konsey’in yasal altyapısını oluşturacak Tüzük, 23.09.2008 tarih ve 27006 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Ancak yönetmelikte, gerek idari yapılanma gerek sektördeki tüm kesimlerin (üretici, tüketici, sanayici vb) temsil edilmesi ve müdahale kuruluşu olarak çalışabilmesinde gerekli olan fonun oluşturulması ve finansman tedariki ile ilgili konulara açıklık getirilmemesi, konseyin amaçları doğrultusunda çalışabileceği konusunda tereddütlerin oluşmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de son yıllarda süt üretimini artırmaya yönelik oluşturulan en önemli düzenleme "Süt Teşvik Primi" olup, bu uygulamayla süt üreticilerine destek vermeye başlanmıştır. İlk kez 3 Mayıs 1987’de yürürlüğe konulan bu uygulama ile süt sanayinde kurulu kapasitenin farklı teknolojik yapıya sahip işletmelerde ürün maliyet ve kalitesinin farklı oluşunun yarattığı haksız rekabeti önlemek ve çiğ sütün modern veya modern sayılabilecek işletmelere akışının sağlanarak, süt sığırcılığının gelişmesi ve ıslah edilmesinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

Süt üreticilerinin teşvik priminden faydalanabilmeleri için tek vardiyada yılda asgari 1.000 ton çiğ süt işleme kapasitesine sahip olan ve aynı zamanda tesislerinde plakalı pastörizatör ve/veya çift cidarlı kazan bulunan süt ve mamullerini imal eden süt işleme tesislerine süt satmaları gerekmektedir.

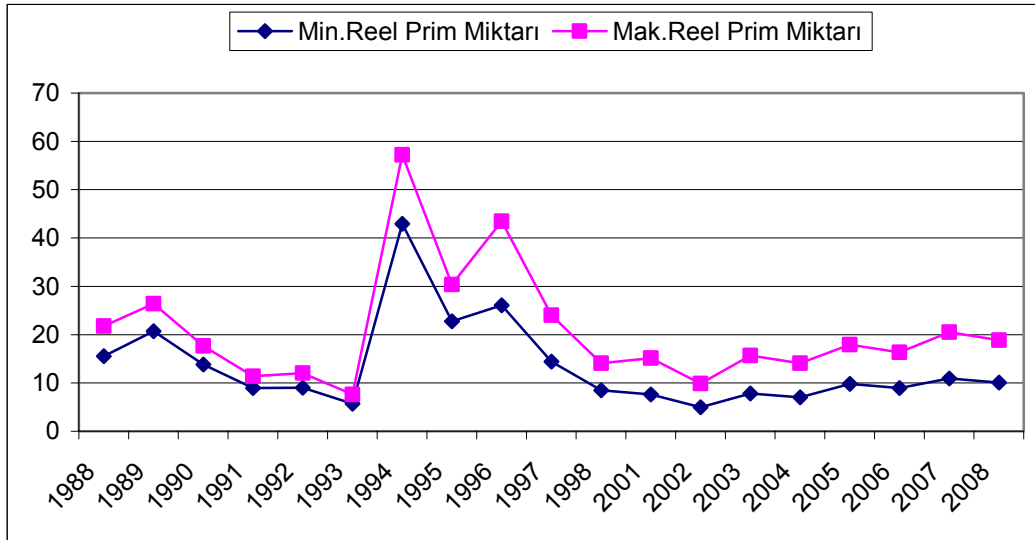
2002 yılına kadar maksimum ve minimum süt teşvik priminin belirlenmesinde tek vardiyada yılda asgari 1.000- 5.000 ton çiğ süt işleme kapasitesine sahip işletmeler için minimum süt teşvik primi uygulanırken, asgari 5.000 ton çiğ süt işleme kapasitesine sahip işletmeler için ise maksimum süt teşvik primi uygulanmıştır. Ancak bu uygulama 2002 yılının başından itibaren birliğe üye olan üreticilere üye olmayanlara göre daha yüksek teşvik prim ödemesi şekline dönüşmüştür.

Türkiye’de yıllar itibariyle verilen süt teşvik primlerinin reel değerleri (TL/Litre) Çizelge 1.5 ve Şekil 1.2’de gösterilmiştir.

Çizelge 1.5. Yıllar İtibariyle Verilen Süt Teşvik Primlerinin Reel Değerleri(TL/Litre)

Yıllar	Enflasyon oranı (%)	Minimum Süt teşvik primi	Reel değeri	Maksimum Süt teşvik primi	Reel değeri
1988	60,8	25	15,55	35	21,8
1989	65,0	55	20,73	70	26,4
1992	62,0	90	9,01	120	12,0
1994	121,0	1.500	42,91	2.000	57,2
1998	70,2	3.000	8,46	5.000	14,1
2002	53,8	10.000	4,93	20.000	9,9
2004	11,1	20.000	7,04	40.000	14,1
2005*	8,1	0,030	9,77	0,055	17,9
2008*	8,6	0,040	10,06	0,075	18,9

*1 ocak 2005 yılında başlatılan uygulama ile Türk Lirasından 6 sıfır atılmıştır.

Şekil 1.2. Yıllar İtibariyle Verilen Süt Teşvik Primlerinin Reel Değerleri (TL/Litre)

Çizelge ve şekil incelendiğinde enflasyondan arındırılmış olan minimum ve maksimum değerdeki süt teşvik prim miktarlarının 1990 yılından 1994 yılına kadar geçen sürede 1988 yılına göre düşük kaldığı, ancak 1994 yılında 1988 yılı fiyatına göre ödenen prim miktarının yükseldiği görülmektedir. 1998 yılından itibaren ise düşüş gösteren süt teşvik primlerinin 1987 fiyatına ulaşamadığı ve 2002 yılından itibaren verilen süt teşvik prim miktarının fazla değişmediği görülmektedir.

Süt teşvik primi uygulaması, 1999-2001 yılları hariç 1988 yılından itibaren düzenli bir şekilde uygulanmasına rağmen litre başına verilen primin reel değerinin enflasyona göre düşük kalması verilen teşvikin etkisini azalttığı gibi bu politikanın yaygınlaşmasını da engellemektedir.

Buna paralel olarak, süt teşvik prim tutarının Türkiye'deki enflasyon oranı dikkate alınarak artırılmamasından dolayı ne sanayi tesislerinde istenilen modernizasyona ulaşıldığı ne de sanayiye giden süt miktarında önemli bir artış olduğu söylenebilir. Nitekim, Türkiye'de üretilen çiğ sütün ortalama yüzde 15'ine süt teşvik priminin ödendiği tespit edilmiştir (Duman, 2003).

Ayrıca, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca süt teşvik primi uygulamasında; ilkel denilebilecek işletmelerce alınan sütlere de prim ödenmesi; süt ürünleri işletmelerini yatırım yapma konusunda teşvik etmemektedir. Dolayısıyla, bu teşvik primi uygulamasının seçici, esnek, yönlendirici, üretim ve kaliteyi artırıcı yönde olması gerekmektedir (Şahin, 1998).

Çizelge 1.6'da Türkiye'de yıllar itibariyle ödenen minimum süt teşvik primi ile çiğ süt ve süt yem fiyatlarının karşılaştırılması yapılmıştır.

Çizelge 1.6. Türkiye'de Minimum Süt Teşvik Primi Fiyatları ile Süt ve Süt Yem Fiyatlarının Karşılaştırılması (TL/kg)

Yıllar	Minimum Süt teşvik primi (TL/kg) (1)	Süt (TL/kg) (2)	Yem (TL/kg) (3)	Yüzde (1)/(2)	Yüzde (1)/(3)
1987	25	135	145	18,5	17,2
1989	55	433	380	12,7	14,5
1994	1 500	5 969	4 529	25,1	33,1
1996	3 000	19 777	18 545	15,2	16,2
1998	3 000	70 000	60 000	4,3	5,0
2001	10 000	235 000	232 500	4,3	4,3
2003	20 000	387 325	349 375	5,2	5,7
2005*	0,030	0,392	0,385	7,6	7,8
2008*	0,040	0,550	0,600	7,2	6,7

*1 ocak 2005 yılında başlatılan uygulama ile Türk Lirasından 6 sıfır atılmıştır.

Çizelge incelendiğinde 1987–1998 yılları arasında verilen süt teşvik priminin oranı, çiğ süt fiyatının ve yem fiyatının ortalama yüzde 12,7-18,5'ine tekabül ederken, 1998 yılından itibaren bu oranlarda önemli ölçüde düşüşler olduğu görülmektedir. Ancak çiğ süte yapılan süt teşvik primi, yıllara göre değişmekle birlikte süt fiyatının ortalama yüzde 7,5'ine, yem fiyatının ise yüzde 9,4'üne tekabül etmesi, süte yapılan desteklemenin zaman içerisinde gerçek amacından uzaklaşmasına neden olmuştur.

Bu nedenle, Türkiye'de modern işletmelerde üretilen işlenmiş süt ve süt ürünleri üretiminin artırılması için uygulanan süt teşvik prim miktarının artırılması gerekmektedir. Ayrıca üretimin garantiye alınabilmesi içinde üreticiye yeterli geliri sağlayacak ve tüketiciye süt ve süt ürünlerini mümkün olan en uygun fiyattan satın almalarını sağlayacak bir piyasa düzenin oluşturulması gerekmektedir.

Süt sanayinin gelişmesini engelleyen diğer bir önemli sorun ise; süt ve süt ürünleri tüketiminin düşük seviyelerde kalmasıdır. Türkiye'de sütün değerlendirilmesinde yeterince endüstrileşmemesi, sütün insan beslenmesindeki önemine karşılık tüketici gelir seviyesinin düşük ve gelir dağılımının dengesiz olması, işlenmiş süt ve ürünleri tüketimini sınırlandırmaktadır.

Nitekim, süt ve süt ürünleri fiyatlarının tüketici gelirine kıyasla yüksek olması, süt içme alışkanlığının yerleşmemiş olması, tüketime yönelik olarak neredeyse hiçbir teşvik edici uygulama veya tanıtım faaliyetinin olmaması, Türkiye'de süt tüketim miktarının düşük seviyelerde seyretmesine neden olmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye'de süt üretimi ve buna bağlı olarak süt ve süt mamullerinin tüketiminin düşük olması; süt sanayinin mevcut kapasitesinin altında çalışmasına neden olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, sanayici maliyetleri düşürme eğilimine girerek çiğ süt fiyatlarını sürekli düşük seviyelerde tutarak, süt ve süt ürünlerinde kar marjlarını artırma eğilimi içine girmektedir.

Çizelge 1.7 Türkiye'de kişi başına süt ve süt ürünleri tüketimi konusunda genel bir fikir vermektedir (İçöz ve İriboy, 2007).

Çizelge 1.7. Türkiye’de 2000-2008 Yılları Arasında Süt ve Süt Ürünleri Tüketim Miktarı (Kg/Kişi-Yıl)

Süt ve Süt Ürünleri***	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008**
Peynir	77,1	72,8	61,5	79,6	78,3	79,9	81,9	84,0	85,4
Yoğurt ve ayran	27,8	26,3	22,2	28,7	28,2	28,8	29,6	30,3	30,8
Tereyağı	18,9	17,9	15,1	19,6	19,3	19,6	20,2	20,7	21,0
Dondurma	1,1	1,3	1,1	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5
Süt tozu	1,4	1,1	0,9	1,2	1,1	1,2	1,2	1,2	1,3
İçme sütü	18,9	19,6	20,5	20,6	21,7	23,2	23,8	24,5	26,0
Toplam süt	145,2	138,9	121,3	151,1	150,1	154,1	158,2	162,2	166,0

*tahmin,**öngörü ***süt eşdeğeri

Tablo incelendiğinde, Türkiye’de toplam süt ve süt ürünlerinin kişi başına düşen tüketiminde ilk sırayı peynir alırken, bunu yoğurt-ayran, içme sütü, tereyağı, dondurma ve süt tozunun izlediği görülmektedir.. Tüketilen toplam sütün yüzde 50-53’ünü peynir, yüzde 18-19’unu yoğurt oluşturmaktadır. Ancak, içme sütünün toplam süt tüketimi içindeki oranının yüzde 13–15 dolayında olması, toplumda süt içme alışkanlığının yeterli olmadığını ortaya koymaktadır.

Süt ve süt ürünleri tüketimi; tüketicinin geliri, nüfusu, beslenme ve tüketim alışkanlıkları doğrultusunda değişmektedir. Tüketicilerin süt ürünleri üreten işletmelere karşı satın alma gücü, süt ve süt ürünlerinin tüketimini etkilemektedir. Örneğin, tüketici o ürünü az tüketerek alternatif ürünlere ya da kalite standardı düşük ürünlere yönelmektedir. Bu nedenle, tüketicilerin alım gücü düzeyinde fiyat uygulamaları yapan sokak sütçüleri ve ilkel şartlarda üretim yapan işletmeler bugün yaşamlarını sürdürebilmektedirler (Çelik, 2001).

Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda, süt üretiminin ve sanayinin geliştirilmesi, tüketicilerinin bilinçlendirilmesi ve süt tüketiminin arttırılması için destek verildiği bilinmektedir. Nitekim ABD, AB başta olmak üzere, Yeni Zelanda, Kanada gibi gelişmiş ülkeler, uzun dönemler genel reklam kampanyalarına, okul sütü programlarına, süt ve ürünleri tüketimini arttırıcı her türlü projeye destek vermişlerdir (Duman, 2003).

O nedenle Türkiye’de süt sektörünün gelişebilmesi için üreticiden tüketiciye kadar geçen bütün aşamaları kapsayacak bütüncül bir politikanın geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir.

1.5. Kars İlinde Süt Sektörü

1.5.1. Kars İlinin Demografik ve Sosyo Ekonomik Yapısı

2008 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre Kars ili ve bazı çevre illerde nüfusun kırsal ve kentsel alanda dağılımı ile yoğunluğuna ilişkin veriler Çizelge 1.8'de gösterilmiştir (TÜİK, 2009a).

Çizelge 1.8. Kars İli ve Bazı Çevre İllerin Şehir ve Köy Nüfusu ile Nüfus Yoğunlukları

Bölge Adı	Toplam nüfus	Şehir nüfusu	Şehir nüfusunun oranı (%)	Köy nüfusu	Köy nüfusunun oranı (%)	Nüfus yoğunluğu (kişi/km ²)
Kars	312 128	130 625	41,9	181 503	58,2	31
Erzurum	774 967	485 107	62,6	289 860	37,4	31
Iğdır	184 025	94 407	51,3	89 618	48,7	51
Ardahan	112 242	36 502	32,5	75 740	67,5	23
Kuzeydoğu Ana. Böl.*	2 201 862	1 162 498	52,8	1 039 364	47,2	31
Türkiye	71 517 100	53 611 723	75,0	17 905 377	25,0	91

*Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan illerini kapsamaktadır.

Kars ilinin nüfus yapısı incelendiğinde; 2008 yılında 312 128 kişi olan toplam nüfusunun yüzde 41,9'unun şehirde, yüzde 58,2'sinin ise kırsal alanda yaşadığı görülmektedir. İl şehirleşme açısından bölge ve Türkiye ortalamasının altında olup iller arasında Erzurum, Iğdır'dan sonra gelmektedir. Bölgenin ve Kars ilinin nüfus yoğunluğu ise ortalama 31 kişi/km² olup, bu oran 86 kişi/km² olan Türkiye ortalamasından oldukça düşüktür.

2008 yılı itibariyle yüzde 58,2 oranında kırsal nüfusa sahip olan Kars ilinde şehirleşme ve nüfus yoğunluğunun, Türkiye ortalamasının altında bulunması sosyo-ekonomik yönden az gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kars ve bazı çevre illerdeki 1990-2008 yılı nüfusları ve nüfus artış oranları Çizelge 1.9'da verilmiştir (TÜİK, 2009a).

Çizelge 1.9. Kars İli ve Bazı Çevre İllerin Nüfus ve Nüfus Artış Oranları (1990-2008)

Bölge Adı	1990 Yılı	2008 Yılı	Nüfus Artış Hızı(%)	Net Göç Hızı (‰)
Kars	355 823	312 128	-12,3	-61,2
Erzurum	848 201	774 967	-8,6	-54,8
Iğdır	142 601	184 025	29,0	-9,2
Ardahan	163 731	112 242	-31,4	-106,7
Kuzeydoğu Ana. Böl.	2 354 030	2 201 862	-6,5	-49,8
Türkiye	56 473 035	71 517 100	26,6	-

Çizelgede incelendiğinde, 1990-2008 yılları arasında Iğdır ili hariç Kars ve çevre illerde nüfus azalmalarının olduğu ancak nüfus azalmalarının en fazla Ardahan (yüzde 31,4) ve Kars (yüzde 12,3) illerinde gerçekleştiği görülmektedir. Oysa Türkiye genelinde aynı dönemde nüfusta yüzde 26,6 oranında bir artış meydana gelmiştir.

Kars ilinin net göç hızı ‰ -61,2 olup Ardahan ilinden sonra 2. sırada yer almaktadır. Nüfus ile ilgili verilerden Kars ve Ardahan illerinde hızlı bir demografik gerilemenin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre il dışına göç oranının yüksekliği ve istihdam imkanlarının yetersizliği özellikle çalışma çağındaki nüfusun, iş imkanları sağlayabilmek için dışarıya göç etmesine neden olduğu söylenebilir.

Göçün önlenmesinde, bölge ekonomisinde önemli bir yeri olan hayvancılık ve buna bağlı olarak süt sektörüne gereken önemin verilmesiyle başarı sağlanabilir. Nitekim, hayvancılık sektörü, gerek istihdam yaratması gerekse de sermaye hasıla oranının diğer sektörlerle göre düşük olması nedeniyle önemli avantajlara sahiptir (Aral ve Sakarya, 2000).

Nitekim hayvancılık potansiyelinden yeterince yararlanamamış olan Kars ili, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan il ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin tespitine yönelik araştırmaya göre, iller sıralamasında 62'inci olup 5'inci derecede gelişmiş, başka bir deyişle ekonomik kalkınmada en az gelişmiş iller kategorisinde yer almaktadır. Bu kategoride yer alan iller; nüfusunun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı, nüfus yoğunluğunun düşük olduğu, sanayi ve hizmetler sektörünün gelişemediği, kırsal sektörün gizli işsizlik nedeniyle verimlilik seviyesinin düşük olduğu yerleşim yerleri olarak tanımlanmaktadır. (DPT, 2003b).

Kars ilinde kırsal ekonomik yapının ağırlığı, istihdamın sektörel dağılımında da kendini göstermektedir. Kars ili ve Türkiye genelinde istihdam edilen nüfus ile GSYİH'nin sektörel dağılımı Çizelge 1.10'da verilmiştir (DPT, 2003a).

Çizelge 1.10. Türkiye ve Kars İlinde İstihdam Edilen Nüfusun ve GSYİH'nin Sektörel Dağılımı

Sektörler	Türkiye		Kars	
	Toplam İstihdama oranı %	GSYİH Sektörel Payları %	Toplam İstihdama oranı %	GSYİH Sektörel Payları %
Tarım ve Hayvancılık	48,4	13,4	68,2	22,9
Sanayi	18,1	28,4	2,2	9,8
Hizmetler	33,5	58,2	29,7	67,3
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

Türkiye'de 2001-2006 yılları arasında toplam istihdam içerisindeki tarım ve hayvancılığın payı 21 puanlık bir gerileme ile % 48,4'den %27,3'e düşmüş iken, GSYİH'daki payı 13,4'den 11,1'e düşmüştür (DPT, 2009). Yaklaşık 3 milyon kişi civarındaki hızlı nüfus azalışı makro düzeyde olumlu bir gelişme gibi değerlendirilebilse de, kısa dönemde kırsal alanda görülen hizmetler ve sanayi sektörlerinde bu işgücünü mass etme konusundaki sorunu, işsizliği ve göçü daha da artırmıştır.

2001 yılında yapılan tarım sayım sonuuna göre Kars ilinde toplam aktif nüfusun ortalama yüzde 68,2'si gibi büyük bir bölümünün tarım ve hayvancılıkta istihdam edildiği ve bu oranın Türkiye ortalamasının çok üstünde olduğu görülmektedir.

Çizelge'de Kars iline ait GSYİH sektörel dağılımı incelendiğinde; toplam istihdamın yüzde 68,2'ni bünyesinde barındıran tarım ve hayvancılık sektörünün, ilde yaratılan toplam GSYİH'ın sadece yüzde 22,9'unu elde ettiği görülmektedir.

Nitekim Kars ilinde kişi başına düşen 1 073 TL GSYİH, 2 600 TL olan Türkiye ortalamasının çok altında olması ve kişi başına düşen GSYİH'da 81 il içinde 72. sırada yer alması, bölgenin yoksulluk sorununu da beraberinde gündeme getirmektedir (TÜİK, 2009a).

Bu nedenle Kars iline yönelik herhangi bir planlamada kırsal alan ve sanayi sektörü arasındaki bu gelir farkı muhakkak göz önüne alınmalıdır. Hazırlanacak olan ekonomik ve sosyal politika tedbirleri, çalışabilir nüfusun yaklaşık yüzde 68'sini oluşturan tarım ve hayvancılık sektörüne yönelik sanayilerin geliştirilmesi yönünde olması gerekmektedir.

1.5.2. Kars İlinde Hayvancılık İşletmelerinin İşletme Yapısı ve lekleri

Süt sığırçılık işletmelerinde süt ineği varlığı, süt üretim miktarı, verimlilik seviyesi, bilgi yayılımı, örgütlenme, ekipman kullanımı gibi pek çok etken üretimde uzmanlaşmaya bağlıdır. İhtisarlaşmanın sağlanabilmesi için de, öncelikle bitkisel ve hayvansal üretim alanlarının birbirinden ayrılması gereklidir.

Türkiye'de ve Kars ilinde 1991 ve 2001 yıllarında yapılan tarım sayım sonuçlarına göre kırsal kesim işletmelerinin üretim yapısı ve ihtisarlaşma durumu izelge 1.11'de verilmiştir (DİE, 1994; TÜİK, 2004).

Çizelge 1.11. Türkiye ve Kars İlinde Kırsal Alandaki İşletmelerin İhtisaslaşma Durumları

Kars / Türkiye		Bitkisel ve Hayvansal Üretim		Yalnız Bitkisel Üretim		Yalnız Hayvansal Üretim		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1991	Kars	60 955	86,3	8 757	12,4	931	1,3	70 643	100
	Türkiye	2 935 055	72,2	993 685	24,4	139 692	3,4	4 068 432	100
2001	Kars	27 246	90,8	2 220	7,4	528	1,8	29 995	100
	Türkiye	2 074 439	67,4	929 582	30,2	72 629	2,4	3 076 650	100

Kars ilinde 1991-2001 yılları arasındaki dönemde kırsal alandaki işletme sayıları incelendiğinde, yüzde 57,5 oranında bir azalma görülmektedir. Bu azalma özellikle 1992 yılında Ardahan ve Iğdır'ın Kars'tan ayrılarak il olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1991 yılında yalnız bitkisel üretim yapan işletme sayısı 8 757 iken bu oran 2001 yılında yüzde 74,7 oranında azalarak 2 220'e düşmüştür. Bu azalma özellikle bitkisel üretimde öne çıkan Iğdır'ın Kars'tan ayrılarak il olmasından kaynaklanmaktadır.

Çizelge 1.12 incelendiğinde, Türkiye genelinde tarım ve hayvancılık işletmelerinin ihtisaslaşma konusundaki yapısal bozukluğun Kars ili için de geçerli olduğu görülmektedir. Kars ilinde kırsal alandaki 30 bine yakın işletmenin yüzde 90,8'sinde hayvansal ve bitkisel üretim birlikte yapılmaktadır. Mevcut işletmelerin sadece yüzde 7,4'ü bitkisel üretimde, yüzde 1,8'i hayvansal üretimde ihtisaslaşmıştır.

Ancak hayvan popülasyonu ve çayır-mer'a alanları bakımından zengin olan Kars ilinde hayvansal üretimde ihtisaslaşma düzeyinin Türkiye ortalamasının altında olması aynı zamanda bölgedeki hayvancılık işletmelerinin karlı ve verimli çalışmalarını da engellemektedir.

Kars ilinde hayvancılığın bitkisel üretimle birlikte geleneksel olarak yapılmasının en önemli sebebi, aile iç tüketiminin karşılanmasıdır. Ancak bu durum, kırsal alanda üretimde bulunan işletmelerin ekonomik bilinç ve bilimsellikten yoksun irrasyonel üniteler halinde olmalarına neden olmaktadır.

Ayrıca, Türkiye’de uygulanan kalıcı ve sürdürülebilir olmayan tarım ve hayvancılık politikalarına bağlı olarak hayvancılık sektörünün ihmal edilmesi ve hayvansal üretimin yeterince desteklenmemesi, üreticilerin pazar için değil kendileri için üretim yapmalarına neden olmaktadır (Sakarya ve Uysal, 2000). Nitekim bu işletmeler küçük, dağınık yapıda ve örgütsüz olmalarından dolayı tüketim pazarında teşekkül eden fiyat, talep ve tüketici tercihleri konusunda yeterli bilgi ve pazarlık gücüne de sahip değillerdir (Aral ve ark., 1999).

Türkiye ve Kars ilinde 2001 yılı itibariyle, büyük baş hayvancılık yapan işletmelerin sayısı ve ölçek büyüklükleri Çizelge 1.12’de sunulmuştur (TÜİK, 2004).

Çizelge 1.12. Türkiye ve Kars İlinde Büyük Baş Hayvancılık Yapan İşletmelerin Sayısı ve Ölçek Büyüklükleri

İşletme Ölçeği	Türkiye		Kars	
	İşletme sayısı	Toplam içindeki pay (%)	İşletme sayısı	Toplam içindeki pay (%)
1–4 baş	1 043 022	59,7	4 296	16,9
5–9 baş	447 078	25,6	6 083	23,9
10–19 baş	196 193	11,2	9 541	37,4
20–49 baş	55 598	3,2	5 430	21,3
> 50 baş	5 036	0,3	136	0,5
Toplam	1 746 927	100	25 486	100

Çizelge 1.12 incelendiğinde, Türkiye’de büyük baş hayvanı olan toplam 1 746 927 adet işletme içinde, 1-9 baş hayvana sahip işletmelerin oranı yüzde 85,3 iken, Kars ilinde bu oran yüzde 40,8’dir. 20 baş ve üzeri hayvana sahip işletme sayısı Türkiye’de yüzde 3,5 iken, Kars’ta yüzde 21,8 olması işletme ölçekleri açısından ilin daha iyi bir durumda olduğunu göstermektedir. Nitekim Kars ilinde işletme başına düşen büyük baş hayvan sayısı 11,6 baş, küçük baş hayvan sayısı 10,7 baş iken Türkiye’de bu oranlar sırasıyla 3,6; 8,9 baştır.

Türkiye genelinde işletme ölçeklerinin küçüklüğü, hayvancılık sektörünün kırsal ekonomik kalkınmadaki etkinliğini azaltan önemli bir faktördür. Hayvansal üretim yapan işletmelerin küçük ölçekli olması temel anlamda, üretimde verim düşüklüğüne ve üretim maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu nedenle bu işletmelere hızla rasyonel bir yapı kazandırılarak, işletme ölçeklerinin büyütülmesi ve üretimde ihtisaslaşmayı teşvik edici politikalar oluşturulmalıdır (Sakarya ve Cevger, 2001)

1.5.3. Kars İlinde Bitkisel Üretim

Kars ilinde 2007 yılına ait arazi dağılımına ilişkin veriler Çizelge 1.13'de gösterilmiştir (TÜİK, 2009a).

Çizelge 1.13. Türkiye ve Kars İlindeki Arazi Dağılımı

Kullanım Şekli	TÜRKİYE		KARS	
	Miktar (Hektar)	Toplam Arazi İçindeki Payı (%)	Miktar (Hektar)	Toplam Arazi İçindeki Payı (%)
Tarım Elverişi	26 968 000	34,4	351 959	34,7
Çayır ve Mer'a	20 500 000	26,2	396 031	39,2
Orman - Fundalık	20 703 000	26,4	37 700	3,7
Tarım Dışı Arazi	10 184 700	13,0	227 010	22,4
Toplam	78 355 700	100	1 012 700	100

Çizelge incelendiğinde, Türkiye'de ve Kars ilinde tarım elverişi arazilerin payı yüzde olarak birbirlerine yakın iken, orman ve fundalık arazilerin payı, Kars ilinde yüzde 3,7 gibi düşük düzeylerde olduğu görülmektedir. Kars'ta toplam arazinin yüzde 39,2 gibi önemli bir kısmının çayır-mera alanlarıyla kaplı olması ise hayvancılıkta kaba yem ihtiyacının karşılanması açısından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir.

Ancak, Türkiye’de 1950’lerden bu yana tarımda yanlış uygulama ve makineleşme politikaları ile çayır ve mer’a alanları büyük ölçüde tarım arazisine dönüştürülmüştür. 1950 yılında 37,8 milyon hektar olan toplam çayır ve mer’a alanı bugün 12,8 milyon hektar’a kadar gerilemiştir. Kalan bu mer’a alanının da kalitesi, aşırı, düzensiz ve bilinçsiz otlatma nedeniyle büyük ölçüde azalmıştır(Aral ve Uysal, 1999). Türkiye’nin bir çok bölgesinde yaşanan bu olumsuz gelişme Kars için de geçerli olup, Kars ilindeki çayır-mera alanının toplam araziler içindeki payı 1974 yılında yüzde 50 iken, günümüzde bu oran yüzde 39,2’ye düşmüştür (Kendir ve Keçioğlu, 1974).

Çayır ve mer’a alanlarının yok olması nedeniyle giderek entansifleşmek zorunda kalan hayvancılık işletmelerinde üretim maliyetlerinin artmasını önlemek ve karlı çalışabilmek için bir hayvancılık bölgesi olan Kars ilinde çayır ve mer’a alanlarının ıslah çalışmalarına gereken önem verilmesi ve yeni çayır-mer’a alanlarının oluşumuna gidilmesi gerekmektedir.

Kars ilinde toplam 351 959 hektar tarım arazisinin yüzde 17,8’i nadasa ayrılmış olup, bu oran Türkiye genelinde 19,2’dir. 2007 yılında Kars ilinde tarım alanı olarak kullanılan 289 482 hektar tarım arazisinde üretilen bitkisel ürünlerin üretim miktarları ve verimlilikleri Çizelge 1.14’de verilmiştir (TUİK, 2009b).

Çizelge 1.14. Kars İlinde Üretilen Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları ve Verimlilikleri (kg/da)

Grup Adı	Ürün Adı	Üretim		Verimlilik	
		Ekilen Alan (da)	Üretim (ton)	Kars (kg/da)	Türkiye (kg/da)
Baklagiller	Fiğ (Dane)	60 000	7 200	120	101
	K.Mercimek	22	2	91	142
	Nohut	50	5	100	101
Endüstriyel Bitkiler	Şekerpancarı	8 539	27 877	3 265	4 154
Tahıllar	Arpa	987 000	141 795	144	222
	Buğday	572 175	66 730	117	220
	Yulaf	33 250	3 930	120	203
	Çavdar	600	66	110	183
Yem Bitkileri	Fiğ	442 670	118 579	269	203
	Korunga	114 753	35 126	331	410
	Yonca	37 708	9 348	254	319

İlde bitkisel üretimde kuru tarım hakim olup, yüzde 68,4 oranında arpa ve buğday üretilmektedir. Özellikle son yıllarda yapılan yem bitkileri desteklemelerinin artması ilde yem bitkileri üretimini artırmıştır. Çizelge incelendiğinde Kars ilindeki buğday, arpa, şeker pancarının verim ortalamasının, Türkiye verim ortalamasının altında, fiğ, korunga ve yoncanın verimliliklerinin ise, Türkiye ortalamasına yakın olduğu hatta fiğin verimliliğinin Türkiye ortalamasının üstünde olduğu dolayısıyla bölgenin tahıl üretimi için uygun olmadığı görülmektedir. Nitekim 1974 yapılan bir çalışmada da jeolojik oluşumu, toprak yapısı ve meteorolojik faktörler nedeniyle ilin yem bitkileri üretiminde çok uygun olduğu ifade edilmiştir (Kendir ve Keçioğlu, 1974).

Bölgedeki süt sığırcılık işletmelerinin dağınık yapıda olması, ekstansif beslemeye dayalı üretim yapıları, bu bölgede yem bitkileri üretimi ve çayır-mer'a varlığının önemini daha da artırmaktadır.

Nitekim, hayvancılık potansiyeli ve mera-çayır alanları bakımından önemli bir yere sahip Kars ilinde yem bitkilerinin bölge koşullarına göre rahatlıkla üretilebilmesi sektör için önemli bir avantajdır. Çizelge 1.15'de 2000-2007 yılları arasında Türkiye ve Kars ilinde üretilen yem bitkileri miktarı ve tarım alanı içindeki oranı verilmiştir (TUİK, 2009a).

Çizelge 1.15. Türkiye ve Kars İlinde Ekilen Yem Bitkileri Miktarı ve Yüzde Oranı

Yıllar	TÜRKİYE			KARS		
	Toplam işlenen tarım alanı (hektar)	Yem bitkileri (hektar)	Yüzde (%)	Toplam işlenen tarım alanı (hektar)	Yem bitkileri (hektar)	Yüzde (%)
2000	23 825 749	1 142 150	4,8	226 751	16 913	7,5
2001	23 800 022	1 147 400	4,8	234 538	18 148	7,7
2002	23 994 693	1 096 850	4,6	338 613	17 205	5,1
2003	23 371 390	1 211 000	5,2	336 480	16 978	5,0
2004	23 871 472	805 550	3,4	338 110	15 683	4,6
2005	23 830 439	938 910	3,9	340 321	21 336	6,3
2006	22 983 853	1 215 933	5,3	335 196	30 457	9,1
2007	21 978 580	1 601 022	7,3	289 482	59 665	20,6

Çizelge incelendiğinde Kars ilinde 2000-2006 yılları arasında tarım alanı içerisinde ekilen yem bitkileri alanının Türkiye ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Özellikle yapılan desteklemelere bağlı olarak yıllar itibariyle yem bitkileri üretimi artan Kars ilinde, 2007 yılında yem bitkileri ekim alanının, toplam işlenen tarım alanının yüzde 20,6'sı gibi önemli bir kısmını teşkil etmesi ümit verici bir gelişme olarak görülmektedir.

İlin en önemli geçim kaynağı olan hayvancılıkta, hayvanların yazın mera, kışın ise saman ve kuru ot ile beslenmeleri hayvanların et, süt veriminin düşmesine, ve bağışıklık sistemlerinin zayıflaması neden olmaktadır. Bu nedenle Kars ilinde hayvancılık sektörün en önemli ve temel girdisi olan yem bitkileri yetiştiriciliğine ve silaj yapımına gereken önemin verilmesi ve üretim miktarının artırılması, bölgede sektörün kaliteli ve yeterli kaba yem ihtiyacının karşılanmasında önemli katkıları olacağı gibi hayvancılık sektörünün ekonomik kalkınma ve gelişmeye katkısını da artıracaktır.

1.5.4. Kars İlindeki Hayvan Varlığı

Türkiye ve Kars ilinde 1991-2007 yılları arasındaki dönemde ırklara göre sığır sayıları (baş) ve toplam sığır varlığı içindeki payları (%) Çizelge 1.16 ve 1.17'de verilmiştir (TÜİK 2009b).

Tablo 1.16. Türkiye’de 1991-2007 Yılları Arasındaki Dönemde Irklara Göre Sığır Sayıları (Baş) ve Toplam Sığır Varlığı İçindeki Payları (%)

Yıllar	Kültür Irkı	(%)	Kültür Melezi	(%)	Yerli Irk	(%)	Toplam	İndeks (1992=100)
1991	1 253 865	10,5	4 033 375	33,7	6 685 683	55,8	11 972 923	
1992	1 337 410	11,2	4 131 507	34,6	6 481 990	54,2	11 950 907	100
1994	1 512 000	12,7	4 543 000	38,2	5 846 000	49,1	11 901 000	99,6
1996	1 795 000	15,1	4 909 000	41,3	5 182 000	43,6	11 886 000	99,5
1998	1 733 000	15,7	4 695 000	42,6	4 603 000	41,7	11 031 000	92,3
2001	1 854 000	17,6	4 620 000	43,8	4 074 000	38,6	10 548 000	88,3
2003	1 940 506	19,8	4 284 890	43,8	3 562 706	36,4	9 788 102	81,9
2005	2 354 957	22,4	4 537 998	43,1	3 633 485	34,5	10 526 440	88,1
2007	3.295.678	29,8	4.465.350	40,5	3.275.725	29,7	11.036.753	92,4

Çizelge 1.17. Kars İlinde 1991-2007 Yılları Arasındaki Dönemde Irklara Göre Sığır Sayıları (Baş) ve Toplam Sığır Varlığı İçindeki Payları (%)

Yıllar	Kültür Irkı	(%)	Kültür Melezi	(%)	Yerli Irk	(%)	Toplam	İndeks (1992=100)
1991	22 350	3,9	138 604	23,9	417 646	72,2	578 600	
1992	12 900	4,5	56 030	19,4	220 270	76,1	289 200	100
1994	21 480	7,7	60 700	21,8	196 010	70,5	278 190	96,2
1996	11 920	4,4	89 160	33,4	166 120	62,2	267 200	92,4
1998	12 890	4,3	72 900	24,2	215 410	71,5	301 200	104,1
2001	13 380	4,6	67 090	22,9	211 760	72,5	292 230	101,1
2003	11 856	4,5	54 666	21,2	191 777	74,3	258 299	89,3
2005	13 822	4,1	64 480	19,4	255 175	76,5	333 477	115,3
2007	17 510	4,8	105 767	28,9	242 110	66,3	365 387	126,3

Çizelgeler incelendiğinde, Türkiye ve Kars ilinde yıllar itibariyle sığır varlığında artmalar ve azalmalar görülmektedir. Özellikle 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler nedeniyle de bu dönemi takip eden yıllarda hayvan varlığında azalmalar görülmüştür. 2004 yılından itibaren ise sığır sayısı tekrardan artmıştır. Kars ilinde 1992 yılına göre 2006 yılında toplam sığır varlığı yüzde 26 oranında artmıştır. Bu artış büyük oranda kültür melezi sığır varlığındaki artıştan kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de 1992-2007 yılları arasındaki dönemde 11 950 907 baş olan sığır varlığı yüzde 7,6’lık bir azalma ile 11 036 753 başa düşmüştür. 1992 yılına göre 2006 yılında, kültür ırkı sığırların toplam sığır varlığı içindeki payı yüzde 11,5’den yüzde 29,8’e çıkarak 3 295 678 baş, kültür melezi sığırların payı yüzde 34,6’den yüzde 40,5’e çıkarak 4 465 350 baş olurken, yerli ırk sığırların toplam içindeki payı yüzde 54,2’den yüzde 29,7’e gerileyerek 3 275 725 baş’a inmiştir (TUİK, 2009a).

Çizelge 1.17 incelendiğinde Kars ilinde 1991 yılında 578 600 baş olan sığır varlığının 1992 yılında yaklaşık yüzde 50 oranında azalarak 289 200 baş’a düştüğü görülmektedir. Bu azalma Ardahan ve Iğdır’ın il olmasından kaynaklanmaktadır.

Kars ilinde 1992 yılına göre 2007 yılında, kültür ırkı sığırların toplam sığır varlığı içindeki payı yüzde 3,9’den yüzde 4,8’e; kültür melezi sığırların toplam sığır varlığı içindeki payı yüzde 19,4’den yüzde 28,9’a yükselirken, yerli ırk sığır varlığındaki yüzde 9,9’lük artışa rağmen toplam içindeki payı yüzde 76,1’den yüzde 66,3’e gerilemiştir.

Bu verilerden yola çıkarak, özellikle Kars ilinde, son yıllarda yapılan ıslah çalışmaları, desteklemeler ve mevzuat değişiklikleri ile ciddi adımlar atılmasına rağmen ıslah çalışmalarından istenilen başarının elde edilemediği söylenebilir.

Nitekim Kars ilinde yetiştiricilerin bakım, besleme konularındaki bilgi yetersizliği, kültür ırkı hayvanlar için gerekli çevre şartlarının oluşturulamaması ve hastalıklara karşı dayanıksız olmaları gibi nedenler üreticilerin bölge koşullarına dayanıklı olan yerli ırk hayvanları tercih etmelerine ve sonuç olarak yerli ırk sığır oranının Türkiye ortalamasının çok üstünde olmasına neden olmaktadır. Ancak, bölgede hayvancılığın geleneksel yöntemlerle yapılması ve yetiştirilen hayvan popülasyonunun önemli bir kısmının et ve süt verimi düşük yerli ırklardan oluşması hayvancılık sektörünün gelişmesinde önemli bir sorun teşkil etmektedir.

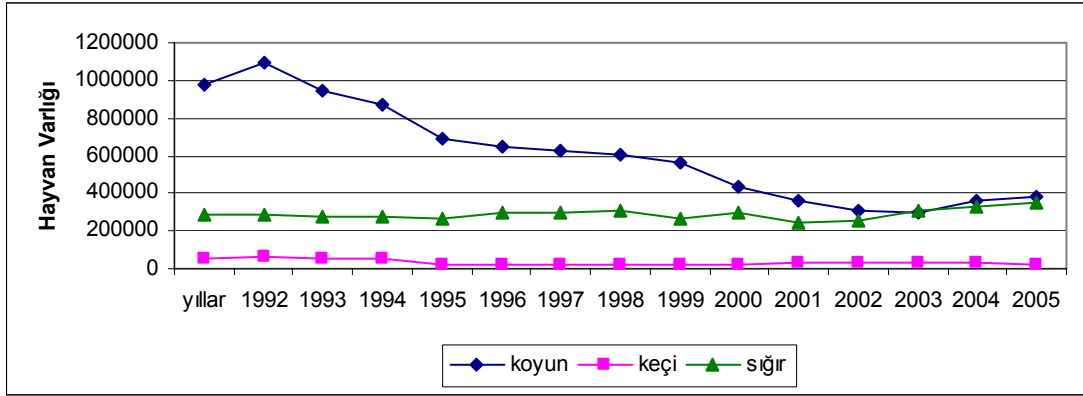
Türkiye ve Kars ilinde 1992-2007 yılları arasındaki küçük baş hayvan varlığı Çizelge 1.18’de verilmiştir (TÜİK, 2009b).

Çizelge 1.18. Türkiye ve Kars İlinde Küçük Baş Hayvan Varlığı (1992=100)

Yıllar	Türkiye				Kars			
	Koyun	İndeks	Keçi	İndeks	Koyun	İndeks	Keçi	İndeks
1992	39 415 938	100	10 453 940	100	976 940	100	51 890	100
1994	35 646 000	90,4	9 564 000	91,5	944 730	96,7	57 090	110,0
1996	33 072 000	83,9	8 951 000	85,6	686 220	70,2	24 760	47,7
1998	29 435 000	74,7	8 057 000	77,1	623 280	63,8	24 330	46,9
2001	26 972 000	68,4	7 022 000	67,2	437 310	44,8	24 180	46,6
2003	25 431 539	64,5	6 771 675	64,8	306 579	31,4	27 541	53,1
2005	25 304 325	64,2	6 517 464	62,3	360 969	36,9	28 751	55,4
2007	25 462 293	64,6	6 286 361	60,1	404 010	41,3	19 735	38,0

Kars ilinde 1991 yılında 2 164 616 baş olan koyun varlığı 1992 yılında Ardahan ve Iğdır’ın il olması ile 976 940 başa, 117 086 baş olan keçi varlığı ise 51 890 başa düşmüştür. Türkiye’de 1992-2005 yılları arasındaki dönemde, koyun varlığında yüzde 35,4, keçi varlığında yüzde 39,9 oranında, Kars ilinde ise sırasıyla 58,7; 62,0 oranında azalmalar meydana gelmiştir.

Şekil 1.3’de Kars ilinde 1992-2006 yılları arasında toplam sığır, koyun ve keçi varlığındaki değişim verilmiştir.

Şekil 1.3. Kars İlinde Yıllar İtibariyle Sığır, Koyun ve Keçi Varlığındaki Değişim

Şekil incelendiğinde 1992 yılından sonra koyun ve keçi varlığında azalmalar görülürken, sığır varlığında artış dikkat çekicidir. İldeki sığır varlığındaki bu artışta, hayvancılık sektörüne yapılan desteklemelerin önemli bir kısmının sığırlara yönelik olmasının etkisi büyüktür.

Türkiye ve Kars ilinde küçükbaş hayvan varlığındaki azalmalar ise uygulanan yanlış tarım politikaları çerçevesinde; hayvancılık sektörüne yapılan desteklemelerin yetersizliği ve yapılan desteklemelerin de önemli bir kısmının sığırcılığa yönelik olması, koyun etine olan talebin azalması, kırsal kesimdeki nüfusun azalması, koyun yetiştiriciliğinin işgücüne dayalı ve zor şartlarda yapıyor olması gibi faktörlere bağlanabilir.

1.5.5. Kars İlinde Süt Üretimi ve Verimlilik

Süt üretimini etkileyen en önemli faktörlerden biri de sağılan hayvan sayısı kadar sağılan hayvanların verimliliğidir. Türkiye genelinde hayvan başına süt veriminde yıllar içinde bir miktar artış sağlandıysa da bu verim artışı, sağılan hayvan sayısında meydana gelen azalma nedeniyle üretim artışını önemli ölçülerde artıramamıştır. Türkiye’de ve Kars ilinde yıllara göre sağılan sığır sayısı (baş), süt üretimi (ton) ve hayvan başına ortalama süt verimlilikleri (kg/baş) Çizelge 1.19 ve 1.20’de verilmiştir (TÜİK, 2009b).

Çizelge 1.19. Türkiye’de Yıllara Göre Sağılan Hayvan Sayısı (Baş), Süt Üretimi (Ton) ve Hayvan Başına Ortalama Süt Verimlilikleri (kg/baş)

Yıllar	İnek			Koyun			Keçi		
	Baş	Ton	Kg	Baş	Ton	Kg	Baş	Ton	Kg
1992	6 070 175	8 714 878	1 436	22 399 264	1 089 173	48,6	5 602 136	319 349	57,0
1995	5 885 585	9 275 312	1 576	19 262 493	934 508	48,5	4 907 585	277 207	56,5
1997	5 594 293	8 914 177	1 593	17 168 706	826 348	48,1	4 407 186	249 302	56,6
2000	5 279 569	8 732 041	1 654	15 920 159	774 379	48,6	3 792 708	220 211	58,1
2003	5 040 362	9 514 138	1 888	12 477 217	769 959	61,7	3 126 656	278 136	89,0
2006	4 187 931	10 867 302	2 595	10 245 894	794 681	77,6	2 420 642	253 759	104,8
2007	4 229 440	11 279 340	2 666	10 109 987	782 587	77,4	2 263 629	237 487	104,9

44

Çizelge 1.20. Kars ilinde Yıllara Göre Sağılan Hayvan Sayısı (Baş), Süt Üretimi (Ton) ve Hayvan Başına Ortalama Süt Verimlilikleri (kg/baş)

Yıllar	İnek			Koyun			Keçi		
	Baş	Ton	Kg	Baş	Ton	Kg	Baş	Ton	Kg
1992	136 489	110 302	808	490 486	41 556	84,7	27 067	1 206	44,6
1995	120 404	107 169	890	401 950	15 271	38,0	22 829	1 050	46,0
1997	169 026	145 938	863	337 662	12 828	38,0	12 324	567	46,0
2000	142 807	130 417	913	301 781	11 468	38,0	13 955	642	46,0
2003	127 468	181 811	1 426	118 745	7 125	60,0	14 000	1 106	79,0
2006	143 849	273 091	1 898	144 725	10 131	70,0	9 063	897	99,0
2007	150 837	284 520	1 886	150 633	10 544	69,9	9 612	951	98,9

Çizelge 1.19 incelendiğinde, Türkiye’de 1992-2007 yılları arasında sağılan koyun varlığı yüzde 54,9 oranında azalarak 10 109 987 başa, 1 089 173 ton olan koyun süt üretimi ise yüzde 28,8 oranında azalarak 782 587 tona; keçi varlığı ise yüzde 59,6 oranında azalarak 2 263 629 başa, keçi sütü ise yüzde 25,6 oranında azalarak 237 487 ton’a düşmüştür. Aynı yıllarda Kars ilinde sağılan koyun sayısı yüzde 69,3, üretilen koyun sütü yüzde 76,5 oranında azalırken, sağılan keçi sayısı yüzde 64,5, üretilen keçi sütü yüzde 21,2 oranında azalmıştır.

2007 yılında Kars ilinde koyun süt verimi 70 kg/baş, keçi süt verimi ise 99 kg/baş olup, bu oran Türkiye ortalaması olan koyunda süt verimi 77,5 kg/baş, keçide süt verimi 104,8 kg/baş’dan düşüktür.

1992 yılında Türkiye’de sağılan toplam sığır sayısı 6 070 175 baş iken bu oran 2007 yılında yüzde 30,3 oranında azalarak 4 229 440 başa düşmüştür. Bu azalma özellikle yerli ırk sığır varlığındaki azalmadan kaynaklanmaktadır. Nitekim, sağılan kültür melezi sığırların sayısı yüzde 19,1 oranında azalarak 2 124 103 baş’tan 1 698 433 başa; yerli ırk sığır varlığı ise yüzde 62,1 oranında azalarak 3 247 849 baş’tan 1 230 889 başa düşmüştür.

Özellikle bu yıllar arasında yapılan suni tohumlama çalışmaları ve “Damızlık Süt Sığırcılığı Projesi” kapsamında üreticilere dağıtılan kültür ırkı hayvanlar ile kültür ırkı sığır varlığı 1992 yılına göre 2007 yılında yüzde 86,1’lik artışla 698 223 baş’tan 1 299 750 başa çıkmıştır.

Türkiye’de 1992-2007 yılları arasındaki periyotta üretilen toplam süt miktarı ise yüzde 29,4 oranında artarak 8 714 878 ton’dan 11 279 340 tona yükselmiştir. 2007 yılında hayvan başına süt verimliliği ise ortalama 2 666 kg/baş olup, 1992-2007 yılları arasında hayvan başına ortalama süt verimlilikleri kültür ırkı sığırlarda yüzde 31,2 oranında artarak 3 881 kg/baş’a; kültür melezi sığırlarda yüzde 36,2 oranında artarak 2 715 kg/baş’a; yerli ırk sığırlarda yüzde 77,1 oranında artarak 1 316 kg/baş’a çıkmıştır.

Yıllar itibariyle sağılan hayvan sayısının azalmasına karşın üretilen süt miktarında görülen artış süt verimindeki artışa bağlanabilir. Ancak Türkiye'deki kültür ırkı hayvanların süt verimi, 2006 yılında ortalama 6.007 kg/baş olan Avrupa Birliği veriminin yarısı kadardır (FAO, 2009).

Türkiye genelinde yapılan suni tohumlama uygulamaları, ithal girdi sübvansiyonları, girdi destekleri, süt teşvik prim uygulamaları, yem bitkileri ekim desteklerine rağmen hayvan başına süt veriminin düşük kalmasının nedenleri; düşük verimli yerli ırk oranının yüksekliği, yem bitkileri üretiminin yetersizliği, hastalıklarla mücadelenin etkin yapılmayışı, pazarlama produktivitesinin düşük olması, fiyat istikrarsızlığı, örgütlenme ve finansman yetersizliği, uygun olmayan bakım ve besleme koşulları olarak sıralanabilir.

Çizelge 1.20 incelendiğinde, Kars ilinde 1992-2007 yılları arasındaki dönemde sağmal inek sayısı 136 489 baş'tan yüzde 10,5'lik artışla 150 837 başa; süt üretimi 110 302 ton'dan 284 520 tona ve hayvan başına süt verimliliği 808 kg/baş'tan 1 886 kg'a çıkmıştır. Bu durum kültür melezi sığırların sayısındaki yüzde 86,6'lik bir artışla açıklanabilir.

Türkiye genelinde olduğu gibi Kars ilinde de üreticilerin pek çoğunun hayvan bakımı, yemleme gibi konulardaki bilgisinin yetersiz olması, hayvanların yazın çayır ve mera kışın kaba yem ağırlıklı beslemeye tabi tutulması, işletme ölçeklerinin küçük ve dağınık yapıda olması, süt üretiminin büyük ölçüde ticari değil, geçimlik üretilmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda üretim maliyetlerinin yüksek olmasına sebep olan bu yapı bölgedeki süt veriminin düşük olmasına da neden olmaktadır. (Demirbaş ve ark. 2002).

Kars ilinde soy kütüğü ve suni tohumlama faaliyetlerini yürütmek amacıyla 1997 yılında kurulmuş olan fakat kısa bir süre sonra feshedilen ve 2005 yılında yeniden faaliyete başlayan Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği verilerine göre; Kars ilinde 2006 yılında 825 olan üye sayısı 2008 yılında yüzde 74,1 oranında artarak 1 436'a ulaşmıştır. Aynı yıllarda inek sayısı ise 8 591 baş'tan yüzde 104,6 oranında artarak 17 585 baş'a ulaşmıştır. Bu verilere göre Kars ilinde kısa bir süredir faaliyette bulunan DSYB'ye bulunan sağmal ineklerin yüzde 4,8'i kayıtlıdır.

Kars ilinde çeşitli yıllarda uygulamaya konulan ıslah projeleri de ilin sığır varlığı kompozisyonunu değiştirmeye belli düzeyde katkıları olmuştur. Örneğin 1974 yılında köy hayvancılığının tabii tohumlama ile ıslah projesi, 1980 yılında suni tohumlama projesi, 1982 yılında entansif süt sığırcılığı projesi uygulamaya konulmuş, 1987 yılında ise damızlık sığır ithalatına gidilmiştir. 2006 yılından itibaren ise 100x2 süt inekçiliği projesi kapsamında üreticilere damızlık hayvan dağıtımına başlanılmıştır.

Ancak Türkiye genelinde süt sığırcılığını geliştirmek amacıyla uygulanan projeler kapsamında üreticilere dağıtılan damızlık süt sığırları, üreticilerin yeterli yemleme ve bakım bilgilerinin olmaması, hastalıklarla mücadelede yetersizlikler, yem fiyatlarının yüksekliği vb. nedenlerden dolayı istenen süt verim artışı elde edilememiş, hatta bir kısım hayvanlar telef olmuş ya da kesime gönderilmiştir (Demirbaş ve ark. 2002).

Ayrıca sığır popülasyonunun genetik kalitesinin yükseltilmesi amacıyla Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (TKB) İl Müdürlüğü personeline parasız yürütülen suni tohumlama çalışmaları ise 1995 yılında yapılan yasal değişiklik sonucunda paralı hale dönüştürülmüş böylece özel sektör kuruluşları için de cazip hale getirilmiştir. Çizelge 1.21'de 2001-2006 yılları arasında Kars ilinde yapılan suni tohumlama, suni tohumlamadan doğan buzağı sayıları ve destekleme miktarları verilmiştir (Kars Tarım İl Müdürlüğü, 2009).

Çizelge 1.21. Kars İlinde 2001-2006 Yılları Arasında Yapılan Suni Tohumlama, Doğan Buzağı Sayısı ve Destekleme Miktarı

Yıllar	Suni Tohumlama	Destekleme yapılan suni toh. sayısı	Suni toh. destekleme miktarı (TL)	Desteklenen Suni toh. doğan buzağı adedi	Suni toh. Doğan Buzağı des. (TL)
2001	1 315	-	-		
2002	1 992	-	-		
2003	500	-	-		
2004	874	621	9 315	50	2 000
2005	16 308	14 518	508 130	113	4 840
2006	28 837	21 849	786 564	3 097	266 300

2001-2006 yılları arasında ilde tohumlanan toplam inek sayısı 49 826 baş olup, özellikle suni tohumlama çalışmalarının 2005-2006 yıllarında Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliğinin faaliyete geçmesiyle arttığı görülmektedir.

Nitekim Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliğinden elde edilen verilere göre; 2005 yılında yapılan 2 876 adet suni tohumlamadan 1 816 buzağı elde edilmiş iken, 2006 yılında yapılan suni tohumlama sayısı yüzde 94,5 oranında artarak 5 595 adete, elde edilen buzağı sayısı ise yüzde 103,5 oranında artarak 3 697 baş'a ulaşmıştır.

Ancak, hayvanların verim seviyelerinin yükseltilebilmesi için hayvanların çevre koşullarının (uygun kredi kaynakları, pazar şartları, bakım ve besleme koşullarının iyileştirilmesi, barınaklardaki hijyenik şartların sağlanması, hayvan hastalıkları ile mücadelede etkinlik sağlanması, vb.) ve genetik yapılarının geliştirilmesi gerekmektedir (Kutlu ve ark., 2003).

Bu nedenle, ıslah ve birim başına verimliliği artırmada kamu hizmetlerinde sağlanacak akılcı organizasyon ve koordinasyon kadar üreticinin eğitiminin de öneminin büyük olduğu ve teknik çalışmaların il düzeyinde ekonomik özendirmeyle desteklenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim hayvancılıkta, üreticiyi destekleyen istikrarlı fiyat politikaları ile üreticinin bilgilendirilmesi ıslah çalışmalarında başarıyı daha da yükselteceği söylenebilir.

1.5.6. Kars İlinde Süt Sanayi

Kars ilinde süt sanayinin ortaya çıkışı 19. yy. sonlarına dayanmaktadır. Kars'ın 1878-1918 yılları arasında Rus işgali süresince ilde ırk ıslahı çalışmaları yapılmış ve bölge koşullarına uyumlu "Zavot" adı verilen melez bir inek türünün geliştirilmesiyle mandıracılık gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Kars ilinde özellikle gravyer peynirciliği için imalathaneler kurulmuş ve bir süre sonra Rusya'ya kaşar ve gravyer peyniri ihracatı yapılmaya başlanmıştır (Üresin, 1936).

Ancak Rusların bölgeden geri çekilmesi ile birlikte kendi haline bırakılan mandıralar herhangi bir gelişme gösterememişlerdir. 1968 yılına gelindiğinde ise Kars ili "Birinci Derecede Kalkınmada Öncelikli Yöre" kapsamına alınmış ve bunu takiben Süt Endüstrisi Kurumu'na bağlı olarak Kars Süt Ürünleri ve Gıda A.Ş., 1972 yılında Kars Et Kombinası, 1974'de Kars Yem Fabrikası kurulmuştur.

Bölge hayvancılığına ve süt sektörüne canlılık getirerek önemli bir sosyal ve ekonomik fayda sağlayan bu sanayi kuruluşlarının, yerini alacak şekilde yeni bir yapılanmaya gidilmeden 1985-1991 yılları arasında özelleştirilmesi ilde hayvancılık sektörünün gelişimini yavaşlatmıştır.

Bugün Kars ilinde bulunan süt sanayi işletmelerini; ilkel koşullarda üretim yapan ve genellikle mevsimlik çalışan küçük kapasiteli mandıralar ile modern teknoloji uygulayan büyük kapasiteli mandıra ve süt fabrikaları olarak iki grup altında değerlendirmek mümkündür.

Ancak, bölgede bulunan mandıraların tamamına yakınının geleneksel üretim yapan küçük ölçekli işletmelerden oluşması, üretimde kalite ve hijyen standartlarının sağlanmasında ciddi zorluklara ve haksız rekabete neden olmaktadır.

Bu küçük imalathanelerin; iş gücü potansiyelleri, finansman kaynakları, teknolojik alt yapıları ve ürünlerini pazarlayabilecekleri pazarlama kanallarının yeterli olmamasına rağmen ucuz hammadde ve işgücü avantajlarını kullanarak üretimlerini sürdürmektedirler. Bu durum, bölgede yüksek yatırımlarla kurulan fabrika ve büyük ölçekli mandıraları ekonomik olarak zor duruma düşürmekte haksız bir rekabete yol açmaktadır.

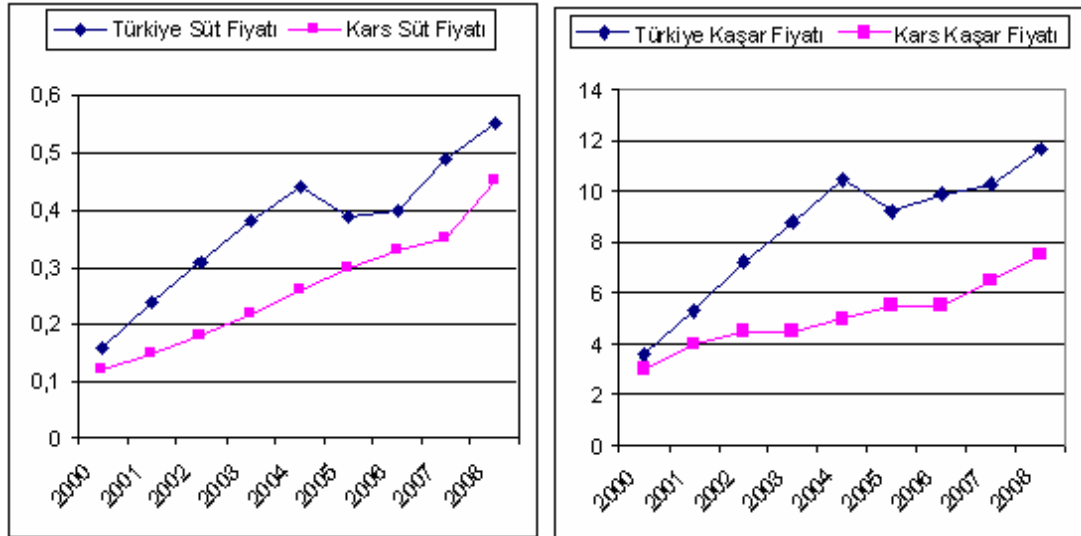
Ayrıca ilde, dağınık yapıdaki küçük aile işletmelerinde düşük verimli yerli ırk hayvanlar ile meraya bağlı yapılan hayvancılık, doğa koşulları ve doğumların genellikle ilkbahara rastlaması, süt ve süt ürünleri sanayinin genellikle mevsimlik çalışmasına, aynı zamanda büyük ölçekli mandıra ve fabrikalarda kapasite kullanım oranlarının düşük olmasına neden olmaktadır (Gülten,1994).

Kars Tarım İl Müdürlüğü'nden alınan verilere göre 2008 yılı itibariyle ilçeler hariç Kars-Merkez köylerinde süt ve süt ürünleri imal eden ve Tarım il müdürlüğünden üretim izni almış faal 50 adet süt sanayi işletmesinin 45 adedi süt teşvik primi kapsamına alınmıştır. Ancak, süt teşvik primi için çift cidarlı paslanmaz çelikten yapılmış ısıtma tankları veya pastörizatör gibi alet-ekipmanların işletmelerde çalışır vaziyette olması koşulu, bölgedeki işletmelerde bu tip eski teknolojilerin sayısını artırmıştır.

Kars ilinde süt sektörünün yaşadığı en önemli sorunlardan biri de bölgede oluşan çiğ süt ve kaşar peyniri fiyatlarının düşük seyretmesidir. Çizelge 1.22 ve şekil 1.4'de Türkiye ve Kars ilinde 2000-2008 yılları arasında çiğ süt ve toptan kaşar peynir fiyatları karşılaştırılmalı olarak verilmiştir (TUİK, 2009; Kars Tarım İl Müd., 2009).

Çizelge 1.22. Türkiye ve Kars İlinde 2000-2008 Yılları Arasında Gerçekleşen Ortalama Çiğ Süt ve Toptan Kaşar Peyniri Fiyatlarının Karşılaştırılması (Türkiye Geneli = 100)

Yıllar	Çiğ Süt (TL/kg)			Kaşar Peyniri (TL/kg)		
	Türkiye	Kars	İndeks	Türkiye	Kars	İndeks
2000	0,16	0,12	75,0	3,57	3,00	84,0
2001	0,24	0,15	62,5	5,30	4,00	75,5
2002	0,31	0,18	58,1	7,23	4,50	62,2
2003	0,38	0,22	57,9	8,79	4,50	51,2
2004	0,44	0,26	59,1	10,47	5,00	47,8
2005	0,39	0,30	76,9	9,19	5,50	59,8
2006	0,40	0,33	82,5	9,89	5,50	55,6
2007	0,49	0,38	77,6	10,29	6,50	63,2
2008	0,55	0,43	78,2	11,66	7,50	64,3

Şekil 1.4. Türkiye ve Kars İlinde 2000-2008 Yılları Arasında Gerçekleşen Ortalama Çiğ Süt ve Toptan Kaşar Peyniri Fiyatları (Kg/TL)

Tablo ve şekil incelendiğinde gerek Kars ilinde oluşan çiğ süt fiyatı gerekse kaşar peynirinin fiyatı Türkiye ortalamasının çok altında teşekkül ettiği görülmektedir. Kars iline göre oluşan çiğ süt fiyatı Türkiye geneline göre ortalama yüzde 30,2 (Mak: 42,1; Min: 17,5), kaşar peynirinde yüzde 37,4 (Mak: 52,2; Min:16,0) daha düşük seyretmektedir.

Süt ve süt ürünleri fiyatlarının bölgeler itibariyle farklılık göstermesinin temel sebepleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Duman, 2003):

Arz-Talep Dengesinin Bölgeler Arasında Farklılık Göstermesi: Süt işleme sanayi çiğ sütün talebini oluşturmaktadır. Süt sanayi tesislerinin varlığı, sayı ve kapasiteleri ve bölgedeki rekabet durumu süt ve süt ürünlerinin fiyatlarını etkilemektedir. Oysa Kars ilinde yoğun bir şekilde bulunan mandıraların büyük süt sanayi işletmelerinin kendi aralarında belirlediği fiyattan sütü almaları, bölgede rekabetten uzak, üretici aleyhine süt fiyatlarının oluşmasına neden olmaktadır.

Çiğ Süt Üretim Maliyetlerinin Bölgeler Arasında Farklılık Göstermesi: Her bir bölgenin yem bitkileri üretim olanakları değişiktir. Yem ise çiğ süt maliyetinin en önemli kalemini oluşturmaktadır. Yem üretim maliyetlerindeki değişiklikler ile üretim maliyetini oluşturan diğer girdi fiyatlarındaki değişiklikler çiğ süt fiyatlarını etkilemektedir. Nitekim Kars ilinin geniş çayır-mera alanlarına sahip olması, diğer bölgelere göre bu ilde yem maliyetlerinin daha düşük olmasına neden olmaktadır.

Fiyat Belirleme Sistemindeki Farklılıklar: Türkiye’de çiğ süt fiyatlarının belirlenmesine yönelik devlet tarafından belirlenmiş herhangi bir yasal ya da kurumsal düzenleme yoktur. Fiyat her bölgenin kendi şartları içerisinde oluşmaktadır. Bazı bölgelerimizde üç aylık dönemlerde süt üreticileri, üretici birlikleri ve süt sanayi işletmelerinin bir araya gelerek yaptıkları ihaleler sonucu fiyat belirlenirken, Kars ilinde ise “avans sistemi” uygulanmaktadır.

Kars ilindeki süt üretiminde yaşanan mevsimsel dalgalanmalar nedeniyle yaz aylarında üretime başlayan mandıralar, bölgede yaşanan yoğun rekabet nedeniyle gerek piyasa paylarını korumak gerekse üreticiyi kendine bağlamak için süt üretiminin artığı dönemlerden belli bir süre önce (genellikle Eylül-Kasım aylarında) üretici ile bir araya gelerek bir sonraki dönem için çiğ süt fiyatlarını belirleyerek, üreticilerin vermeyi taahhüt ettiği süt miktarı üzerinden süt paralarının peşin olarak dağıtılmaktadır. Avans sistemi olarak bilinen bu durum ise süt fiyatının Türkiye geneline göre daha düşük seviyelerde seyretmesine neden olmaktadır.

Üreticilerin ve Sanayicilerin Örgütlenme Düzeylerindeki Farklılıklar:

Türkiye’de büyük ölçekli ve iyi organize olmuş süt işleme sanayi ile sütü pazarlamak ve fiyat için pazarlık yapmak gibi görevleri üzerine alan üretici örgütleri batı bölgelerinde daha gelişmiş bir yapı göstermektedir. Ülkenin doğu kesimlerine doğru gidildikçe örgütlenme düzeyi zayıflamakta ve bazen de hiç görülmemektedir. Üretici örgütlerinin gücü bölgede çiğ süt fiyatlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Oysa Kars ilinde yeterince etkin bir üretici örgütlenmesinin olmaması ve çiğ süt fiyatlarının düşük seyretmesi, kısa dönemde süt sanayi için karlı gibi gözükse de süt sektörünün gelişmesinde önemli bir engeldir. Çünkü bu durum üreticinin, süt üretimini pazar için değil öz tüketimlerine yönelik üretim yapmalarına neden olduğu gibi süt sanayicisinin de yeterli ve kaliteli miktarda hammadde temin etmesini engellemektedir. Bu nedenle süt alım fiyatlarının uygun seviyelerde tutulması, uzun vadede hem sektör hem de üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve üretim-sanayi entegrasyonu açısından yaşamsal önem taşımaktadır.

Çizelge 1.23’de Türkiye ve Kars ilinde üretilen toplam süt ve kaşar miktarı (ton/yıl) verilmiştir (TUİK, 2009; DPT, 2006; Kars Tarım İl Müd., 2009).

Çizelge 1.23. Türkiye ve Kars İlinde Üretilen Toplam Süt ve Kaşar Miktarları

Yıllar	Türkiye			Kars		
	Süt	Kaşar*	%	Süt	Kaşar*	%
1995	10 601 552	400 000	3,77	123 667	3 700	3,0
1997	10 076 527	470 000	4,66	159 437	4 100	2,6
1999	10 082 009	520 000	5,16	154 561	4 500	2,9
2001	9 495 550	530 000	5,58	147 759	10 240	6,9
2003	10 611 011	650 000	6,13	190 120	15 480	8,1
2005	11 107 897	800 000	7,20	230 004	19 570	8,5
2006	11 952 100	865 000	7,24	284 119	35 710	12,6

* Süt Eşdeğeri (1 Kg kaşar peyniri 10 kg süttten elde edilmektedir).

Çizelgede görüldüğü üzere, Türkiye’de ve özellikle Kars ilinde 1995-2006 yılları arasında üretilen toplam süt ve kaşar miktarında önemli ölçüde artışlar bulunmaktadır. Nitekim 1995 yılında Türkiye’deki süt üretiminde Kars ilinin payı yüzde 1,2 iken, bu oran 2006 yılında yüzde 2,4 olmuştur. Yine aynı yıllarda Türkiye’deki kaşar üretiminde Kars ilinin payı yüzde 0,92’den yüzde 4,13’e çıkmıştır.

Rabobank (2004) raporuna göre; Türkiye’de üretilen toplam sütün yüzde 17’si içme sütü, yüzde 44’ü peynir, yüzde 19’u yağ/süt tozu ve yüzde 20’si yoğurt olarak işlenmektedir.

Kars Tarım İl Müdürlüğü’nün verilerine göre 2006 yılında 35 710 ton kaşar peyniri, 2 840 ton beyaz peynir, 940 ton gravyer peyniri üretilmiştir. Bu verilere göre Kars ilinde üretilen toplam sütün sadece yüzde 12,6’sı kaşar peyniri, yüzde 0,9’u beyaz peynir, yüzde 0,3’ü gravyer peyniri olarak işlenmektedir. Üretilen kaşar peynirinin yüzde 11,2’si Kars ili içinde pazarlanmakta, 3 171 tonu yani yüzde 88,8 ise il dışına sürümü yapılmaktadır.

Bu veriler doğrultusunda Kars ilindeki süt sanayi işletmelerine gelen sütün tamamına yakınının kaşar olarak işlenmesine rağmen kaşar bölgesi olarak bilenen Kars ilinde üretilen kaşar peyniri miktarı çok düşük düzeylerde kaldığı söylenebilir. Bu görünür üretim düşüklüğü üretim izni olmayan işletmelerde, merdiven altı üretim ile “Kars Kaşar Peynirinin” önemli bir kısmının kayıt dışı olarak büyük tüketim merkezlerine pazarlanmasına ve üretilen sütün önemli bir kısmının aile içi tüketiminde kullanılmasına bağlanabilir.

Nitekim Saltık (2003) çalışmasında, ilde 350 civarında mandıra olduğunu ve bunların hijyenik olmayan ortamlarda üretimde bulduklarını ifade etmiştir. Bu durum, ilde üretilen kaşar peyniri konusunda kesin rakamların verilmesini güçleştirdiği gibi bölgede ki haksız rekabetin boyutları hakkında da bilgi vermektedir.

1.5.7. Konu İle İlgili Bilimsel Çalışmalar

Aral ve Sakarya (2000): Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınmasında hayvancılık sektörünün önemi, sorunları ve çözüm önerilerine ilişkin yaptıkları çalışmada, Doğu Anadolu Bölgesinin sosyo-ekonomik yapısı bölgenin hayvan varlığı ve sürü kompozisyonu, hayvansal üretim ve verimlilik, çayır-mera alanları iller bazında incelenmiştir.

Doğal ve coğrafi koşulları hayvansal üretime elverişli olan bölgede, kırsal alanda sektörler arası ekonomik ve ekolojik dengelerin korunması ve etkileşimin sağlanması için optimal işletme ölçeklerini dikkate alan, iç talebi karşılayacak ve dış satımda rekabet üstünlüğü olan ihtisaslaşmış hayvancılık projelerine destek verilmesi önerilmiştir.

Çalışmada ayrıca, Türkiye’de geçmişten günümüze uygulanan hayvancılık politikaları tarihsel bir süreçte irdelenip, ortaya çıkan sorun ve nedenlerden bir sonuç çıkarılarak alınması gereken önlemler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bailey (1999): Amerika Birleşik Devletlerinde çeşitli eyaletlerde uygulanan süt sözleşmelerinin piyasa üzerindeki etkilerini fiyat farklılaştırması modeli ile analiz etmiştir. Sözleşmelerin piyasa üzerindeki etkisi hem üreticiler hem de tüketiciler açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda çiftçilerin gelirlerinin sözleşme uygulanan bölgelerde uygulanmayan bölgelere göre daha yüksek olduğu, üretilen ve dolayısıyla da arz edilen süt miktarında %1,4 ile %2,6 oranında artış olduğu tespit edilmiştir. Ancak sözleşmelerle üreticilere ödenen prim nedeniyle süt işleyicilerinin maliyetlerinin arttığı ve bu maliyetlerin de fiyatlara yansıdığı için içme sütü tüketiminde % 1,6 ile % 1,8 arasında düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Araştırmacı perakende süt tüketiminde görülen düşüşün uzun vadede sanayinin çiğ süt talebini kısmasına neden olarak üreticilere de yansyacağını savunmuş, bu nedenle de sözleşme fiyatlarının ve prim tutarının belirlenmesinde dikkatli olunması gerektiğini belirtmiştir.

Büyükkılıç ve Arpacıoğlu (1990): Türkiye’de süt ve süt ürünleri sanayinde verimlilik ve firmalar arası karşılaştırmayı incelemiştir. Çalışma sonucunda firmaların teknik, ekonomik, ticari ve mali yapıları, rakip firmalar karşısındaki durumları, zayıf ve güçlü yönleri, çeşitli faaliyet kollarına ilişkin başarı oranları karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Çoşkun ve ark. (2005): Van’da 2002 temmuz ayında faaliyet gösteren 4 adet mandıra işletmesiyle yapılan anket çalışması ile işletmelerin mevcut durumları, sorunları ve çözüm yolları incelenmiştir. Bu çalışmaya göre, Van’da faaliyet gösteren süt işletmeleri mevcut kapasitelerinin çok altında çalışmakta ve modern alet-ekipman ile kalifiye eleman sıkıntısı çekilmektedirler.

Ayrıca, süt yetersizliği, süt alımları için kaynak veya kredi bulmada yaşanan zorluklar, kaçak üretimlerden dolayı oluşan haksız rekabet, işletmelere yönelik devlet desteğinin olmaması, paranın geriye dönüşündeki aksaklıklar, süt üretiminin belli aylarda yoğunlaşması, sütün soğuk zincir içerisinde getirilememesi gibi sorunların da yaşandığı ifade edilmiştir.

Sorunların aşılmasında ise, süt üretiminin artırılmasına yönelik süt sığırılığının ve soğuk zincir taşımacılığının hızla geliştirilmesi ve özel teşebbüsün yatırımlara özendirilerek haksız rekabetin önlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Çelik (2002): Bu çalışmada, Batı Akdeniz Bölgesindeki (BAB) süt ve süt ürünleri sektörü incelenerek, sektörün geleceğine yönelik stratejik durum analizi yapılmıştır. Araştırmada BAB’nde faaliyet gösteren işletmelerin büyük çoğunluğunun geleneksel yöntemlerle üretim yapan küçük işletmelerin oluşturduğu; bu işletmelerin kaliteli süt temini, üretilen süt ürünlerinin pazarlanması, ortaya çıkan sektörel-teknolojik gelişmelerin izlenmesi ve işletmeye adapte edilmesi vb. konularda sorunlarının olduğu tespit edilmiştir.

Bölgede faaliyet gösteren işletmelerin ulusal boyutta üretim yapan işletmeler ile işbirliği yapmak suretiyle süt ürünlerinin ortak üretimine yönelik projeler geliştirmeleri, kurulacak kooperatifler tarafından süt ürünlerinin üretilmesi ve pazarlanması gibi girişimlerin, sektörel sorunların çözümünü kolaylaştıracağı ifade edilmiştir.

Dağdemir (1998): 1997 yılında Kuzeydoğu Anadolu Bölge'sindeki 6 (Altı) ilde (Ağrı, Ardahan, Artvin, Erzincan, Erzurum, Kars) 8 süt fabrikası ve 87 mandıra olmak üzere toplam 95 süt işleme ünitesi ile yapılan anket sonucunda, imalathanelerde kullanılan teknoloji düzeyinin çok eski ve düşük olduğu, çiğ süt üretiminin %82.6'sı yaz aylarında, %17.4'nün kış aylarında gerçekleştiği, işlenen toplam süt miktarının %30.2'sinin süt fabrikalarında, %69.8'nin ise mandıralarda işlendiği tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda, imalat ve pazar maliyetleri fabrikalarda mandıralara göre daha yüksek bulunmuştur. Araştırma bölgesinde imal edilen pastörize süt ve yoğurttaki beş, beyaz ve kaşar peynirinde sekiz pazarlama kanalı tespit edilmiştir.

Daşkaya (2004): "Türkiye süt ve süt ürünleri piyasası ve Avrupa Birliği'ne uyum" adlı çalışmada, süt ve süt ürünleri sektörünün piyasa analizi yapılmıştır. Bu şekilde süt ve süt ürünleri sektörünün Türkiye'de üretim ve tüketim durumu, dış ticareti, arz ve talep koşulları, piyasada faaliyet gösteren firmaların ekonomik ve sosyal yapıları inceleyerek, seçilmiş dünya ülkeleri yanında AB ile mukayeseler yapılarak, Türkiye'nin AB'ye uyumu hususundaki yasal ve teknik eksikliklerin neler olduğu ve nasıl giderilebileceğine ilişkin önerilerde bulunmuştur.

Dubach (1989): Çalışmasında, 19 yy. itibaren İsviçre Alplerinde peynir yapımının bölgenin kırsal kalkınmasında önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir. Alp dağlarının gerek coğrafi gerekse de iklim koşullarının zorluğundan dolayı bitkisel üretim yerine süt ve süt ürünleri üretiminin teşvik edildiğini ve bugün İsviçre peynirlerinin marka haline gelmesinde üreticilerin bir kooperatif altında birleşmeleri ve kooperatiflerinin başına teknoloji ve pazarlama konusunda ihtisaslaşmış kimselerin getirilmesinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca çalışmada, gerek devlet gerekse de özel sektör tarafından bölgeye verilen özel teşvik ve desteklemelerle bölgede hem kaliteli süt üretiminin hem de üreticinin gelirinin arttığı ifade edilmiştir.

Ghosh ve Maharjan, (2002): Çalışmalarında Bangladeş'te süt üreticilerinin küçük ve dağınık olmalarından dolayı sıklıkla düşük fiyattan sütlerini sattıklarını ve ödemelerin düzensiz olduğundan şikayetçi olduklarını ve bu durumun kooperatifçilik modeli ile çözülebileceğini ifade etmiştir. Yapılan araştırmada kooperatif aracılığı ile sütünü satan süt sığırcılık işletmelerinin, kooperatife üye olmayan üreticilere göre daha iyi bir fiyatla sütünü sattıklarını ve sanayici açısından da taşıma maliyetlerini azalttığı için küçük üreticinin korunması için özellikle kırsal alanlarda kooperatif sisteminin geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Göktolga ve ark. (2004): Bu çalışmada, Türkiye'deki süt ve süt ürünleri sanayinde işlenmiş süt miktarına etki eden faktörlerin analizi yapılarak, özellikle 1987 yılından beri uygulanan süt teşvik primi politikalarının etkileri incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, süt teşvik primi ile meydana gelen artışın 2001 yılındaki toplam işlenmiş süt miktarına oranı %5,26 olarak tespit edilmiştir. Çalışmada 1987 yılından beri uygulanan süt teşvik primi politikalarının Türkiye'de modern işletmelerde süt ve süt ürünlerinin işlenmesine katkısının düşük düzeylerde olması, primlerin enflasyon dikkate alınarak artırılmamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Kara (1996): Çalışmada, Burdur ilindeki 15 işletmeden 15 Mayıs-15 Haziran 1996 tarihleri arasındaki dönemde yapılan anket çalışması doğrultusunda işletmelerin yapısal öğelerin analizi ve sorunları tartışılarak, süt ürünleri sanayi işletmelerinin gelişim stratejileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmaya göre süt ürünleri işletmelerinin sorununa çözüm olarak, çeşitli eğitim ve kurslarla kalifiye elemanın sağlanması, teknolojik gelişmenin teşvik edilmesi, finansman sorununun devletin vereceği düşük faizlerle bir ölçüde giderilebileceği, tüketicinin gelir düzeyindeki gelişmeler ve tüketici profiline uygun ürün üretmek, sütün temel gıda maddesi olarak düşünülmesi ve KDV oranının gözden geçirilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Getirilen bu çözüm önerilerinin uygulanmasıyla süt satışlarının artıracığı ve sektörün yapısal anlamda bir dinamizm kazanacağı ifade edilmiştir.

Kara (2000): Tesadüfi örnekleme yöntemi ile Erzurum'da 115, Kars'ta 77 adet tarım ve hayvancıkla uğraşan işletme ile anket çalışması yapılmıştır. Yapılan anket çalışmasının sonuçlarına göre, her iki ildeki işletmelerde ortalama nüfus 8 bulunmuş, çiftçilerin Erzurum'da %77'si ve Kars'ta %72'sinin ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin aktif varlıkları içerisinde en yüksek payı her iki ilde de arazi varlığının aldığını ve her iki ilde incelenen işletmelerin 1997-1998 üretim dönemini zararla kapattıkları belirlenmiştir.

Konecny ve Thompson (1977): Çalışmada, Kanada ve ABD'de süt işleme endüstrisinde pazarlama marjlarını incelemişlerdir. Kanada süt imalathanelerinde 100 lt sütte 9,14 kg cheddar peyniri ve 4,22 kg tereyağı elde edilirken, ABD'de 10,40 kg cheddar peyniri ve 4,61 kg tereyağı elde edildiği ve ABD peynir imalathaneleri sütün 100 lt'sinden 2,83 \$ kar elde edildiği, Kanada için bu oranın 2,76 \$ olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada ayrıca ABD’de yaz kış süt üretim oranları sırasıyla % 52; % 48 iken Kanada da bu dağılım % 70; % 30 civarında olduğu ve ABD’de mevsimsel dalgalanmanın daha az olması ve imalat maliyetlerinin düşük olması nedeniyle brüt marjın daha fazla olduğu ifade edilmiştir.

İnan (1989): Türkiye’de sütçülük kooperatiflerinin kurulması ile kooperatif ortaklarının ürettiği sütün toplanmasının, kooperatif süt fabrikalarında sütü işleyerek pastörize süt, tereyağı, peynir, süt tozu, yoğurt vb. ürünlere çevrilmesinin ve elde edilen ürünlerin iç ve dış pazarda satılması suretiyle en iyi şekilde değerlendirmesinin sağlanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde toplam sütün %88’inin süt kooperatifleri vasıtasıyla işlendiği ve pazara sunulduğu, ülkemizde ise bu oranın ancak %4.0 civarında olduğu belirtilerek, devletin takip ettiği süt politikasının yanlış olduğu ifade edilmiştir.

Özüdoğru (2004): Çalışmada Kırklareli’ne bağlı köy-koop kırklareli birliği’nin sosyo-ekonomik analizi yapılmış ve yöneticilerin kooperatif işletmelerinin başarısına etkileri değerlendirilmiştir. İşletmeler ortalamasında üretilen sütün; %7,43’ü ailede tüketildiği, %0,73’ü işçi, akraba ve buzağıya verdiği, %91,83’ü ise çiğ süt olarak pazara arz ettiği tespit edilmiştir. İncelenen kooperatifin ekonomik rantabilite %13,91 ve mali rantabilite %10,66 olarak tespit edilmiştir.

Sakarya ve Yalçın (2000): ‘Iğdır Ekonomisi’nin Gelişmesinde Hayvancılığın Yeri ve Önemi’ adlı çalışmalarında, Türkiye’de hayvancılık sektörünün ulusal ekonomi içindeki yeri ve öneminden bahsedilerek, Doğu Anadolu Bölgesi ve Iğdır İli hayvancılık sektörünün mevcut durumu, hayvan varlığı, hayvansal üretim ve verimlilikler, işletmelerin sosyo-ekonomik yapısı, çayır-mera ve yem bitkisi ekim alanları ve Iğdır ili hayvancılığının gelişme olanakları ve hayvansal üretim ve verimi artırmada alınması gereken önlemlerden bahsedilmiştir.

Şahin (1998): Türkiye’de süt ve mamulleri sanayinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin yapısı, sorunları ve çözüm yollarını incelenmek amacıyla, süt ve mamulleri sanayinde faaliyet gösteren 81 küçük ve orta ölçekli işletmeyle anket çalışması yapmıştır. İncelenen işletmelerden %60,5’inde atıl kapasite sorunu olduğu, atıl kapasiteye neden olan sorunlar içinde en önemlisinin satış güclüğü ve hammadde yetersizliği olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin süt temininde karşılaştıkları en önemli sorunların başında bozuk ve su katılmış sütler ile süt yetersizliği geldiği tespit edilmiştir. İşletmelerde ortalama kapasite kullanım oranı %61,4 olarak hesaplanmıştır.

Tan ve Dellal (2003): “Avrupa Birliği’nde Ortak Tarım Politikasının İşleyişi ve Türk Tarımının Uyum Süreci” adlı çalışmalarında AB’ye tam üyeliğin gerçekleşmesi durumunda Türkiye’nin tarım ve hayvancılığı üzerindeki olası etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemede mevcut haliyle Türkiye tarım ve hayvancılığının AB’nin ortak tarım politikası karşısında rekabet şansı olmadığı, AB için bir Pazar durumunda olacağı ifade edilmiştir.

Tipi (1997): Bu çalışmada, Bursa ilinde bulunan bir süt ürünleri işleme tesisi ele alınmış ve kuadratik programlama yöntemiyle işletmenin üretim planlaması yapılmıştır. Bu yöntemle göre yapılan planlama sonucunda firmanın yeni üretim bileşimi bulunmuştur. Bu plana göre işletmenin pastörize süt üretimi %3,9; ayran üretimi %6,7 artmış, buna karşılık yoğurt üretimi %10,5, beyaz peynir üretimi %8,5, kaşar peyniri üretimi %1,5 azalmıştır. Yeni bulunan üretim bileşimi sonucunda işletmenin toplam karı mevcut duruma göre 304.451.680 TL artış göstermiştir.

Uzmay ve ark. (2006):. Bu araştırmada, Ege Bölgesi’nde önemli süt üretimine sahip İzmir ilinde, süt işleme tesislerinin bazı özellikleri açısından mevcut durumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmada incelenen alan, İzmir ili süt üretiminin %60’ının gerçekleştiği Ödemiş, Bayındır, Tire ve Kiraz ilçeler olup süt ve süt ürünleri sanayini oluşturan mandıralardan günde bir ton’un üzerinde süt işleme kapasitesi olanlar çalışma kapsamına alınmıştır.

Ayrıca aynı bölgeden süt toplayan 5 modern fabrika da karşılaştırma amacıyla kapsama alınmıştır. Araştırma sonucunda, süt ürünlerinde kullanılan süt miktarı, süt alım fiyatı ve işlenmiş süt ürünleri fiyatları itibariyle gruplar arası karşılaştırma yapıldığında, gruplar arası bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır. Modern fabrikalar dışında mandıraların büyük çoğunluğunun kaliteye göre fiyat saptamadıkları belirlenmiştir. Mandıraların süt alımında yeterli kontrol yapmadıkları halde, süt alım fiyatı saptanmasında % 65'inin süt alış fiyatında modern fabrikalardan etkilendikleri, satış fiyatında ise büyük çoğunlukla etkilenmedikleri tespit edilmiştir.

Yılmaz (1996): 1995 yılında Menemende yapılan çalışmada 12 mandıra işletmesinde anket uygulaması yapılmıştır. Yapılan anket çalışması sonucunda üretimin tecrübeye göre yapıldığı, mandıraların ancak yılın 4-5 ayı çalıştıkları ve kurulu kapasitelerinin sadece %37,2'sini kullanabildikleri tespit edilmiştir.

Mali ve ekonomik rantabilite oranları %50'nin üzerinde olduğu ve bununda öz kaynakların ve yatırımların verimli bir şekilde kullanıldığı, sabit masraf toplamı işletmelere göre 51 milyon ile 376 milyon arasında, değişken masraflar toplamı da yine işletmelere göre 1.202 milyon ile 12.160 milyon arasında değiştiği, toplam net hasılanın ise 379 milyon ile 3.674 milyon arasında olduğu tespit edilmiştir.

Kars ilinin hayvancılık bölgesi olması ve ekonomisinin önemli ölçüde hayvancılığa dayanması, üretilen hayvansal ürünlerin ekonomik bir şekilde değerlendirilmesini önemli kılmaktadır.

Bu düşünceden hareketle, Kars ilinin kalkınmasında önemli potansiyeli bulunan süt sığırcılığı ve buna bağlı olarak süt sanayi işletmelerinin gerek üretim ve gerekse pazarlama aşamalarında karşılaştıkları sorunlar araştırılmış, üretim maliyetleri, işletmelerin üretim ve pazarlama yapıları incelenerek işletme ekonomisi yönünden analiz edilmiş ve ilde sektörün iç ve dış pazar potansiyelini harekete geçirecek ve rekabet gücünü artıracak politikalar önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Gereç

Bu araştırmanın gerecini, Kars ili Tarım İl Müdürlüğü Koruma ve Kontrol Şubelerinin denetiminde bulunan mandıraların ve süt fabrikalarının 2006-2007 yıllarına ait sosyo-ekonomik veriler ile süt sığırcılık işletmeleri ve Tarım İl Müdürlüğü'nde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendisleri ile yapılan anket çalışmaları oluşturmuştur. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu, Devlet Planlama Teşkilatı, Tarım Bakanlığı, Kars Tarım İl Müdürlüğü ve Kars Ticaret Odasının konuyla ilgili istatistik verileri ve raporları ile yerli ve yabancı literatürden de faydalanılmıştır.

2.2. Yöntem

2.2.1. Örneğe Dahil Edilecek Olan İşletmelerin Belirlenmesi

Araştırma kapsamına alınacak olan işletmelerin belirlenebilmesi amacıyla, Kars Tarım İl Müdürlüğü yetkilileri ile ön görüşme yapılarak kaşar peyniri üretiminin yoğun olarak yapıldığı, veri temini konusunda gerçek ve güvenilir sonuçların elde edilebileceği işletmeler tespit edilmiştir. Daha sonra bir envanter çalışması yapılarak kaşar peyniri üretiminin yoğunlaştığı Kars-Merkez, Dikme Köyü, Kümbetli Köyü ve Boğa Tepe Köyünde bulunan toplam 40 işletme ile görüşülmüştür. Ancak gönüllü ve araştırma süresince güvenilir veri verecek işletme sayısının 35 olduğu sonucuna varılmıştır. O nedenle diğer işletmeler araştırma kapsamına alınmamıştır.

Envanter çalışması sırasında yüz yüze görüşülen ve veri vermeyi kabul eden işletmeler, ilde faal olarak kaşar peyniri üretimi yapan toplam işletme sayıları dikkate alınarak günlük 10 ton'a kadar süt işleyen 7 mandıra küçük ölçekli, 11-30 ton'a kadar süt işleyen 12 mandıra orta ölçekli ve 31 ton ve üzeri süt işleyen 13 mandıra ise büyük ölçekli işletmeler olarak belirlenmiştir. Ayrıca Kars ilinde bulunan 3 süt fabrikası da ankete dahil edilmiştir.

Ankete katılan mandıraların bölge koşullarına göre yüzde 21,9'unu küçük ölçekli işletmeler, yüzde 37,5'ini orta ölçekli işletmeler, yüzde 40,6'sını ise büyük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır.

Örneğe dahil edilen mandıra ve süt fabrikalarının (süt sanayi işletmeleri) yüzde 18,7'si Kars Merkezde, yüzde 25,0'i Kümbetli Köyü'nde, yüzde 28,1'i Dikme Köyü'nde, yüzde 31,2'si Boğa Tepe Köyü'nde bulunmaktadır.

Çalışmada ayrıca, bölgedeki süt sektörü hakkındaki genel görüşlerini almak için rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen 80 adet süt sığırcılık işletmesi ve Kars Tarım İl Müdürlüğünde çalışan toplam 32 veteriner hekim ile ziraat mühendislerine de ayrı birer anket çalışması yapılmıştır.

2.2.2. Verilerin Değerlendirilmesi

2.2.2.1. İşletme Sonuçlarının ve Maliyetlerin Hesaplanması

İşletmelere uygulanan anketlerden elde edilen verilerin bilgisayar ortamında değerlendirilmesinde ve yapılan hesaplamalarda, Microsoft Excel (Microsoft Excel, 2000) ve SPSS for Windows 11.0 (SPSS Inc., 1999) programlarından yararlanılmıştır. Bu amaçla işletme sonuçlarının ve kaşar peynirinin maliyetinin hesaplanabilmesi için maliyeti oluşturan masraf unsurlarını, toplam geliri, tali gelirleri, birim kaşar üretim maliyeti ve net kar/zarar miktarını gösteren bir ekonomik analiz tablosu (Çizelge 2.1) hazırlanmıştır.

Çizelge 2.1. İşletme Sonuçlarının Hesaplanmasında Kullanılan Ekonomik Analiz Tablosu

MASRAF KALEMLERİ	2006		2007	
	TL	%	TL	%
1. Çiğ Süt Gideri				
2. Yardımcı Madde ve Malz. Giderleri (Tuz, Maya vb)				
3. İşçilik				
a. Yabancı işgücü				
b. Aile işgücü				
4. Nakliye Giderleri				
a. Süt Toplama Giderleri				
b Pazarlama -Nakliye Giderleri				
5. Depolama Giderleri (Kira)				
6. Enerji Masrafları (Elektrik, Kömür, Lpg Vs)				
7. Su Masrafı				
8. Temizlik ve Dezenfeksiyon Masrafları				
9. Ambalaj Masrafları				
10. Vergiler (Gelir, Stopaj, KDV vb)				
11. Kredi Faizleri				
A. MASRAFLAR TOPLAMI				
12. Genel İdare Gideri (Ax%3)				
13. Bakım-Onarım Masrafları (Bina-Ekipman)				
14. Amortisman Masrafları (Bina-Ekipman)				
B.MASRAFLAR GENEL TOPLAMI				
C. TALİ GELİRLER TOPLAMI				
a. Tereyağı satış geliri				
b. Lor peyniri satış geliri				
D- TOPLAM MALİYET(TL) (B-C)				
1 kg kaşar peynirinin maliyeti (TL / kg)				
E- KAŞAR PEYNİRİ SATIŞ GELİRİ (TL)				
F- NET KAR / ZARAR (TL) (E-D)				

Çizelge’de belirtilen her bir masraf unsurunun değeri tespitinde aşağıdaki yöntemler izlenmiştir;

Hammadde gideri: İşletme sahiplerinin beyanlarına göre kullanılan çiğ süt miktarı ile cari çiğ süt fiyatının çarpımı ile tespit edilmiştir.

Yardımcı madde gideri: Kaşar peyniri üretiminde kullanılan tuz, maya giderlerinden oluşmakta olup işletme sahiplerinin beyanları esas alınmıştır.

Malzeme giderleri: Üretilen ürün için gerekli olan teneke ve plastik kase gibi ambalaj ve taşıma malzemelerinin değeridir.

İşçilik giderleri: Nakdi ve aynı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nakdi giderler, işçilere ödenen ücretler ile varsa onların sigorta giderlerinden oluşmaktadır. Aynı giderler ise, işçilerin yiyecek ve verilen ürünlerin değerinden meydana gelmektedir. Üretimde bulunan yabancı ve aile işgücü esas alınmıştır. Yabancı işgücüne yapılan aylık ödemeler işletme sahibinin beyanı üzerinden değerlendirilmiştir. Aile işgücü ise yetişkin işgücü birimine çevrildikten sonra asgari ücret üzerinden değerlendirilmiştir. Aile işgücünü yetişkin işgücü birimine çevirirken kullanılan katsayılar şunlardır (Yasankul, 1974);

0-15 yaş = 0

16-18 yaş = 0,7

19-64 yaş = 1

65 ve üzeri yaş = 0,5 yetişkin işgücü olarak kabul edilmiştir.

Amortismanlar: Kaşar peyniri üretimi için kullanılan bina, soğutma deposu, işçi evi gibi binaların amortismanı hesaplanırken iktisap değerinin enflasyon etkisinden arındırıldıktan sonra elde edilen yeni değerin %5’i üzerinden hesaplanmıştır (A.S.M.M.M.O, 2004). Bina, alet ve ekipmanların (separatör, pişirme kazanları, süt güğümleri, süt mayalama kazanları, yayık, santrifüj, traktör, kamyon, vs.) elde edilme değerleri yerine, oluşturulan enflasyon endeksi yardımıyla, enflasyonun etkisinden arındırılarak bulunan yeni değerler dikkate alınmıştır.

Alet ve ekipmanlara ait yıpranma payları ise, üreticilerle yapılan anket sonuçları çerçevesinde elde edilen değerlerden en fazla tekrarlanan (mod) değer dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre separatör, pişirme kazanlarının ekonomik ömrü 10 yıl olarak alınırken; traktör, kamyon ve kamyonet gibi araçların ekonomik ömrü ise 15 yıl olarak alınmıştır. Bu değerler, A.S.M.M.M.O (2004)'nın belirlediği amortisman oranlarıyla da örtüşmektedir.

Bakım – Onarım Giderleri: Bina, alet ve ekipmanlar için bakım ve onarım amacıyla yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Bu harcamalara ilişkin olarak işletmelerde kullanılan bina, alet ve ekipmanların enflasyona göre düzeltilmiş iktisap bedelinin %1'i bakım; %2'si onarım bedeli olarak kabul edilecektir. (Açıl, 1977).

Genel İdare Giderleri; yönetici ücreti, haberleşme, kırtasiye ve ulaştırma gibi kalemleri içermektedir. Bu değer, masraflar toplamının yüzde 3'ü olarak kabul edilmiştir (Açıl,1970).

Diğer Cari Giderler: Enerji masrafları, su, temizlik, nakliye ve üretilen ürünün depolanması sonucunda oluşacak giderler, vergi, kredi faiz giderleri işletme sahibinin beyanına göre esas alınmıştır.

İşletme gelirlerinin hesaplanması aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

Kaşar Peyniri Satış Geliri: işletme gelirinin büyük bir kısmını oluşturan kaşar peyniri satış geliri, üretilen miktar ile satış fiyatının çarpılması sonucunda elde edilmiştir.

Tali Gelir (Yan Ürün): Kaşar peyniri üretiminde yan ürün olarak elde edilen lor ve tereyağı miktarlarının satış fiyatı ile çarpılması sonucu elde edilmiştir.

Toplam Maliyet: Masraflar genel toplamından tali gelirin çıkarılmasıyla elde edilmiştir.

Net Kar/Zarar: İşletmenin kaşar peyniri satış gelirinden toplam maliyetin çıkarılmasıyla elde edilmiştir (Müftüoğlu 1999).

Üretilen Ürünün Birim Maliyeti: Masraflar genel toplamından tali gelirin çıkarılarak üretilen toplam ürün miktarına bölünmesiyle elde edilecektir.

$$\text{Birim Maliyet} = \frac{\text{Masraflar Genel Toplamı(TL) - Tali Gelirler Toplamı(TL)}}{\text{Üretilen Toplam Kaşar Miktarı(kg)}}$$

2.2.2.2. İşletmelerin Sermaye Yapılarının Hesaplanması

Yapılan bu araştırmada, anket verilerinden yararlanılarak işletme sermayelerinin hesaplanması Çizelge 2.2'de verildiği şekilde yapılmıştır (Açıl, 1970).

Çizelge 2.2. İşletme Sermaye Yapısının Hesaplanması

<p>I. Aktif Varlıklar</p> <p>İşletme Varlığı</p> <p>1- Dönen işletme varlığı</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kasa ve Banka - Alacaklar - Stoklar - Verilen Avans Miktarı <p>2- Duran İşletme Varlığı</p> <ul style="list-style-type: none"> - Makine ve Ekipman - Nakil Araçlar - Bina Varlığı 	<p>II. Pasif Varlıklar</p> <p>Borçlar</p> <p>1- Kısa Vadeli Borçlar</p> <p>2- Uzun Vadeli Borçlar</p> <p>III. Öz Sermaye (I-II)</p>
---	---

Aktif varlıklar; dönen ve duran işletme varlıklarından, pasif varlıklar ise borçlar ve öz sermayeden oluşmaktadır.

Dönen işletme varlıkları; işletmede üretim sürecinde kullanılan kasa ve bankadaki nakit, alacak, stoklar, verilen avans miktarının toplamından oluşmaktadır.

Duran işletme varlıkları; işletmede bulunan makine ve ekipman, nakil araçları ve bina (fabrika, mandıra, soğuk depo) varlığından oluşmaktadır.

Pasif varlıkları; işletmenin bankalara, şahıslara ve diğer kuruluşlara olan borçlarının tamamı bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Öz sermaye; aktif varlıklar ile pasif varlıklar arasındaki fark olarak tarif edilir. İşletmenin kendi öz kaynaklarını gösterir.

2.2.2.3. Likidite ve Faaliyet Oranları

İşletmelerin mali yapılarının yeterli olup olmadıkları, işletme aktiflerinin ne derece etkili kullanıldığına ilişkin performansları değerlendirilmek amacıyla likidite ve faaliyet rasyoları hesaplanmıştır.

Likidite Oranları

Cari Oran: İşletmelerin borç ödeme gücünün ölçümünde kullanılan bu rasyo ile süt sanayi işletmelerinde dönen varlıkların kısa vadeli borçlara oranlanmasıyla hesaplanmıştır (Bektöre ve Çömlekçi, 1982).

Kaldıraç Oranı: İşletmelerin toplam varlıkların, toplam borçlara oranlanmasıyla hesaplanmıştır (Bektöre ve Çömlekçi, 1982).

Faaliyet Oranları

Öz Sermaye Devir Hızı: İşletmenin net satışlarının öz sermayeye oranlanmasıyla hesaplanmıştır (Bektöre ve Çömlekçi, 1982).

Aktif Devir Hızı Oranı: Bir bütün olarak işletme faaliyetlerinin verimliliğini ölçmeye yarayan bu oran, net satışların toplam aktife oranlanmasıyla hesaplanmıştır (Başar, 2008).

Stok Devir Hızı: Stokların paraya çevrilme hızının bir ölçüsü olup işletmenin satılan malın maliyetinin ortalama stoklara oranlanmasıyla hesaplanmıştır. (Başar, 2008).

2.2.2.4. Karlılık Analizleri

Bilgisayarda Microsoft Excel programına aktarılan verilerin değerlendirilmesiyle, girdi (input)-çıktı (output) değerleri ve sermaye yapılarına ilişkin elde edilen bilgiler sonucunda işletmelere ait karlılık rasyoları hesaplanmıştır.

Mali Rantabilite; işletmelerde başarının bir ölçüsü olarak kabul edilmekte ve öz sermayenin ne ölçüde verimli kullanıldığını göstermektedir. Yapılan üretim sonunda elde edilen net karın yine aynı döneme ait öz sermayeye oranı olarak ifade edilmektedir (Çakıcı, 1973; Koç, 1970).

Mali Rantabilite = Net Kar / Özsermaye

Ekonomik Rantabilite; üretim süresince kullanılan ekonomik kaynakların ne oranda karlı ve verimli kullanıldığının bir ölçüsüdür. Yapılan üretim sonunda elde edilen net kar ile pasif sermaye faizleri toplamının aktif sermayeye oranıdır. Ancak işletmelerde pasif sermaye bulunmadığından (kredi kullanılmadığından) ekonomik rantabilite hesaplanmamıştır (Çakıcı, 1973; Koç, 1970).

Ekonomik Rantabilite = (Net Kar + Pasif Sermaye Faizi) / Aktif Sermaye

Rantabilite Faktörü; yapılan üretim sonunda elde edilen net karın toplam gelire bölünmesiyle hesaplanmaktadır(Çakıcı, 1973; Koç, 1970).

Rantabilite Faktörü = Net Kar / (Kaşar Peyniri Satış Geliri + Tali Gelir)

Regresyon Analizleri; kaşar peyniri üretiminde input -output ilişkilerinin değerlendirilmesi amacıyla 2006-2007 yıllarına ait verilere regresyon analizi yapılmıştır.

Çoklu regresyon analizi, basit regresyon analizinden farklı olarak; bağımsız değişkenlerin her birinin, bağımlı değişkendeki toplam varyasyonu açıklamasından yola çıkılarak yapılmaktadır (Kohler, 1985).

Bu analizde uygulanacak olan fonksiyon,

$Y = f(X_1^{b_1}, X_2^{b_2}, X_3^{b_3}, X_4^{b_4}, \dots, X_n^{b_n})$ aşağıdaki şekilde formüle

edilmektedir;

$$Y = b_0 + X_1^{b_1} + X_2^{b_2} + X_3^{b_3} + X_4^{b_4} + \dots + X_n^{b_n}$$

Burada; b_0 sabit (constant) katsayısı, b_1 , b_2 , b_3 ve b_4 regresyon katsayılarıdır. b_i ($i = 1, 2, 3, 4$) katsayılarının her biri, önünde bulunduğu bağımsız değişkenlerin Y'nin değişimi üzerine etkilerini belirtmektedir (Özdamar, 2001).

Oluşturulan modelde bağımlı değişken (**Y**), mandıraların **Kg Kaşar başına elde ettiği birim karı** TL cinsinden ifade etmektedir. Bağımsız değişkenler ise,

X1 = Kg Kaşar başına birim hammadde gideri; kaşar peyniri üretiminde kullanılan birim çiğ süt ile yardımcı madde ve malzeme giderlerinin işletmeye maliyetlerini TL olarak,

X2 = Kg Kaşar başına birim işçilik gideri; birim aile ve yabancı işgücü giderlerinin toplamını TL olarak,

X3 = Kg Kaşar başına birim nakliye giderleri; birim süt toplama ve pazarlama-nakliye giderlerinin toplamını TL olarak ifade etmektedir

Görüldüğü gibi bazı masraf unsurları ekonomik analiz tablolarında ayrı ayrı ele alınmasına rağmen burada birleştirilmiştir. Bunun nedeni birleştirilen masraf unsurlarının kendi aralarında yüksek dereceli bir korelasyona sahip olmalarıdır.

Yapılan istatistik analizde mandıra sayısının yetersiz olması nedeniyle araştırmaya dahil edilen tüm mandıralar tek bir grup olarak kendi içerisinde değerlendirilmiştir.

Oluşturulan bu tabloda bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki etkileşimin derecesinin ölçülmesi ve elde edilen sonuçların belirlenen güven aralığında istatistik açıdan önemli olup olmadığının kontrolü amacıyla t testi ve F testi sonuçları ile R² Determinasyon katsayılarına da bakılmıştır. Yapılan analizde t testinde güven aralığı % 95; F testinde ise % 99 olarak alınmıştır.

Masraf-Hasıla (O / I) Oranı; iktisadilik (ekonomiklik) oranı, belirli bir dönemde elde edilen toplam satış gelirlerinin aynı dönemdeki masraflar genel toplamına oranıdır.

Masraf-hasıla oranının 1 değerini alması, toplam satış geliri ile masraflar genel toplamının birbirine eşit olduğu anlamına gelir (kar'a geçiş noktası). Bu oranın 1'den büyük olması işletmenin karlı çalıştığını, 1'den küçük olması ise zarar ettiğini ifade eder. Bu oranın yükselmesi işletmenin başarı derecesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Müftüoğlu, 1999).

3. BULGULAR

Kars ilindeki süt sgrclık işletmeleri, Kars Tarım il müdürlüğünde görevli veteriner hekim ve ziraat mühendisleri ile Kars ilindeki süt sanayi işletmelerine yapılan anketler sonucunda elde edilen veriler yardımıyla bölgedeki süt sektörü hakkında genel olarak bilgi edinme ve değerlendirme yapmaya yardımcı olabilecek bulgular elde edilmiştir.

3.1. SÜT SGRCLIK İŞLETMELERİNE AİT BULGULAR

3.1.1. Süt Sgrclık İşletmelerinin İşletme Sahiplerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamına alınan 80 adet süt sgrclık işletmesinde, işletme sahiplerinin yüzde 82,5'inin sadece süt sgrclığı ile geçimini sağladıkları ve geri kalan işletme sahiplerinin ise süt sgrclığı dışında ek i olarak ticaret ile uğratıkları tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan işletme sahiplerinin eğitim durumları ve yalarına ilişkin bulgular izelge 3.1'de verilmiştir.

Çizelge 3.1. İşletme Sahiplerinin Eğitim ve Ya Durumları

Eğitim Durumu	Frekans (N)	Yüzde (%)	Ya Durumu	Frekans (N)	Yüzde (%)
İlkokul	50	62,5	30 ve altı	6	7,5
Ortaokul	15	18,8	31-40	15	18,7
Lise	14	17,5	41-50	26	32,5
Üniversite	1	1,2	51 ve st	33	41,3
Toplam	80	100	Toplam	80	100

Çizelge incelendiğinde, işletme sahiplerinin yüzde 7,5'inin 30 yaştan küçük olduğu, yüzde 41,3'ü gibi önemli bir kısmının ise 51 yaş ve üstü yaşlarda bulunan orta yaşlı insanlardan oluştuğu görülmektedir. Ankete katılan üreticilerin yaş ortalaması 49,2 olup, bu veriler ışığında işletme sahiplerinin çoğunluğunu orta yaş ve üzerindeki insanların oluşturduğu söylenebilir.

Üretimde etkinlik ve verimlilik açısından eğitimin önemi büyüktür. Ancak yapılan anket çalışmasında, süt sığırcılık işletme sahiplerinin yüzde 62,5'i gibi önemli bir çoğunluğun ilkökul mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca işletme sahiplerinin yüzde 86,3'ü gibi önemli bir bölümünün süt hayvancılığı ile ilgili herhangi bir eğitim almadığı tespit edilmiştir. Çeşitli isimler altında hizmet içi eğitime katılan 11 (yüzde 13,7) işletme sahibi ise ortaokul ve lise mezunudur. Eğitim çalışmalarına katılanlardan yüzde 82,2'sinin kısa süreli ve bilgilendirmeye yönelik seminerlere, yüzde 17,8'nin ise kurslara katıldıkları belirlenmiştir.

3.1.2. Süt Sığırcılık İşletmelerinde İşletme Ölçekleri ve Süt Verimine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamına alınan süt sığırcılık işletmelerinde hayvan varlığının işletme ölçeklerine göre sayıları ve yüzde dağılımları Çizelge 3.2'de verilmiştir.

Çizelge 3.2. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Ölçeklere Göre Dağılımı

İşletme Ölçeği	İşletme Sayısı (N)	Yüzde (%)
Sığır Sayısı (1-5 baş)	28	35,0
Sığır Sayısı (6-10 baş)	23	28,8
Sığır Sayısı (11-20 baş)	23	28,8
Sığır Sayısı (21-30 baş)	6	7,5
TOPLAM	80	100

Araştırma kapsamına alınan süt sığırcılık işletmelerinde, işletme başına düşen ortalama inek sayısının 10 baş olduğu tespit edilmiştir. Bölge koşullarına göre işletmelerin yüzde 63,8'inin 1-10 baş sığıra sahip küçük ölçekli işletmeler, yüzde 28,8'inin 11-20 baş sığır ile orta ölçekli işletmeler ve yüzde 7,5'inin 21-30 baş sığıra sahip büyük ölçekli işletmeler olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerle yapılan anket çalışmasının sonuçlarına göre sağmal ineklerin günlük ortalama süt verimleri 6 kg ve ortalama laktasyon süresi 6 ay olarak tespit edilmiştir.

Yapılan ankette işletme sahiplerinin; "Gelecekte süt üretimini artırmayı düşünüyor musunuz?" sorusuna yüzde 62,5'i evet; yüzde 37,5'i hayır yanıtı vermiştir. Gelecekte süt üretimini artırmak isteyenlerin büyük çoğunluğu neden olarak; verilen teşvik primlerini gösterirken, süt üretimini gelecekte artırmayı düşünmeyenlerin büyük çoğunluğu ise süt fiyatlarının çok düşük olmasını göstermişlerdir.

3.1.3. Süt Sığırcılık İşletmelerinde Örgütlenmeye İlişkin Bulgular

Yapılan araştırmada, ildeki yetiştirici örgütlenmesinin başlıca iki kesimde yer aldığı belirlenmiştir. Bunlardan birincisi Türkiye'de yaygın olarak faaliyette bulunan çok amaçlı Tarımsal Kalkınma Kooperatifi; ikincisi ise Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği'dir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerden yüzde 35,0'i çok amaçlı tarımsal kalkınma kooperatifi ve damızlık sığır yetiştiricileri birliğine üye iken; yüzde 65,0'inin herhangi bir kooperatife üye olmadıkları tespit edilmiştir. Bu durum, ildeki üreticilerin örgütlenme konusunda yetersiz ve isteksiz oldukları şeklinde değerlendirilmektedir.

Kooperatife üye olan üreticilerin yüzde 17,5'i üye olduğu kooperatifin faaliyetlerinden memnun olduğunu, yüzde 82,5'i gibi önemli bir kısmı ise memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Özellikle süt üreticilerinin kooperatiflerden beklentileri arasında; düşük fiyatlı yem, damızlık hayvan ve kredi sağlaması yer alırken, mevcut kooperatiflerin sadece tabela kooperatifi konumunda oldukları ve etkin bir kooperatif hizmeti götürmedikleri üreticiler tarafından ifade edilmiştir.

3.1.4. Süt Sığırcılık İşletmelerinde Süt Pazarlamasına İlişkin Bulgular

Süt sığırcılık işletmeleri ile yapılan anket çalışmasında; üreticilerin gerek kendi şahsı ihtiyaçlarını karşılamak gerekse de kış aylarında hayvanlarına gerekli olan kaba ve kesif yemi alabilmek için ilkbahar ve yaz aylarında üretilecek sütü bir önceki sonbahar aylarında düşük bedelle mandıralara satmak zorunda kaldıkları tespit edilmiştir.

Yapılan yüz yüze anket sonucunda, çiğ süt fiyatının sonbahar döneminde büyük mandıra ve fabrikalar tarafından belirlendiği ve buna göre her bir yerleşim yerindeki süt üreticileri ile mandıraların bu fiyat üzerinden anlaşmaya vardıkları tespit edilmiştir.

Nitekim üreticilere çiğ süt fiyatının belirlenmesinde etkili olup olmadıkları sorulduğunda, üreticilerin yüzde 60,9'u etkili olmadıklarını, yüzde 39,1'i etkili olduklarını ifade etmişlerdir. Etkili olduklarını ifade eden üreticilerin işletmelerinde bulunan ortalama sığır sayısının 20 baş gibi büyük ölçekli işletmeler olduğu belirlenmiştir.

Yapılan anket sonuçlarına göre; inek sütünün 2006 yılı toptan satış fiyatı 0,33 TL, 2007 yılı toptan satış fiyatının ise 0,38 TL olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Kars ilinde 2006 ve 2007 yılı çiğ süt toptan satış fiyatında ortalama yüzde 6,06'lık bir artış olmuştur. Süt fiyatları konusunda ankete katılan üreticilerin yüzde 84,8'i çiğ süt fiyatını çok düşük bulurken, yüzde 15,2'si çiğ süt fiyatının normal olduğunu ifade etmiştir.

Çiğ süt fiyatını düşük bulan üreticilerin yüzde 62,5'i mandıra ve fabrikaların kendi aralarında fiyat anlaşması yapmalarından dolayı rekabetin olmamasından; yüzde 23,2'si sütün pazarlanmasında üreticilerin örgütsüz olmasından; yüzde 14,3'ü süt parasının 1 (bir) dönem (7-8 ay) öncesinden verilmesinden (avans sistemi) dolayı süt fiyatının düşük olduğunu belirtmişlerdir.

Çiğ süt fiyatını normal bulan üreticilerin ise; yüzde 60'ı avans sisteminden dolayı, yüzde 40'ı mandıra ve fabrikaların sütün kapıdan teslim almalarından dolayı süt fiyatının normal olduğunu ifade etmişlerdir.

Süt çabuk bozulan ve dolayısıyla kısa zamanda tüketiciye ulaştırılması gereken bir üründür. O nedenle verimli çalışan bir pazarlama sistemine ihtiyaç vardır. Ancak Kars ilinde üreticiler süt ve süt mamullerinin pazarlanmasını iki şekilde gerçekleştirmektedirler. Üreticiler, ya ürettikleri süttten peynir (Çeçil, Lor, Çökelek vb), yoğurt ve tereyağı yaparak, ihtiyaç fazlasını yazın mahalli pazarlarda satmakta ya da ürettikleri sütün, sanayiciler tarafından toplanıp çeşitli sütün mamullerine dönüştürülerek üretici-sanayici-toptancı ve perakendeciden oluşan bir pazarlama zinciri ile sürümü yapılmaktadır.

Araştırma kapsamına alınan 80 işletmeden elde edilen verilere göre günlük toplam 5 322 kg sütün üretildiği ve üretilen bu sütün sadece yüzde 8,5'inin aile içi tüketiminde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerin yüzde 80'nin ürettikleri sütleri süt sanayi işletmelerine (yüzde 73,8'i mandıraya, yüzde 6,2'si süt fabrikasına) verdikleri, yüzde 20'sinin ise ürettikleri sütü, kendilerinin süt mamullerine dönüştürerek pazarladıkları tespit edilmiştir.

Üreticilerin ürettikleri sütün önemli bir bölümünü mandıralara satmalarının nedenleri arasında; yüzde 31,3 oranında mandıraların avans vermeleri, yüzde 25,0 oranında kendileri pazarladıklarında masrafların yüksek olması, yüzde 23,4 oranında başka alternatifin olmaması ve yüzde 20,3 oranında mandıraların sütü almak için kapılarına kadar gelmeleri yer almaktadır.

Avans sistemi ile ilgili ankette sorulan sorulara alınan cevapta sütünü mandıralara satan üreticilerin yüzde 39,1'i avans sisteminden memnun olduklarını, yüzde 60,9'u ise memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Avans sisteminden memnun olmayanların yüzde 71,8'i avans sistemi yerine süt üretimi ve pazarlama kooperatiflerinin, yüzde 28,2'si ise sözleşmeli üretim modelinin oluşturulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

3.1.5. Süt Sığırcılık İşletmelerinde Süt Üretimi ve Pazarlama Sorunlarına İlişkin Bulgular

Üreticilerin süt üretimini artırmada karşılaştığı sorunlar ve önem sıralaması Çizelge 3.3'de verilmiştir.

Çizelge 3.3. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Süt Üretimine İlişkin Sorunları ve Önem Sıralaması

Süt Üretimine İlişkin Sorunlar	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem Sıralaması
Yem fiyatlarının pahalı olması	62	30,8	1
Bakım ve besleme koşullarının yetersiz olması	39	19,4	2
Hayvanların süt veriminin düşük olması	35	17,4	3
Hayvan hastalıkları	33	16,4	4
Mera alan ve kalitesinin yetersiz olması	32	15,9	5

Çizelge incelendiğinde; süt sığırcılık işletmelerinin süt üretimine ilişkin sorunlarının başında “yem fiyatlarının pahalılığı nedeniyle üretim maliyetlerinin yüksek olması” gelirken, bunu sırasıyla bakım ve besleme koşullarının yetersiz olması ve hayvanların süt veriminin düşük olması izlemektedir.

Bölgede görülen Şap, Brusella gibi hastalıklar ile çayır-mera alanlarının ve kalitesinin yetersiz olması ise üretici için 4 ve 5. sırada önem teşkil etmektedir.

Üreticilerin sütün pazarlama ve satışı konusunda karşılaştığı sorunlar ve yüzde oranları Çizelge 3.4’de verilmiştir.

Çizelge 3.4. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Sütün Pazarlama ve Satışı Konusunda Karşılaştığı Sorunlar

Sütün Pazarlama ve Satışı İle İlgili Sorunlar	Frekans (N)	Yüzde (%)
Çiğ süt fiyatının düşük olması	31	38,8
Sütün satılacağı yer açısından seçeneğin az olması	30	37,5
Sorunum yok	19	23,7
Toplam	80	100

Sütün pazarlanması ve satışında, süt üreticilerin karşılaştığı sorunların başında yüzde 38,8 ile çiğ süt fiyatının düşük olması gelmekte, bunu yüzde 37,5 ile sütün satılacağı yer açısından seçeneğin az olması takip etmektedir.

Sütün pazarlama ve satışı konusunda herhangi bir sorunum yok diyenlerin oranı ise yüzde 23,7 olarak tespit edilmiştir.

3.1.6. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Kredi ve Finansman Sorunlarına İlişkin Bulgular

Yapılan anket çalışması sonuçlarına göre, üreticilerin yüzde 62,5'inin kredi ve finansman ile ilgili sorunlarının olduğu, yüzde 37,5'inin ise kredi ve finansman ile ilgili bir sorununun olmadığı tespit edilmiştir. Süt sığırcılık işletmelerinin kredi ve finansman ile ilgili sorunları Çizelge 3.5'de verilmiştir.

Çizelge 3.5. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Kredi ve Finansman İle İlgili Sorunları

Kredi ve Finansman İle İlgili Sorunlar	Frekans (N)	Yüzde (%)
Bürokratik işlemlerin fazla olması	20	40,0
Faiz oranının yüksek olması	18	36,0
Kredinin gerçek ihtiyaç sahiplerine verilmemesi	12	24,0
Toplam	50	100

Üreticilerin kredi ile ilgili sorunların başında kredi alma prosedürünün fazlalığı, faiz oranlarının yüksek olması ve kredinin gerçek ihtiyaç sahiplerine verilmemesi gelmektedir.

Kredi ve finansman sorunu yaşamadığını ifade eden üreticilerin önemli bir kısmının ise bürokratik işlemler ve faiz oranlarının yüksek olması nedeniyle krediye başvurmadıkları tespit edilmiştir.

3.1.7. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Bölgedeki Süt Üretimine Artırılmasına Yönelik Getirdikleri Öneriler

Üreticilerin, bölgede süt üretimi ile kalitesini artırmaya ilişkin önerileri ve önem sıralaması Çizelge 3.6'da verilmiştir.

Çizelge 3.6. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Süt Üretimini Artırmaya İlişkin Önerileri ve Önem Sıralaması

Süt Üretimini Artırmaya İlişkin Öneriler	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem Sıralaması
Süt fiyatlarının artırılması ve sütte kalite-fiyat ilişkisinin kurulması (Taban fiyat)	40	31,0	1
Düşük fiyatlı yem temini (Devlet teşviki)	24	18,6	2
Süt üretim ve pazarlama kooperatiflerin kurulması	23	17,8	3
Islah çalışmalarının yapılması	22	17,1	4
İhtisaslaşmış modern işletmelerin kurulması	20	15,5	5

Üreticiler, bölgede kaliteli süt üretimini artırabilmek için satılan sütte kalite-fiyat ilişkisinin kurulması, devlet tarafından yem desteğinin verilmesi ve süt üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kurulması gerektiğine inanmaktadırlar. Bunları sırasıyla ıslah çalışmalarıyla yüksek verimli kültür ırkı sığır varlığının artırılması ve ihtisaslaşmış modern işletmelerin kurularak diğer işletmelere örnek olması seçenekleri izlemektedir.

Yapılan anket çalışması sonucunda, Kars ilinde çiğ süt üretiminin yıl boyunca düzenli bir dağılım göstermediği, süt üretiminin ilkbahar ve yaz aylarında arttığı, kış aylarında ise minimum düzeye düştüğü tespit edilmiştir. Bu durum, gerek süt üreticilerinin kış aylarında süt gelirinden mahrum kalmalarına gerekse mandıraların kış aylarında atıl kalmalarına ve çalışamamalarına neden olmaktadır. Bu nedenle üreticilere çiğ süt üretimini bütün yıla yaymak için neler yapılabilir sorusu sorulmuş ve önem sırasına göre sıralamaları istenmiştir. Elde edilen sonuçlar ve önem sıralaması Çizelge 3.7’de verilmiştir.

Çizelge 3.7. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Çiğ Süt Üretimini Bütün Yıla Yaymaya İlişkin Önerileri ve Önem Sıralaması

Çiğ Süt Üretimini Bütün Yıla Yayılmasına İlişkin Öneriler	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem Sıralaması
Kış aylarında çiğ süt fiyatının artması	44	24,9	1
Silaj - Yem bitkileri ekiminin teşvik edilmesi	41	23,2	2
Kooperatiflerin kurulması	35	19,8	3
Süt üretimi ve pazarlaması ile ilgili eğitim ve seminerlerin verilmesi	31	17,5	4
Kış aylarında ulaşım imkanlarının sağlanması	26	14,6	5

Çizelge incelendiğinde, üreticiler çiğ süt üretiminin bütün yıla yayılması için, kış aylarında çiğ süt fiyatının artması, silaj ve yem bitkileri ekiminin teşvik edilmesi, süt üretim ve pazarlama kooperatiflerin kurulması ve üreticilerin süt üretimi ve pazarlanması konularında bilgilendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, üreticiler bölgede kış aylarında iklim koşullarının sert geçmesi ve yolların kapanması nedeniyle üretilen sütün mandıralara ulaştırılamadığını ve bu nedenle kış aylarında ulaşım ve alt yapı imkanlarının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

3.1.8. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Sürecine İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Üreticilerle yapılan anket çalışmasında; "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi durumunda bölgedeki süt üreticileri bundan nasıl etkilenecektir?" sorusuna üreticilerin verdikleri cevaplar Çizelge 3.8'de verilmiştir.

Çizelge 3.8. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecinin Bölgedeki Süt Üreticileri ve Üretimine Etkilerine ilişkin Düşünceleri

Avrupa Birliğine Katılım Sürecinin Bölgedeki Süt Üreticilerine Etkileri	Frekans (N)	Yüzde (%)
Olumlu yönde etkileyecektir	27	33,8
Olumsuz yönde etkileyecektir	33	41,2
Önemli bir değişme olmayacaktır	20	25,0
Toplam	80	100

Yapılan anket çalışmasında, süt sığırcılık işletmelerinin yüzde 41,2'si Türkiye'nin Avrupa Birliğinin Ortak Tarım Politikasına (OTP) uyum sağlaması durumunda bölgedeki süt üreticilerinin bundan olumsuz yönde etkileneceğini, yüzde 33,8'i üreticilerin olumlu yönde etkileneceğini ve yüzde 25'i ise süt üreticilerini etkilemeyeceğini ifade etmişlerdir.

3.2. Kars Tarım İl Müdürlüğü'nde Çalışan Veteriner Hekim Ve Ziraat Mühendislerine Ait Anket Bulguları

Bu bölümde, Kars Tarım İl Müdürlüğü'nde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin, bölgedeki süt sektörünün yaşadığı sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anket çalışmasına Kars Tarım İl Müdürlüğü'nde çalışan toplam 32 veteriner hekim ve ziraat mühendisi katılmış olup, ankete katılanların yüzde 28,1'ini veteriner hekimler (9 kişi), yüzde 71,9'unu ziraat mühendisleri (23 kişi) oluşturmaktadır. Ankete katılanların ortalama 5 yıldır (max:18; min:1) Kars ilinde görev yaptıkları tespit edilmiştir.

3.2.1. Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerinin Bölgedeki Süt Sektörünün Üretim ve Pazarlama Sorunlarına İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Kars Tarım İl Müdürlüğünde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendisleri ile yapılan anket çalışmasında, bölgedeki süt sığırcılık işletmelerinin sorunları sorulmuştur. Katılımcılara göre bölgedeki üreticilerin en önemli sorunlarının başında süt fiyatlarının düşük olması, bakım-besleme olanaklarının yetersiz olması, düşük verimli hayvan popülasyonunun yoğunluğu ve üreticilerin örgütsüzlüğü gelmektedir.

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin bölgede oluşan çiğ süt fiyatlarına ilişkin düşünceleri Çizelge 3.9'da verilmiştir.

Çizelge 3.9. Katılımcıların Bölgedeki Süt Fiyatlarına İlişkin Düşünceleri

Seçenekler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Düşük	22	81,2
Normal	6	18,8
Toplam	32	100

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin yüzde 81,2'si süt fiyatlarını çok düşük bulduklarını ve bu durumun bölgedeki üreticilerin aleyhine, mandıracıların ise lehine bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Yüzde 18,8'lik kesim ise mandıraların alacağı sütün parasını bir dönem (7-8 ay) öncesinden peşin ödemelerinden dolayı oluşan süt fiyatlarının bölge koşullarına göre normal olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcılara göre bölgede yapılan suni tohumlama çalışmalarına rağmen yüksek verimli melez ve kültür ırkı sığır popülasyonunun az olmasının nedenleri Çizelge 3.10'da verilmiştir.

Çizelge 3.10. Katılımcıların Bölgedeki Suni Tohumlama Çalışmalarının Yetersiz Olmasının Nedenlerine İlişkin Düşünceleri

Suni Tohumlama Çalışmalarının Yetersiz Olmasına İlişkin Düşünceler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Bakım besleme imkanlarının yetersiz olması	10	31,3
Üreticinin bilinçsiz olması	9	28,1
Veteriner hekim uygulamalarında eksiklik ve yetersizlik	8	25,0
Üreticinin kendi ihtiyaçları için üretim yapması	5	15,6
Toplam	32	100

Katılımcılara göre bölgedeki süt sığırcılık işletmelerin büyük bir çoğunluğunun geleneksel yöntemlerle üretim yapmalarından dolayı hayvan barınak ve beslemesinin (hayvanların yazın mera, kışın ise kuru ot/samanla beslenmeleri) uygun olmaması, üreticilerin kendi ihtiyaçları için üretim yapmaları nedeniyle yüksek verimli ırk istememesi, üreticinin suni tohumlama konusunda bilinç ve eğitim düzeyinin yetersiz olması, suni tohumlamaya ilgiyi azaltmaktadır. Ayrıca suni tohumlama uygulamaları sırasında yapılan veteriner hekim hataları ve kalitesiz sperma ve sıvı azot kullanımının da, bölgede yapılan yoğun suni tohumlama çalışmalarına rağmen hayvan ıslahında istenilen başarının elde edilememesine neden olduğu ifade edilmiştir.

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerine göre küçük ölçekli süt sığırcılık işletmelerinin önemli bir sorunu da örgütlenmeye ve bir kooperatif altında birleşmeye sıcak bakmamalarıdır. Katılımcılara göre bunun sebebi, bölgedeki mevcut kooperatiflerin yeterince etkin olmamalarıdır. Bu nedenle ankete katılanlara bölgedeki süt kooperatiflerinin neden etkin olmadıkları sorusu sorulmuş ve elde edilen sonuçlar Çizelge 3.11’de verilmiştir.

Çizelge 3.11. Katılımcılara Göre Bölgede Kooperatiflerin Etkin Olmamasının Nedenleri

Bölgede Kooperatiflerin Etkin Olmamasının Nedenleri	Frekans (N)	Yüzde (%)
Yöneticilerin kooperatifçilik ve işletmecilik hakkında eğitim ve bilgi eksikliği	13	40,6
Üreticilerin kooperatifçilik konusunda bilgilerinin yetersiz olması	12	37,5
Kooperatiflerde yaşanan finansman yetersizliği	7	21,8
Toplam	32	100

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerine göre bölgede kooperatiflerin üretim ve pazarlamada yeterince etkin olmamasının nedenleri arasında, kooperatif yöneticilerinin kooperatifleşme ve örgütlenme hakkında yeterince bilgi sahibi olmamaları ve üreticilerin kooperatifçilik konusunda yetersiz bilgiye sahip olmaları gösterilmiştir. İl Tarım Müdürlüğü çalışanlarına göre bölgede kooperatifler sadece hayvan alımı ve kredi temini gibi desteklemelerden faydalanmak amacıyla kullanılmaktadır.

Katılımcıların yüzde 21,9’una göre ise kooperatiflerin gerek işletme sermayesinin yetersizliği gerekse de devlet destek ve teşviklerinin yetersiz olmasından kaynaklanan finansal sorunlar nedeniyle bölgede istenilen ölçüde bir etkinliğe sahip değillerdir.

Hayvancılıkta verimliliğin artırılması, üretilen çiğ sütün sanayiye giden oranının yükseltilmesi ve süt sanayicisinin modern tekniklerle üretim yapmasını sağlamak amacıyla devlet tarafından süt teşvik primi verilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Kars Tarım İl Müdürlüğünde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendislerine verilen süt teşvik priminin bölgedeki süt sektöründe üretim ve verimliliği artırmak için yeterli olup olmadığı sorulmuştur.

Ankete katılanların yüzde 37,5'ine göre üreticiye verilen süt teşvik primi yeterli iken, yüzde 62,5'ine göre verilen süt teşvik priminin bölgedeki süt üretimi ve verimliliğini artırmak için yeterli olmadığı tespit edilmiştir.

“Kars ilindeki mandıra ve süt fabrikalarının üretim ve pazarlama ile ilgili sorunları nelerdir?” sorusuna katılımcıların yüzde 15,6'sı (5 kişi) mandıra ve fabrikaların herhangi bir sorunu olmadığını ifade etmiştir. Diğer katılımcılara göre mandıra ve fabrikaların üretim ve pazarlamaya ilişkin sorunları ve önem sıralamaları Çizelge 3.12'de verilmiştir.

Çizelge 3.12. Katılımcılara Göre Bölgedeki Süt Sanayinin Üretim ve Pazarlamaya İlişkin Sorunları ve Önem Sıralaması

Bölgedeki Süt Sanayinin Sorunları	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem Sıralaması
Kaliteli ve hijyenik üretim yapılmaması	21	23,6	1
Mevsimsel üretim	19	21,4	2
Markalaşmaya gidilmemesi	18	20,2	3
Pazar sıkıntısı	16	18,0	4
Teşviklerin yetersiz olması	9	10,1	5
Ulaşım maliyetlerinin yüksek olması	6	6,7	6

Yapılan anket çalışması sonuçlarına göre, süt sanayinin üretim ve pazarlamaya yönelik sorunlarının başında; kaliteli ve hijyenik üretimin yapılmaması, süt üretiminin mevsimsel olmasından dolayı hammadde temininde yaşanan sıkıntılar ve Kars kaşarının yeterince markalaşamamasından dolayı yaşanan pazar sıkıntısı yer almaktadır.

Ayrıca, katılımcılara göre süt sanayine verilen teşvik ve desteklerin yetersiz olması, süt toplama merkezlerinin olmaması ve süt sığırcılık işletmelerinin kuruluş yerlerinin dağınık ve uzak olması nedeniyle kapıdan alınan sütün, ulaşım maliyetlerini artırması süt sanayinin sorunları içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

3.2.2. Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerinin Bölgedeki Süt Üretimini Artırmaya Yönelik Çözüm Önerilerine İlişkin Bulgular

Kars yöresi süt üretimi açısından önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen dinamiklerini harekete geçirememiştir. Bu nedenle ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerine bölgedeki süt üretimi ve kalitesini artırabilmek için neler yapılabilir sorusu sorulmuş ve önem sırasına göre sıralamaları istenmiştir. Elde edilen sonuçlar ve önem sıralaması Çizelge 3.13’de verilmiştir.

Çizelge 3.13. Katılımcıların Bölgedeki Süt Üretimini Artırmaya İlişkin Önerileri ve Önem Sıralaması

Süt Üretimini Artırmaya İlişkin Öneriler	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem Sıralaması
İrk İslahı ve verimli hayvan ırklarının kullanılması	24	23,1	1
Sütte kalite-fiyat ilişkisine göre süt fiyatlarının belirlenmesi ve taban fiyat uygulaması	20	19,2	2
Süt üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kurulması	18	17,3	3
Üreticinin süt üretimi konusunda bilgilendirilmesi	17	16,3	4
Bölgesel teşvik ve desteklemelerin artması	15	14,4	5
Avans sisteminin kaldırılması	10	9,6	6

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendisleri, bölgedeki kaliteli süt üretimini artırmak için öncelikle ırk ıslahı ile verimli hayvanların elde edilmesinin, sütte kalite-fiyat ilişkisi kurularak fiyatların belirlenmesinin ve süt kooperatiflerinin kurularak etkin hale getirilmesinin gerektiğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılara göre, üreticinin süt üretimine ilişkin bilgilendirilmesi, bölgesel desteklemelerin artırılması ve avans sisteminin kaldırılması süt üretimini artıracak diğer önemli önlem ve önerilerdir.

Ankete katılanlarla yapılan görüşmelerde, süt üretimindeki mevsimsel dalgalanmalara değinilmiş ve bölgedeki süt sektörünün gelişiminde önemli bir handikap olan bu durumun önüne geçilebilmesi ve süt üretiminin bütün yıla yayılabilmesi için neler yapılabilir sorusu sorulmuştur. Elde edilen sonuçlar Çizelge 3.14’de verilmiştir.

Çizelge 3.14. Katılımcıların Süt Üretimini Bütün Yıla Yayılmasına İlişkin Önerileri

Süt Üretimini Bütün Yıla Yayılmaya İlişkin Öneriler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Coğrafi ve iklim koşullarından dolayı zor	11	34,4
Kışın süt fiyatlarının artması	7	21,9
Bakım ve besleme koşullarının iyileştirilmesi	5	15,6
Silaj ve yem bitkileri ekiminin teşvik edilmesi	4	12,5
Süt üretim ve pazarlama kooperatiflerin kurulması	3	9,4
Üreticinin pazar için üretim yapmasının sağlanması	2	6,2
Toplam	32	100

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin yüzde 34,4’ü süt üretimini bütün yıla yaymanın bölgenin coğrafi ve iklim koşullarından dolayı çok zor olduğunu ifade etmişlerdir.

Geriye kalan katılımcılara göre bölgede süt üretimini bütün yıla yaymak için özellikle kışın süt fiyatlarının diğer mevsimlere göre artırılarak süt üretiminin cazip hale getirilmesi, bakım ve besleme koşullarının iyileştirilmesi sağlanmalıdır. Özellikle kış aylarında kuru ot/samanla beslenen hayvanların süt veriminin düştüğü, hastalıklara karşı daha duyarlı hale geldiklerini ifade eden katılımcılar, bölgede silaj yapımı ve yem bitkileri ekiminin teşvik edilmesinin gerek süt üretiminin artırılmasında gerekse süt üretiminin bütün yıla yayılmasında önemli bir faktör olacağını ifade etmişlerdir.

Katılımcılara göre süt üretimini bütün bir yıla yaymak için ayrıca süt üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kurulması ve bu kooperatiflerin özellikle ürün işleme ve pazarlamasında etkin olmasının sağlanması ve üreticinin pazar için üretim yapmasını sağlayıcı tedbirlerin (fiyat mekanizmasının oluşturulması, bölgesel destek ve teşviklerin artırılması) alınması gerekmektedir.

Kars Tarım İl Müdürlüğünde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendisleri ile yapılan anket çalışmasında “Mandıraların avans sistemi ile çalışmalarının ildeki süt sektörü üzerine ne gibi etkileri var?” sorusuna katılımcıların yüzde 18,8’i (6 kişi) süt parasının üreticinin ihtiyaç duyduğu zaman verilmesinin gerek üretici gerekse sanayici için olumlu olduğunu, yüzde 81,2’si ise bu durumun gerek üreticinin gerekse mandıracının kendini yenilemesinde ve geliştirmesinde olumsuz etkileri olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcılarla yapılan yüz yüze anket çalışmasında, bölgede süt üretimini artırmak için avans sistemi yerine Kars ilinde süt sanayinin gelişiminde etkili olabilecek nasıl bir model oluşturulmalı sorusu sorulmuş ve elde edilen sonuçlar Çizelge 3.15’de verilmiştir.

Çizelge 3.15. Avans Sistemi Yerine Getirilebilecek Modellere İlişkin Öneriler

Avans Sistemi Yerine Getirilebilecek Modeller	Frekans (N)	Yüzde (%)
Süt üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kurulması	20	36,4
Üreticiye her ayın sonunda peşin para ödenmesi	18	32,7
Entegre süt tesislerinin açılması	10	18,2
Süt toplama merkezlerinin kurulması	7	12,7

Ankete katılanlara göre avans sisteminin yerine getirilebilecek modellerin başında yüzde 36,4 ile süt üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kurulması, yüzde 32,7 ile sütün peşin olarak satın alınması gelmektedir. Bunları sırasıyla entegre süt tesislerinin açılması ve süt toplama merkezlerinin kurulması izlemektedir.

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin, Kars süt sektöründe önemli bir payı bulunan Kars kaşarının Türkiye genelinde ve yurt dışında yeterli pazar payına ulaşmasına ilişkin önerileri Çizelge 3.16’da gösterilmiştir.

Çizelge 3.16. Kars Kaşarının Türkiye Genelinde ve Yurt Dışında Yeterli Pazar Payına Ulaşması için Alınması Gereken Önlemler

Kars kaşarının yeterli pazar payına ulaşmasında alınması gereken önlemler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Kars kaşarı ile ilgili reklam ve tanıtım çalışmaları	18	31,0
Kaliteli ve hijyenik üretimin yapılması	15	25,9
Üretimde standardizasyonun sağlanması	10	17,2
Markalaşmaya gidilmesi	8	13,8
Üreticinin kaliteli süt üretmesinin sağlanması	7	12,1

Çizelge incelendiğinde Kars kaşarının Türkiye genelinde ve yurt dışında yeterli pazar payına ulaşması için özellikle tanıtım ve reklam çalışmalarının artırılmasının, kaşar üretiminde kaliteli ve hijyenik üretime dikkat edilmesinin gerekliliğini ifade eden katılımcılara göre üretilen kaşar peynirinde bir örneklik sağlanarak standardizasyonun sağlanması ve Kars kaşarında markalaşmaya gidilmesi gerekmektedir.

Ayrıca katılımcılarla yapılan görüşmelerde, bölgede kendi ürettiği sütü değerlendirmek isteyen bir çok üreticinin kalite ve hijyen kurallarını dikkate almadan ürettikleri kaşarın “Kars Kaşarı”nın imajını bozduğunu bu nedenle bölgedeki merdiven altı bu üretimlerin önüne geçilmesi amacıyla mandracılar birliğinin kurulması ve Tarım İl Müdürlüğü’nün denetim ve yaptırım gücünün artırılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

3.2.3. Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Sürecine İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendisleri “Kars Tarım İl Müdürlüğü'nün Avrupa Birliği süt hijyenine uyum ile ilgili (somatik hücre sayısı, toplam bakteri sayısı, antibiyotik kalıntı düzeyleri konusunda uygulamaları) çalışmaları var mı?” sorusuna yüzde 40,6'sı bu konuyla ilgili bilgisinin olmadığını, yüzde 31,3'ü bu konuyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmadığını ifade etmişlerdir.

Süt hijyeni ile ilgili çalışmaların yapıldığını ifade eden yüzde 28,1'lik kesim ise yapılan çalışmaları; üretici ve mandıralara bilgilendirici seminerlerin verilmesi ve Süt-1 kalıntı izleme programı kapsamında sütte kalıntı ve pestisid takibi için işletmelerden (üretim izni almış) numune alınıp laboratuvarlarda analiz edilmesi olarak sıralamışlardır.

Avrupa Birliği süt hijyenine uyum ile ilgili çalışmalar hakkında bilgi sahibi olan toplam 19 katılımcının yüzde 78,9'u bu konuyla ilgili Kars Tarım İl Müdürlüğü'nün yaptığı çalışmaları yetersiz bulduklarını, yüzde 89,5'i ise yapılan denetimler sonucunda yaptırım güçlerinin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir.

Ankete katılanların Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılım sürecinde Kars'taki süt sanayinin bundan nasıl etkileneceğine ilişkin görüşleri Çizelge 3.17'de verilmiştir.

Çizelge 3.17. Katılımcıların Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecinin Bölgedeki Süt Sanayiye Etkilerine İlişkin Düşünceleri

Avrupa Birliğine Girişin Süt Sanayiye Etkileri	Frekans (N)	Yüzde (%)
Olumlu yönde etkileyecektir	15	46,9
Olumsuz yönde etkileyecektir	12	37,5
Önemli bir değişme olmayacaktır	5	15,6
Toplam	32	100

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin yüzde 46,9'u Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesi durumunda Avrupa Birliği standartlarına uyulması halinde bölgedeki süt sanayinin bundan olumlu yönde etkileneceğini, yüzde 37,5'i Avrupa Birliği standartlarına uymayan işletmelerin kapanacak olmasından dolayı sektörün bu durumdan olumsuz yönde etkileneceğini ve yüzde 15,6'sı ise bölgedeki süt sanayinin üretim koşullarını etkilemeyeceğini ifade etmişlerdir.

3.3. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Bulgular

3.3.1. Süt Sanayi İşletmelerine İlişkin Genel Bulgular

Bu bölümde, Kars ili süt sanayi işletmelerinin sosyo-ekonomik ve ekonomik yapılarına ilişkin değerlendirme yapmaya yardımcı olabilecek bulgulara yer verilmiştir.

3.3.1.1. Süt Sanayi İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapılarına İlişkin Bulgular

Kars ilinde mandıralar ilin özellikle belirli bölgelerinde yoğunlaşmış olmasından dolayı kaşar peyniri üretiminin yoğunlaştığı Kars-Merkez, Dikme Köyü, Kümbetli Köyü ve Boğa Tepe Köyünde bulunan toplam 32 mandıra ve 3 fabrika ile anket çalışması yapılmıştır. Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin yüzde 18,7'si Kars Merkezde, yüzde 25,0'i Kümbetli Köyü'nde, yüzde 28,1'i Dikme Köyü'nde, yüzde 31,2'si Boğa Tepe Köyü'nde bulunmaktadır.

Ankete katılan mandıraların bölge koşullarına göre yüzde 21,9'unu küçük ölçekli, yüzde 37,5'ini orta ölçekli, yüzde 40,6'sını ise büyük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır.

Mandıraların ölçeklerine göre işletme sahiplerinin yaş durumlarına ilişkin bulgular Çizelge 3.18'de verilmiştir.

Çizelge 3.18. Mandıra Sahiplerinin Yaş Durumları

Yaş Durumu	Küçük ölçekli	%	Orta ölçekli	%	Büyük ölçekli	%	Toplam	%
30-40	1	14,3	2	16,6	3	23,1	6	18,8
41-50	1	14,3	5	41,7	3	23,1	9	28,1
51 ve üstü	5	71,4	5	41,7	7	53,8	17	53,1
Genel Toplam	7	100	12	100	13	100	32	100

Mandıra sahiplerinin yaş ortalaması 52,8, fabrika sahiplerinin ise 57,3 olup, işletme sahiplerinin daha çok orta yaş grubunda olduğu görülmektedir. Çizelge incelendiğinde küçük ölçekli işletmelerin yüzde 71,4'ü 51 yaş ve üstü yaş grubunda iken, bu oran orta ölçekli işletmelerde yüzde 41,7; büyük ölçekli işletmelerde yüzde 53,8 olarak tespit edilmiştir.

Mandıra sahiplerinin işletme ölçeklerine göre eğitim durumları Çizelge 3.19'da verilmiştir.

Çizelge 3.19. Mandıra Sahiplerinin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Küçük ölçekli	%	Orta ölçekli	%	Büyük ölçekli	%	Toplam	%
İlkokul	3	47,8	3	25,0	2	15,3	8	25,0
Ortaokul	3	47,8	3	25,0	2	15,3	8	25,0
Lise	1	1,4	5	41,7	6	46,3	12	37,5
Üniversite	0	0,0	1	8,3	3	23,1	4	12,5
Genel Ort.	7	100	12	100	13	100	32	100

Mandıra sahiplerinin eğitim durumları incelendiğinde, tüm işletme sahiplerinin en az bir diplomaya sahip olduğu görülmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus da, küçük ölçekli mandıra sahipleri arasında üniversite mezununun olmamasıdır.

Tüm mandıralar üzerinden bir değerlendirme yapıldığında ise işletme sahiplerinin yüzde 50'sinin lise ve üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Süt fabrikaları incelendiğinde ise fabrika sahiplerinin yüzde 75'inin üniversite, yüzde 25'inin ise lise mezunu olduğu belirlenmiştir.

İncelenen mandıraların ölçeklerine göre işletme sahiplerinin süt ve süt mamulleri üretimi konusundaki eğitim durumlarına ilişkin bulgular Çizelge 3.20’de verilmiştir.

Çizelge 3.20. Mandıra Sahiplerinin Süt ve Süt Mamulleri Üretimi İle İlgili Eğitim Durumları

İşletme Ölçekleri	Evet Aldım	%	Hayır Almadım	%	Toplam	%
Küçük ölçekli mandıralar	6	85,7	1	14,3	7	100
Orta ölçekli mandıralar	10	83,3	2	16,7	12	100
Büyük ölçekli mandıralar	6	46,2	7	53,8	13	100
Genel Ortalama	22	68,8	10	31,3	32	100

Çizelge incelendiğinde; genel olarak mandıra sahiplerinin yüzde 68,8’inin süt ve süt mamulleri konusunda eğitim aldıkları görülmektedir. Süt fabrika sahiplerinin ise tamamının bu konuyla ilgili olarak eğitim aldıklarını tespit edilmiştir.

Ancak dikkati çeken husus, küçük ölçekli mandıra sahiplerinin yüzde 85,7’si süt ve süt mamulleri konusunda eğitim aldıklarını ifade ederken, bu oranın büyük ölçekli işletmelerde yüzde 46,2’ye düşmesidir. Bu veriler ışığı altında işletme ölçekleri arttıkça süt ve süt mamulleri konusunda eğitim alan mandıra sahiplerinin oranının düştüğü söylenebilir. Bu durum, küçük ölçekli mandıra sahiplerinin hem yönetici hem de işletmelerinde kaşar peyniri yapımında usta olarak çalışmalarından kaynaklanmaktadır.

Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin hukuki yapısı incelendiğinde; süt fabrikalarının tamamının anonim şirket oldukları, mandıraların ise yüzde 81,3’ünün limited şirket, yüzde 18,7’sinin şahıs işletmesi olduğu tespit edilmiştir.

Ankete katılan mandıraların işletme ölçeklerine göre faaliyet süreleri ve yüzde oranları Çizelge 3.21’de verilmiştir.

Çizelge 3.21. Mandıraların İşletme Ölçeklerine Göre Faaliyet Süreleri

Faaliyet süresi	Küçük ölçekli	%	Orta ölçekli	%	Büyük ölçekli	%	Toplam	%
10-30 yıl	3	42,8	5	41,7	3	23,1	11	34,4
31-50 yıl	2	28,6	6	50,0	6	46,2	14	43,8
51 ve üstü yıl	2	28,6	1	8,3	4	30,7	7	21,8
Toplam	7	100	12	100	13	100	32	100

Çizelge 3.21’de, işletmelerin yüzde 34,4’ünün 10–30 yıl; yüzde 43,8’inin 31–50 yıl; yüzde 21,8’inin 50 yıldan fazla bir süredir bu alanda faaliyet gösterdikleri görülmektedir. İşletmelerin ölçeklerine göre faaliyet süreleri incelendiğinde ise 30 yıl ve üstü faaliyet gösteren küçük ölçekli mandıraların oranı yüzde 57,2 iken, bu oran orta ölçekli mandıralarda yüzde 58,3; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 76,9 olarak tespit edilmiştir.

Kars ilinde bulunan 3 adet süt mamulleri fabrikasının ortalama faaliyet süresi ise 20 yıl olarak tespit edilmiş olup, Kars süt fabrikasının kapanması ile birlikte bu fabrikaların faaliyete geçtiği tespit edilmiştir.

3.3.1.2. Süt Sanayi İşletmelerinin Çiğ Süt Toplama Şekilleri ve Kullandıkları Araçlara İlişkin Bulgular

Araştırma bölgesindeki süt sanayi işletmelerinin çiğ süt toplama şekilleri Çizelge 3.22’de verilmiştir.

Çizelge 3.22. İşletmelerin Çiğ Süt Toplama Yöntemleri

İşletmelerin Çiğ Süt Toplama Şekilleri	Frekans (N)	Yüzde (%)
Kendim topluyorum	29	82,9
Kendim topluyorum + Üreticilerin kendileri getiriyor	6	17,1

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde işletmelerin tamamının kendi araç ve işçileri ile çiğ sütü süt sığırcılık işletmelerinin kapılarından aldıkları, ancak mandıralara yakın üreticilerin ürettikleri sütü kendi güğümleri ile mandıralara götördükleri tespit edilmiştir. Çizelge incelendiğinde bu durumda olan mandıraların oranının yüzde 17 olduğu görülmektedir.

Araştırma bölgesindeki süt sanayi işletmelerinin süt toplamada kullandıkları araçlar Çizelge 3.23’de verilmiştir.

Çizelge 3.23. İşletmelerin Çiğ Süt Toplamada Kullandıkları Araçlar

İşletmelerin Kullandıkları Araçlar	Frekans (N)	Yüzde (%)
Krom güğümler	10	28,6
Krom tankerler	10	28,6
Krom güğümler + Krom tankerler	12	31,3
Krom güğümler + Soğutmalı tankerler	3	8,5

Çiğ sütün süt sanayi işletmelerine getirilişinde işletmelerin önemli bir bölümünün krom güğüm ve krom tankerlerden faydalandığı tespit edilmiştir. Soğutmalı tankerlerle çiğ süt taşıyan işletme sayısı 3 tane olup, bunun 2’sinin fabrika, diğerinin ise büyük ölçekli mandıra olduğu saptanmıştır.

Mandıralarla yapılan anket çalışmasında, mandıra sahiplerinin tamamı çiğ sütü soğutmanın önemini bildiklerini ifade etmişlerdir. Ancak bölgede iki fabrika dışında sadece bir mandıranın süt soğutma tankını kullanması dikkat çekici olarak bulunmuştur.

Mandıralarla yapılan görüşmelerde, çiğ sütün taşınmasında neden soğuk zincir uygulamadıkları sorusuna; mandıraların tamamı süt alınan köyler arasındaki mesafenin kısa olması, sütün kısa zamanda işletmeye getirilip hemen işleme sokulması gibi nedenlerle süt soğutma ekipmanlarına ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir.

3.3.1.3. Süt Sanayi İşletmelerinin Kapasite Kullanım Durumu

Mandıraların günlük süt işleme kapasiteleri, çalışma süreleri ve işledikleri toplam çiğ süt miktarları yapılan anket çalışması sonucunda tespit edilmiştir. Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinin toplam kurulu kapasiteleri; 135 360 ton olup, 2006 yılında 37 105 ton; 2007 yılında 36 208 ton süt işledikleri tespit edilmiştir. Buna göre süt sanayi işletmeleri genelinde kapasite kullanım oranı 2006 yılı için ortalama yüzde 31,4; 2007 yılı için yüzde 31,3 olarak bulunmuştur.

İşletmelerin ölçeklerine göre 2007 yılında ortalama işlenen süt miktarı, ortalama süt işleme kapasitesi ve ortalama kapasite kullanım oranları Çizelge 3.24'de verilmiştir.

Çizelge 3.24. İşletmelerin Ölçeklerine Göre Ortalama İşledikleri Süt Miktarları ve Kapasite Kullanım Oranları

İşletme Ölçekleri	Ortalama İşlenen Süt Miktarı (kg/yıl)	Ortalama Kurulu Kapasite (kg/yıl)	Kapasite Kullanım Oranı (%)
Küçük ölçekli işl.	375 429	745 714	45,7
Orta ölçekli işl.	991 667	2 130 000	42,5
Büyük ölçekli işl.	1 198 462	5 621 538	26,4
Fabrikalar	2 033 333	12 900 000	19,9

İşletme ölçekleri itibariyle durum değerlendirildiğinde, kapasite kullanım oranı küçük ölçekli mandıralarda yüzde 45,7; orta ölçekli mandıralarda yüzde 42,5; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 26,4; süt fabrikalarında ise yüzde 19,9 olarak tespit edilmiştir. Çizelgede de görüldüğü üzere işletme ölçekleri arttıkça işletmelerin kapasite kullanım oranları düşmektedir. Özellikle süt fabrikalarının kapasite kullanım oranının mandıralara göre daha düşük olmasının nedeni, mandıraların dönemsel, fabrikaların ise yıl boyunca faaliyetlerini sürdürmelerinden kaynaklanmaktadır.

Nitekim, anket çalışmasına katılan mandıra ve fabrikaların tamamı düşük kapasitede çalıştıklarını beyan etmişlerdir. İşletmelere göre düşük kapasitede çalışmalarının nedenleri ve önem sıralaması Çizelge 3.25’de verilmiştir.

Çizelge 3.25. Süt Sanayi İşletmelerinin Düşük Kapasite ile Çalışmalarının Nedenleri

Düşük Kapasite İle Çalışmalarının Nedenleri	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem sıralaması
Hammaddenin yetersiz olması	30	30,6	1
Finansmanın yeterli olmaması	24	24,5	2
Talebin düşük olması	16	16,3	3
Üretilen ürünün pazarlanmasında yaşanan güçlükler	15	15,3	4
Teknolojik yetersizlikler	13	13,3	5

Çizelge incelendiğinde, süt sanayi işletmelerinin düşük kapasite ile çalışmalarının en önemli nedenleri arasında; işletmeye gelen süt miktarının yetersiz olması, finansman yetersizliği ve üretilen kaşar peynirine olan talebin her geçen gün azalması gibi unsurların yer aldığı görülmektedir.

Araştırma bölgesinde faaliyette bulunan mandıraların teknoloji düzeylerinin genel olarak çok düşük olduğu gözlenmekle beraber, bunlardan bir kısmının özellikle de büyük ölçekli mandıraların fabrika gibi faaliyette bulunduğu, diğer bir kısmının ise çok ilkel şartlarda çalıştığı tespit edilmiştir.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan anket çalışması da bu tespitleri doğrular nitelikte olup, mandıraların yüzde 81,3’ü süt ve süt mamulleri üretiminde kullandıkları teknolojiyi yetersiz gördüklerini ifade etmişlerdir. Süt fabrikaları ise kullandıkları teknolojinin yeterli olduğunu belirtmişlerdir.

İşletme sahiplerine kullandıkları teknoloji düzeyinin yetersiz olmasının nedenleri sorulmuş ve elde edilen bulgular Çizelge 3.26 verilmiştir.

Çizelge 3.26. Mandıraların Kullandıkları Teknolojinin Düşük Olmasının Nedenleri

Düşük Teknoloji İle Çalışmalarının Nedenleri	Frekans (N)	Yüzde (%)
Finansal kaynakların yetersiz olması	9	36,4
Devletin destek ve teşviklerinin yetersiz olması	8	31,8
İşletmenin karlılığının düşük olması	5	20,5
Mevsimsel süt üretimi	3	11,4
Toplam	26	100

Kullandığı teknoloji düzeyinin yetersiz olduğunu beyan eden 26 mandıra sahibinin yüzde 36,4'ü bunun nedenini, yeterli finansman gücüne sahip olmamalarına, yüzde 31,8'i devlet desteğinin az olmasına bağlamıştır.

Yapılan anket çalışmasında ayrıca mandıraların yaklaşık yüzde 32'sinin işletmelerin karlılığının düşük olması ve süt üretiminin belli aylarda yoğunlaşması nedeniyle teknolojilerini yenilemeye gerek duymadıklarını ifade etmeleri dikkat çekici bulunmuştur.

Süt sanayi işletmelerine uygulanan ankette “İşletmenizdeki süt ve süt mamulleri üretimini yeterli buluyor musunuz?” sorusuna mandıraların yüzde 34,4'ü “evet yeterli buluyorum”, yüzde 65,6'sı ise “hayır yetersiz buluyorum” yanıtını vermişlerdir.

Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinin ölçekler itibariyle geçen 5 yıl içinde kaşar peyniri üretim miktarlarındaki değişime ilişkin bulgular Çizelge 3.27'de verilmiştir.

Çizelge 3.27. İşletmelerin Geçen 5 Yıl İçinde Kaşar Peyniri Üretim Miktarındaki Değişim Oranları (%)

İşletme Ölçekleri	Arttı	Azaldı	Değişmedi	İstikrarsız	Toplam
Küçük ölçekli mand.	0,0	42,8	28,6	28,6	100
Orta ölçekli mand.	16,7	75,0	0,0	8,3	100
Büyük ölçekli mand.	61,5	30,8	7,7	0,0	100
Fabrikalar	0,0	66,7	33,3	0,0	100
Genel Ortalama	28,6	51,4	11,4	8,6	100

Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin genel olarak son 5 yıl içindeki üretim miktarlarındaki değişimin yönüne bakıldığı zaman, işletmelerin yüzde 51,4'ünün üretimlerinin azaldığı görülmektedir.

Çizelge incelendiğinde; küçük ölçekli mandıraların yaklaşık yüzde 43'ünde; orta ölçekli mandıraların yüzde 75'inde; fabrikaların ise yüzde 67'sinde kaşar peyniri üretimlerinin azaldığı, ancak büyük ölçekli mandıraların yüzde 62'sinin üretimini arttığı görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinin ölçekler itibariyle gelecek yıllardaki üretim planlarına ilişkin görüşleri oransal olarak Çizelge 3.28'de verilmiştir.

Çizelge 3.28. İşletmelerin Gelecekteki Üretim Planları (%)

İşletme Ölçekleri	Üretimimi artırmayı düşünüyorum	Üretimimi azaltmayı düşünüyorum	İşletmemi kapatmayı düşünüyorum	Toplam
Küçük ölçekli mand.	42,9	0	57,1	100
Orta ölçekli mand.	41,7	33,3	25,0	100
Büyük ölçekli mand.	69,2	0	30,8	100
Fabrikalar	100	0	0	100
Genel Ortalama	57,2	11,4	31,4	100

Çizelge incelendiğinde, işletmeler genelinde yaklaşık yüzde 57'sinin gelecek yıllarda süt ve süt mamulleri üretimini artırmayı düşündükleri, yüzde 31'nin ise AB standartları ve meydana getireceği maliyetten dolayı işletmelerini kapatmayı düşündükleri görülmektedir.

Çizelgede orta ölçekli mandıralar hariç işletme ölçekleri büyüdükçe, üretimlerini artırmayı düşünen işletmelerin genelde arttığı ve bunun aksine olarak işletmesini kapatmayı düşünen işletmelerin azaldığı görülmektedir.

3.3.1.4. Süt Sanayi İşletmelerinde Süt ve Kaşar Peyniri Fiyatlarının Belirlenmesine İlişkin Bulgular

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan anket çalışmasında süt ve süt mamullerinin alım fiyatları ve miktarlarının en yüksek ve en düşük olduğu aylar sorulmuş, elde edilen sonuçlar Çizelge 3.29'da verilmiştir.

Çizelge 3.29. Süt ve Süt Mamullerinin Aylar İtibariyle Fiyat ve Miktar Değişimi

	En yüksek olduğu ay	En düşük olduğu ay
Süt alım fiyatı	Sabit	Sabit
Süt alım miktarı	Haziran	Eylül
Kaşar satış fiyatı	Ekim	Nisan
Satılan kaşar miktarı	Ekim	Nisan

Çizelge incelendiğinde, süt sanayi işletmelerinin uyguladığı süt alım fiyatının aylar itibariyle değişmediği, ancak süt alımında aylara göre çok fazla dalgalanma olduğu görülmektedir. Nitekim, ankete katılan süt sığırcılık işletmeleri de süt alım miktarının haziran ayında maksimum seviyeye çıktığını, eylül ayında ise minimum düzeye düştüğünü ifade etmişlerdir.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde en çok kaşarın satıldığı ve buna bağlı olarak da kaşar peyniri fiyatının da en yüksek olduğu ayın ekim ayı; gerek satılan miktarın gerekse de kaşar peyniri fiyatının en düşük olduğu ayın ise nisan ayı olduğu tespit edilmiştir.

Ankete katılan işletmelerin tamamı aldıkları çiğ sütte kalite ve hijyen kriterlerine göre farklı fiyat uygulaması yapmadıklarını ifade ederken, işletmelerin yüzde 42,9'u sattıkları süt mamulleri için ürünün kalitesine göre farklı fiyat uygulamasında bulduklarını ifade etmişlerdir.

Süt sanayi işletmelerinin “Bölgede çiğ süt fiyatları nasıl oluşmaktadır?” sorusuna yüzde 45,7’si üreticilerle anlaşma yaparak sütü satın aldıklarını, yüzde 54,3’ü bölgede oluşan fiyat üzerinden üreticilerle anlaşma yaparak çiğ sütü aldıklarını ifade etmişlerdir. Çizelge 3.30’da süt sanayi işletmelerinin ölçeklerine göre çiğ süt alım fiyatlarını belirleme yöntemlerine ilişkin veriler yer almaktadır.

Çizelge 3.30. İşletmelerin Ölçekler İtibariyle Çiğ Süt Fiyat Belirleme Yöntemleri

İşletme Ölçekleri	Piyasa Fiyatı ile	%	Üreticilerle Anlaşma	%	Toplam	%
Küçük ölçekli mand.	5	71,4	2	28,6	7	100
Orta ölçekli mand.	8	66,7	4	33,3	12	100
Büyük ölçekli mand.	6	46,2	7	53,8	13	100
Fabrikalar	0	0	3	100	3	100

Çizelge incelendiğinde, küçük ölçekli mandıraların yüzde 28,6’sının; orta ölçekli mandıraların yüzde 33,3’ünün; büyük ölçekli mandıraların yüzde 53,8’inin, süt fabrikaların ise tamamının üreticilerle anlaşma yoluna giderek çiğ süt fiyatlarını belirledikleri görülmektedir. Bu verilerden yola çıkarak işletmelerin ölçeği artıkça bölgedeki çiğ süt fiyatlarını belirleme oranlarının başka bir deyişle gücünün arttığı söylenebilir.

Süt sanayi işletmeleri ürettikleri kaşar peynirinin fiyatını belirlerken; yüzde 62,9'u piyasa fiyatına baktıklarını, yüzde 30,1'i ise ürettiği kaşarın maliyetini belirledikten sonra üzerine belli bir kar koyduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle küçük ölçekli işletmelerin yüzde 71,4'ü piyasa fiyatına göre fiyat belirlerken, süt fabrikalarının tamamının maliyetinin üzerine belirli bir kar koyarak kaşar fiyatını belirledikleri tespit edilmiştir.

Ankete katılan süt sanayicileri yapılan görüşmelerde; 2006 yılında bir litre çiğ sütü 0,33 TL, 2007 yılında ise 0,38 TL'den satın aldıkları tespit edilmiştir. Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin bölgede oluşan çiğ süt ve kaşar fiyatları konusundaki görüşleri Çizelge 3.31'de verilmiştir.

Çizelge 3.31. Süt Sanayi İşletmelerine Göre Bölgedeki Çiğ Süt ve Kaşar Fiyatları

İşletme Ölçekleri	Çiğ süt fiyatları				Kaşar fiyatları			
	Düşük	%	Normal	%	Düşük	%	Normal	%
Küçük ölçekli	2	28,6	5	71,4	2	28,6	5	71,4
Orta ölçekli	5	41,7	7	58,3	9	75,0	3	25,0
Büyük ölçekli	7	53,8	6	46,2	10	76,9	3	23,1
Fabrikalar	3	100	0	0,0	3	100	0	0,0
Toplam	17	48,6	18	51,4	24	68,6	11	31,4

Çizelge incelendiğinde, süt sanayi işletmelerinin işletme ölçekleri artıkça, çiğ süt ve kaşar fiyatlarını düşük bulma eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Özellikle çiğ süt ve kaşar fiyatının belirlenmesinde etkili oldukları tespit edilen fabrikaların tamamının fiyatları düşük bulmaları dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir.

Çizelge'de ayrıca, süt sanayi işletmelerinin yüzde 48,6'sının çiğ süt fiyatlarını düşük buldukları, yüzde 51,4'ünün ise normal buldukları; kaşar peyniri fiyatında ise bu oranların sırasıyla yüzde 68,6; 31,4 olarak değiştiği görülmektedir.

3.3.1.5. Süt Sanayi İşletmelerinin Pazarlama Kanalları ve Sorunları

Süt sanayi işletmelerinin ürettikleri kaşar peynirini pazarladıkları kişi, kurum ve yerlere ilişkin elde edilen veriler Çizelge 3.32’de gösterilmiştir.

Çizelge 3.32. İşletmelerin İmal ettikleri Kaşar Peynirini Sattıkları Yerler

İşletmelerin İmal ettikleri Sattıkları Yerler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Kendisine ait perakende satış yerleri + Toptancılar	8	22,9
Kendisine ait perakende satış yerleri + Toptancılar + Bayiler	3	8,6
Kars ilindeki perakendecilerin satış yerleri + Toptancılar	5	14,3
Sadece Toptancılara	19	54,2
Toplam	35	100

Çizelge incelendiğinde süt sanayi işletmelerinin ürettikleri ürünleri kendi perakende satış yerlerinde sattıkları gibi büyük şehirlerdeki toptancılara, bayilere ve Kars ilindeki diğer perakende satış yerlerine sattıkları görülmektedir.

Süt fabrikaları da dahil olmak üzere süt sanayi işletmelerinin yüzde 31,5’inin perakende satış yerinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Üretilen ürünler bu yerlerde tanıtılmakta, toptan ve perakende satışları yapılmaktadır. Bu durumda, imalatçı-toptancı ve perakendeciyi aynı işletme temsil etmesi aracı sayısını azaltmaktadır. Bölgede bu tarz satış yapan işletmeler, genellikle büyük ölçekli mandıralar ve fabrikalardır.

Küçük ve orta ölçekli mandıralar ise genellikle büyük şehirlerdeki toptancılara satış yapmaktadırlar. Bu işletmelerin perakende satış yerleri mevcut olmadığı için ürettikleri ürünlerin tamamını alıcı bulunca toptan satmaktadırlar. Bu tarzda satış yapan işletmeler, süt sanayi işletmelerinin 68,5’i oluşturmaktadırlar.

Çizelgede işletmelerin ürettikleri ürünleri daha çok toptancıya satma eğilimleri olduğu görülmektedir. Nitekim yapılan anket çalışmasında süt sanayi işletmelerinin ürettikleri kaşar peynirinin sadece yüzde 21,4'ünü Kars ve çevre illere pazarladıkları, yüzde 44,0'ünü İstanbul, Ankara, Antalya gibi büyük tüketim merkezlerine, yüzde 34,6'sını Karadeniz Bölgesine pazarladıkları tespit edilmiştir.

Bu verilerden yola çıkarak, araştırma bölgesinde üretilen kaşar peynirinde 5 pazarlama kanalı tespit edilmiştir. Bunlar;

- 1- Süt Sığırcılık İşletmesi → Perakendeci → Tüketici
- 2- Süt sanayi işletmeleri → Tüketici
- 3- Süt sanayi işletmeleri → Perakendeci → Tüketici
- 4- Süt sanayi işletmeleri → Toptancı → Perakendeci → Tüketici
- 5- Süt sanayi işletmeleri → Bayiler → Toptancı veya Perakendeci → Tüketici.

Bölgede üretilen süt; ya direk üreticiler tarafından kaşar veya beyaz peynir gibi süt ürünlerine dönüştürülerek perakendecilere, oradan da tüketicilere ulaştırılmakta ya da mandıra veya süt fabrikalarının toplama elemanları aracılığıyla sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez süt toplanarak işletmelere getirilmektedir. Bölgede çok nadir de olsa, küçük ölçekli mandıralar eğer işleyebileceğinden fazla süt temin etmişler ise süt toplayıcı olarak görev yapmakta ve bu sütleri diğer mandıra veya fabrikalara satmaktadırlar.

Küçük ve orta ölçekli mandıralar, ürünlerini genellikle doğrudan toptancılara ve Kars ilindeki bazı perakende satış yapan işletmelere pazarlamaktadırlar. Büyük ölçekli işletmeler ve süt fabrikaları ise ürünlerini hem kendi pazarlama departmanları aracılığı ile pazarlamayı tercih etmekte; hem de işletme bölgesinde yer alan il ve ilçelerdeki bayiler ile Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük yerleşim yerlerinde faaliyet gösteren toptancılara pazarlama yoluna gitmektedirler.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan anket çalışmasında, işletmelerin yüzde 25,7'si ürettiği kaşar peynirinin pazarlamasında sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Pazarlama sorunu yaşayan işletmelerin oranı ise yüzde 74,3 olup pazarlamaya ilişkin başlıca sorunları Çizelge 3.33'de verilmiştir.

Çizelge 3.33. Süt Sanayi İşletmelerinin Kaşar Peyniri ile İlgili Pazarlama Sorunları

Süt Sanayi İşletmelerinin Pazarlama Sorunları	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem sıralaması
Talebin düşük olması	24	30,8	1
Alacağın zamanında tahsil edilememesi	20	25,6	2
Ürün fiyatlarının düşük olması	19	24,4	3
Ürün kalitesinin düşük olması	15	19,2	4

Süt sanayi işletmelerinin ürettikleri kaşar peynirini pazarlarken yaşadıkları sorunların başında, kaçak mandıralar tarafından piyasaya sunulan kalitesiz kaşarların “Kars Kaşarı” imajını olumsuz etkilemesinden dolayı tüketicinin geleneksel yöntemlerle yapılmış Kars kaşar peynirine olan talebinin giderek azalması gelmektedir. Zira günümüzde tüketiciler Danone, Süttaş gibi büyük süt sanayi işletmelerinin kalite ve hijyen standartlarına uygun şekilde üretilmiş süt ve süt ürünlerine rahatlıkla ulaşabilmektedirler.

Süt sanayi işletmelerinin pazarlama konusunda yaşadıkları diğer sorunlar arasında; alacaklarının zamanında tahsil edilememesi, kaşar fiyatlarının düşük olması, işletmeye getirilen bozuk ve/veya kirli sütlerden dolayı üretilen kaşar peynirinin kısa zamanda bozulması yer almaktadır.

3.3.1.6. Süt Sanayi İşletmelerinin Tedarik Sorunları ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bulgular

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan anket çalışmasında süt tedarikinde karşılaştıkları başlıca sorunlara ilişkin elde edilen bulgular Çizelge 3.34’de gösterilmiştir.

Çizelge 3.34. Süt Sanayi İşletmelerinin Süt Tedarikinde Karşılaştıkları Başlıca Sorunlar

İşletmelerin Süt Toplamada Yaşadığı Sorunlar	Frekans (N)	Yüzde (%)
Sütlerin kirli olması	12	34,3
Sütlerin bozuk olması	9	25,7
Hileli sütler	3	8,6
Sorunum yok	11	31,4

Süt sanayi işletmelerinin süt temininde yaşadıkları sorunların başında, üreticilerin büyük bir kısmının elle sağım yapması nedeniyle sütlerin kirli, bozuk ve hileli olması gelmektedir. Süt toplama sırasında sorun yaşamadığını ifade eden işletmelerin oranı ise yüzde 31,4 olarak tespit edilmiştir.

Kars bölgesindeki mandıraların düşük kapasite ile çalışmalarının en önemli nedenlerinden birisi de süt üretiminde yaşanan mevsimsel dalgalanmalardır. Bu nedenle süt sanayi işletmelerine “Bölgede çiğ süt alımını bütün yıla yayılmasını sağlamak için neler yapılabilir?” sorusu sorulmuş, alınan cevaplar Çizelge 3.35’de verilmiştir.

Çizelge 3.35. İşletmelerin Çiğ Süt Temininin Tüm Yıla Yayılmasına İlişkin Önerileri

Çiğ Süt Temininin Tüm Yıla Yayılmasına İlişkin Öneriler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Süt üretimi konusunda üreticinin bilgilendirilmesi	11	31,4
Kış aylarında ulaşım imkanlarının sağlanması	10	28,6
Verilen süt ve yem teşvik primlerinin artırılması	8	22,9
İrk İslahı ve verimli hayvan ırklarının kullanılması	6	17,1

Süt sanayi işletmelerine göre, bölgedeki süt tedarikinin bütün yıla yayılmasını sağlamak için üreticilerin süt üretiminde istikrar ve doğumların senkronizasyonu gibi konularda bilgilendirilmesi, kış aylarında ulaşım imkanlarını sağlayacak alt yapının iyileştirilmesi, ıslah çalışmaları ile süt üretimi ve yem teşviklerinin artırılması gerekmektedir.

Ancak, anket çalışmasında cevap şıklarından biri olan “Süt fiyatlarının kış aylarında artırılması” seçeneğinin hiç bir sanayi işletmesi tarafından seçilmemesi dikkat çekici olarak bulunmuştur.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde işletmelerin yüzde 80’ni gibi önemli bir kesiminin yıl boyunca çalışmak istedikleri tespit edilmiştir. Çizelge 3.36’da işletme ölçeklerine göre bütün yıl faaliyet göstermek isteyen işletmelerin oranları verilmiştir.

Çizelge 3.36. Bütün Yıl Faaliyet Göstermek İsteyen İşletmeler

İşletme Ölçekleri	Evet İstiyorum	Yüzde (%)	Hayır İstemiyorum	Yüzde (%)
Küçük ölçekli mandıralar	5	71,4	2	28,6
Orta ölçekli mandıralar	9	75,0	3	25,0
Büyük ölçekli mandıralar	11	84,6	2	15,4
Fabrikalar	3	100	0	0,0
Genel ortalama	28	80,0	7	20,0

Çizelge incelendiğinde, işletme ölçekleri artıkça bütün yıl çalışmak isteyen işletme sayılarının da arttığı görülmektedir. Küçük ölçekli işletmelerin yaklaşık yüzde 71'i kış aylarında da çalışmak isterken, bu oran orta ölçekli işletmelerde yüzde 75; büyük ölçekli işletmelerde yüzde 85; süt fabrikalarında ise yüzde 100 olarak tespit edilmiştir.

Süt sanayi işletmelerinden bütün yıl çalışmak istemeyen işletmelerin oranı ise yüzde 20'dir. Bu işletmeler gerek kış aylarında bakım-besleme koşullarının yetersiz olmasından dolayı hayvanların süt veriminin düşük olması, gerekse de kış aylarında ulaşımın zor olması nedeniyle yıl boyunca çalışmalarının zor olduğunu ifade etmişlerdir.

Kars bölgesindeki süt fabrikalarının ve mandıraların işletme döneminde karşılaştıkları başlıca sorunlar ve önem sıralaması Çizelge 3.37'de verilmiştir.

Çizelge 3.37. Süt Sanayi İşletmelerinin İşletme Döneminde Karşılaştıkları Sorunlar

Süt Sanayi İşletmelerinin İşletme Sorunları	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem sıralaması
Kaçak mandıralarla yaşanan haksız rekabet	25	24,8	1
Yüksek maliyetli üretim	23	22,8	2
Kaliteli hammadde sıkıntısı	19	18,8	3
Sermayenin yetersiz olması	18	17,8	4
Mandıralara verilen teşviklerin yetersiz olması	10	9,9	5
Nitelikli personel eksikliği	6	5,9	6

Süt sanayi işletmelerinin beyanlarına göre, üretim maliyetleri bölgede merdiven altı üretim yapanlara (kaçak mandıra) göre yüksektir. Bölgede mevsimlik çalışan bu kaçak mandıraların sayısının fazla olması, ürününün piyasa fiyatını düşürdüğü gibi haksız rekabete de neden olmaktadır.

Süt sanayi işletmelerine göre bölgede belli bir miktarda üretilen sütü paylaşan işletmelerin diğer kaçak üretim yapan mandıralarında piyasaya girmesi ile süt sanayinin kapasite kullanım oranları düşmektedir. Bu nedenle işletmelerin sorunu belirli bir ölçüde çözmek için bir dönem (7-8 ay) öncesinden avans dağıtarak üreticileri kendilerine bağlamaya çalıştıkları tespit edilmiştir.

Nitekim, görüşmelerde işletmeler süt üreticilerine uyguladıkları avans sisteminden memnun olmadıklarını ancak bölgede diğer mandıralarla yaşanan yoğun rekabet nedeniyle gerek piyasa paylarını korumak gerekse de daha fazla süt alabilmek için bir dönem (7-8 ay) öncesinden üreticilere toplu para dağıtmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ancak süt sanayi işletmelerinin yeterli sermaye ve finansmanlarının olmaması durumunda daha az süt aldıkları ve dolayısıyla daha düşük kapasite ile çalışmak zorunda kaldıkları tespit edilmiştir.

Yapılan anket çalışmasında işletme sahipleri; geleneksel üretim yaptıkları için devlet tarafından yeterince desteklenmediklerini, Avrupa Birliğinin kırsal kalkınma programı çerçevesinde yaptığı desteklemelere başvurduklarını, ancak gerek prosedürün fazlalığı gerekse istenilen şartların sağlanamaması nedeniyle bu desteklemelerden yararlanamadıklarını ifade etmişlerdir.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan anket çalışmasında ayrıca gerek kullanılan kapasitenin düşük olmasında gerekse de kullandıkları teknolojinin yetersiz olmasında finansman konusunun etkili olduğu tespit edilmiştir. Finansman temininde önemli bir araç olan kredi kullanımının bölge süt sanayi işletmeleri arasındaki durumu ve kredi kullanmama nedenleri Çizelge 3.38'de verilmiştir.

Çizelge 3.38. Süt Sanayi İşletmelerinin Kredi Kullanım Durumları

Kredi Kullanım Durumları	Frekans (N)	Yüzde (%)
Evet kullanıyorum	16	45,7
Hayır kullanmıyorum	19	54,3
Kredi Kullanmama Nedenleri		
Faiz oranı çok yüksek	10	52,6
İhtiyacım yok	6	31,6
Kredi alamıyorum	3	15,8

Çizelge incelendiğinde, süt fabrikaları da dahil olmak üzere süt sanayi işletmelerinin yaklaşık yüzde 46'sının kredi kullandıkları görülmektedir. Süt sanayi işletmelerinin işletme ölçeklerine göre kredi alma durumları incelendiğinde ise; küçük ölçekli mandıraların yüzde 28,6'sı kredi aldığını ifade ederken, bu oran orta ölçekli mandıralarda yüzde 25,0; büyük ölçekli işletmelerde yüzde 61,5; süt fabrikalarında ise yüzde 100 olarak tespit edilmiştir.

Kredi kullanmayan işletmelerin yüzde 52,6'sı faiz oranının yüksek olmasından, yüzde 15,8'i ise daha önceki kredi borçlarını ödeyemediklerinden dolayı kredi kullanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerde, kredi kullanmayan işletmelerin yüzde 31,6'sının kredi ihtiyaçlarının olmaması nedeniyle borçlanmadıkları tespit edilmiştir. İşletmelerle yapılan görüşmelerde, borçlanma yoluna gidilmeden işletme giderlerini karşılayacak nakit akışının stoklanmış peynirlerin satışından sağlandığı ifade edilmiştir.

Bölgede, işletmelerin bir yıl içinde ödeyebilecekleri yükümlülükleri kapsamakta olan kısa vadeli borçlar; genellikle üreticilere avans vermek amacıyla kullanılmaktadır. İşletmelerin bir yıldan fazla sürede ödeyebilecekleri yükümlülükleri kapsamakta olan uzun vadeli borçların ise genellikle yatırım amacıyla özellikle büyük ölçekli işletmeler ve fabrikalar tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bölgede avans verme yaygın olduğu için, mandıraların büyük çoğunluğu yatırım yapmak yerine piyasa paylarını korumak için daha fazla süt almayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan araştırma sonucunda bölgede kalite ve hijyen ile ilgili denetimlerin gerektiği gibi yapılmayışından dolayı ürünlerinin pazarlamasında herhangi bir zorlukla karşılaşılması nedeniyle mandıraların yatırım yapmak için ayrıca bir çaba sarf etmediği tespit edilmiştir.

Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin yüzde 54,3'ü "Kars kaşarı sizce ülke çapında yeterince tanınıyor mu?" sorusuna evet tanınıyor ancak gerek kaçak üretim gerekse üretimde belli bir standardın sağlanamamasının "Eski Kars Kaşarı" imajını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin bölgedeki süt sektörünün sorunlarının çözümüne yönelik başlıca önerileri Çizelge 3.39'da verilmiştir.

Çizelge 3.39. Bölgedeki Süt Sektörünün Sorunlarının Çözümüne Yönelik Başlıca Öneriler

Süt Sektörünün Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri	Frekans (N)	Yüzde (%)	Önem sıralaması
Kaçak çalışan mandıraların kapatılması	30	20,7	1
Süt üretiminin artırılmasına yönelik teşviklerin artırılması	25	17,2	2
Bölge koşullarına göre vergi muafiyetinin uygulanması	21	14,5	3
Üreticinin kaliteli süt üretimi konusunda bilgilendirilmesi	19	13,1	4
Süt toplama merkezlerinin kurulması	16	11,0	5
Kış aylarında ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi	14	9,7	6
Süt üretim kooperatiflerinin kurulması	11	7,6	7
Mandıracılar birliğinin kurulması	9	6,2	8

Yapılan anket çalışmasında, ilkel bazda faaliyette bulunan ve hiçbir denetimden geçmeyen kaçak mandıraların yaratmış olduğu haksız rekabetten dolayı süt sanayi işletmeleri, bu mandıraların denetim altına alınmasının ya da tamamen kapatılmasının gerekliliğini ifade etmişlerdir.

Süt sanayi işletmelerinin diğer bir önemli sorunu da, hammadde yetersizliğidir. Bu nedenle işletmeler bölgede süt sektörünün hammaddesini oluşturan çiğ süt üretimini artırmak için üreticilerin bu konuda bilgilendirilmesi ve bölgeye uygun destek ve teşviklerin uygulanmasının (süt, yem teşvik primi vb.) gerekliliğini ifade etmişlerdir. Sanayi işletmeleri ayrıca kayıtlı işletmeler için vergi muafiyetinin sağlanmasının, düşük faizli kredi uygulanmasının ve bölgedeki kamu ve AB destekli projelerden yararlanmayı sağlayacak tedbirlerin alınmasının gerektiğini ifade etmişlerdir.

Bölgedeki mandıraların tamamı mevsimlik çalışmalarına rağmen, bölgede kış aylarında ulaşım ve alt yapı imkanlarının iyileştirilmesi ve her bir yerleşim yerine süt toplama merkezlerinin kurulması halinde kış aylarında da üretimde bulunabileceklerini ifade etmişlerdir.

Süt sanayi işletmeleri, bölgede süt üretim ve pazarlama ile ilgili üretici kooperatiflerinin kurularak etkin hale getirilmesini istediklerini çünkü bölgedeki üreticilerle tek tek anlaşmak yerine sadece merkezi bir örgütle anlaşmalarının, bir kısım istek ve beklentilerde sadece bir makamla görüşülmesinin işlerini daha da kolaylaştıracağını ifade etmişlerdir.

Süt sanayi işletmeleri ayrıca AB uyum sürecinde getirilen kalite ve hijyen kriterlerine uyulması, Kars kaşarının marka haline getirilmesi ve kaçak üretimin önüne geçilmesi için mandıraların bir araya gelerek bir birlik altında toplanmalarının gerekliliğini ifade etmişlerdir.

3.3.1.7. Süt Sanayi İşletmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Sürecine İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan anket çalışmasında işletmelerin yüzde 60'ı süt sektöründe AB süt hijyenine uyum çalışmaları (somatik hücre sayısı, toplam bakteri sayısı, antibiyotik kalıntı düzeyleri) konusunda bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Bölgedeki süt sanayi işletmelerinin işletme ölçeklerine göre AB'ye uyum çalışmaları hakkındaki bilgi düzeylerine ilişkin veriler Çizelge 3.40'da verilmiştir.

Çizelge 3.40. İşletmelerin AB'ye Uyum Çalışmaları Hakkındaki Bilgi Düzeyleri

İşletme Ölçekleri	Evet Biliyorum	Yüzde (%)	Hayır Bilmiyorum	Yüzde (%)
Küçük ölçekli mandıralar	2	28,6	5	71,4
Orta ölçekli mandıralar	7	58,3	5	41,7
Büyük ölçekli mandıralar	9	69,2	4	30,8
Fabrikalar	3	100	0	0,0
Genel ortalama	21	60,0	14	40,0

Çizelge incelendiğinde, küçük ölçekli işletmelerin yüzde 28,6'sı AB uyum çalışmaları konusunda bilgileri olduğunu ifade ederken, bu oran orta ölçekli işletmeler yüzde 58,3; büyük ölçekli işletmelerde yüzde 69,2; süt fabrikalarında yüzde 100 olarak bulunmuştur. Yani işletme ölçekleri büyüdükçe, işletmelerin AB'ne uyum süreci ve OTP konusundaki bilgi düzeylerinin arttığı söylenebilir.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde, işletmelerin yüzde 68,6'sının aldığı çiğ sütte kalite kontrolü (sütte yağ oranı, kuru madde oranı) yaptıkları ancak hijyen kriterlerine (katkı maddesi, somatik hücre sayısı, toplam bakteri sayısı) bakmadıkları tespit edilmiştir.

Yapılan anket çalışmasında işletme ölçekleri büyüdükçe işletmelerde yapılan kalite kontrollerinin arttığı tespit edilmiştir. Küçük ölçekli işletmelerin yüzde 28,6'sı; orta ölçekli işletmelerin yüzde 75'i; büyük ölçekli işletmelerin yüzde 76,9'u; süt fabrikalarının ise tamamı sütte yağ ve kuru madde oranlarına baktıklarını beyan etmişlerdir.

Süt sanayi işletmelerinin Türkiye'nin AB'ye katılımının bölgedeki süt sanayinin geleceği açısından nasıl değerlendirdiklerine ilişkin alınan cevaplar Çizelge 3.41'de verilmiştir.

Çizelge 3.41. Süt sanayi işletmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımının Bölgedeki Süt Sanayine Etkilerine ilişkin Düşünceleri

Avrupa Birliği'ne Katılımın Mandıralara Etkileri	Frekans (N)	Yüzde (%)
Olumlu yönde etkileyecektir	11	31,4
Olumsuz yönde etkileyecektir	16	45,7
Önemli bir değişme olmayacaktır	8	22,9
Toplam	35	100

Çizelge incelendiğinde, işletmelerin yüzde 45,7'sinin AB'ne katılımın bölgedeki süt sanayini olumsuz etkileneceğini düşündükleri görülmektedir. İşletmelerin yüzde 22,9'u ise AB'ye katılımın bölgedeki süt sanayini etkilemeyeceği görüşünde olup, bu görüşte olan işletmelerin yüzde 75'i küçük ölçekli, yüzde 25'i ise orta ölçekli işletmeler olması dikkat çekicidir.

3.3.2. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Ekonomik Bulgular

3.3.2.1. Süt Sanayi İşletmelerinde Çalışan İşgücüne Ait Bulgular

Genel olarak tüm işletmelerde olduğu gibi mandıra ve fabrikalarda da eğitimli, deneyimli ve bilgili işletme sahipleri ve işçi bulunması oldukça önemlidir. Çünkü sanayi tipi üretimin yapıldığı bu yerlerde karlı ve verimli çalışabilmek için nitelikli işgücüne gereksinim duyulmaktadır.

Yapılan anket çalışması sonucunda 35 süt sanayi işletmesinin istihdam ettiği toplam personel sayısı aile işgücü de dahil olmak üzere 295 kişi olup işletme başına düşen ortalama çalışan işgücü sayısı 8,3 kişidir. Küçük ölçekli mandıralarda ortalama 4,5 kişi çalışırken, bu sayı orta ölçekli işletmelerde 7,4; büyük ölçekli işletmelerde 9,5; süt fabrikalarında ise 17 kişi olarak tespit edilmiştir.

Süt sanayi işletmelerinde çalışan 295 kişinin yüzde 6,4'ünü veteriner hekim veya gıda mühendisi, yüzde 9,2'sini usta başı, yüzde 26,8'ini kalfa (yardımcı işçi), yüzde 37,3'ünü yabancı işçi, yüzde 20,3'ünü ise aile işgücü oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamına alınan mandıraların yüzde 46,9'u, süt fabrikalarının ise tamamı sorumlu yönetici olarak bir veteriner hekim veya gıda mühendisi çalıştırdıklarını ifade etmişlerdir.

28 Haziran 1995 tarihinde çıkan 560 sayılı K.H.K ve 4128 sayılı yasa gereği Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca çıkarılan 09.06.1998 tarih ve 23367 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Yönetmelik" gereğince her gıda işletmesi gibi süt sanayi işletmelerinde de en az bir teknik eleman istihdam etme zorunluluğu getirilmiştir. Ancak bölgedeki mandıra sahiplerinin önemli bir kısmının Tarım Bakanlığı'nın süt ve süt ürünleri ile ilgili kurslarına katılarak ilgili sertifikayı aldıkları ve böylece bu zorunluluğu bertaraf ettikleri yapılan görüşmelerde tespit edilmiştir.

Bölgede kaşar peyniri üretimi tecrübeye bağlı olarak yapıldığı için uzun zamandan beri faaliyet gösteren mandıraların, sorumlu yöneticiliği ve/veya usta başılığını bizzat mandıra sahiplerinin kendilerinin yaptığı ve bu şekilde maliyetlerini önemli ölçüde azalttıkları tespit edilmiştir. Bu tarz çalışan işletmeler genellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerdir.

Araştırma kapsamına alınan mandıraların yüzde 43,7'sinde mandıra sahiplerinin aynı zamanda ustabaşı olarak çalıştıkları tespit edilmiştir. Geriye kalan yüzde 56,3'ünün ise sezon boyunca yeme-içme, barınma işletmeden karşılanmak üzere Trakya Bölgesinden ustabaşı getirdikleri tespit edilmiştir.

Mandıra ve fabrikaların ustabaşına yardımcı olması amacıyla bölgede "kalfa" adı verilen yardımcı işçiler çalıştırılmaktadır. Küçük ölçekli işletmelerde ortalama 1; orta ölçekli işletmelerde 2; büyük ölçekli işletmelerde 2,8; fabrikalarda ise 5 kalfa işçi çalıştırılmaktadır. Bu işçilerin ücretleri ve sezon boyunca yeme-içme, barınma masrafları işletmelerce karşılanmaktadır.

Ayrıca araştırma kapsamına alınan işletmelerin ortalama 4,1 niteliksiz işçi çalıştırdıkları tespit edilmiştir. İşletme ölçeklerine göre niteliksiz işgücü çalıştıran işletmelerden; küçük ölçekli mandıraların ortalama 2; orta ölçekli mandıraların 3,6; büyük ölçekli mandıraların 4,7; süt fabrikalarının ise 6,3 kişi çalıştırdıkları belirlenmiştir.

Mandıralarda aile işgücü de önemli bir yer teşkil edip, özellikle küçük ölçekli ve orta ölçekli mandıralar başta olmak üzere mandıraların yüzde 71,9'unun aile işgücünden yararlandıkları ve ortalama aileden 2,5 kişi çalıştırdığı tespit edilmiştir.

3.3.2.2. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Teknik Bulgular

Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinin 2006-2007 yıllarında ölçekler itibariyle işledikleri çiğ süt miktarı Çizelge 3.42'de verilmiştir.

Çizelge 3.42. İşletmelerde Ölçekler İtibariyle İşlenen Toplam Süt Miktarı (Kg)

İşletme Ölçekleri	2006		2007	
	Çiğ Süt Miktarı	Yüzde (%)	Çiğ Süt Miktarı	Yüzde (%)
Küçük ölçekli mandıralar	1 925 000	5,2	2 628 000	7,3
Orta ölçekli mandıralar	8 830 000	23,8	11 900 000	32,9
Büyük ölçekli mandıralar	19 750 000	53,2	15 580 000	43,0
Fabrikalar	6 600 000	17,8	6 100 000	16,8
Toplam	37 105 000	100	36 208 000	100

Yapılan anket çalışmasından elde edilen verilere göre, 2006 yılında bölgedeki süt sanayi işletmelerinde toplam işlenen süt miktarının 37 105 000 kg olduğu, 2007 yılında ise işlenen süt miktarının yüzde 2,5 oranında azalarak 36 208 000 kg'a düştüğü tespit edilmiştir.

Çizelge incelendiğinde, küçük ve orta ölçekli mandıraların 2006 yılına göre 2007 yılında aldıkları çiğ süt miktarının sırasıyla yüzde 36,5; yüzde 34,8 oranında artığı görülmektedir. Ancak büyük ölçekli işletmelerin satın aldıkları çiğ süt miktarında yüzde 28,7 oranında, süt fabrikalarında ise yüzde 8,2 oranında bir azalma olduğu görülmektedir.

Yapılan görüşmelerde özellikle büyük ölçekli mandıraların 2006–2007 yılları arasında yatırıma yönelik çalışmalarının olduğu bu nedenle 2006 yılına göre daha az çiğ süt satın aldıkları tespit edilmiştir. Ancak yine de süt sanayi işletmeleri arasında en fazla çiğ sütün büyük ölçekli işletmeler tarafından satın alındığı görülmektedir. Büyük ölçekli işletmeleri, yüzde 32,9 ile orta ölçekli işletmeler, yüzde 16,8 ile süt fabrikaları izlemektedir.

Günümüzde işletmelerin başarı düzeyinin ölçülüp değerlendirilmesinde temel göstergelerden birisi de verimliliğidir. İşletmelerde üretim faktörlerinin en akılcı biçimde kullanılması, verimliliği artırmanın koşuludur. İncelenen işletmelerin ölçeklerine göre üretim faktörlerinden işgücüne ait kısmi verimlilikleri Çizelge 3.43’de verilmiştir.

Çizelge 3.43. Süt Sanayi İşletmelerinin Ölçekler İtibariyle İşgücünün Kısmi Verimliliği

İşletme Ölçekleri	Personel başına işlenen süt (kg/kişi)	Personel başına üretilen Kaşar (kg/kişi)
Küçük ölçekli mandıralar	103 611	9 068
Orta ölçekli mandıralar	128 653	11 006
Büyük ölçekli mandıralar	122 758	10 574
Fabrikalar	118 699	10 247
Genel ortalama	120 602	10 393

Çizelge incelendiğinde, kişi başına işlenen süt miktarı ve kişi başına üretilmiş kaşar miktarının en fazla orta ölçekli işletmelerde olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, özellikle orta ölçekli işletmelerde teknik eleman olarak işletme sahiplerinin çalışmasından dolayı aldıkları süt miktarına göre personel sayısının diğerlerine göre daha az olması olarak yorumlanabilir.

İşletmelerde işçi başına işlenen süt miktarı incelendiğinde; kısmi verimlilik küçük ölçekli işletmelerde 104 ton; orta ölçekli işletmelerde 129 ton; büyük ölçekli işletmelerde 123 ton; süt fabrikalarında 119 ton ve işletmeler genelinde ise ortalama 121 ton olarak tespit edilmiştir.

3.3.2.3. Süt Sanayi İşletmelerinin Sermaye Durumu

Çalışmanın bu bölümünde ankete katılan mandıra ve fabrikaların anket yapıldığı andaki (Mayıs 2007) sermaye yapılarına ait değerler işletme ölçeklerine göre Çizelge 3.44’de verilmiştir.

Çizelge 3.44. Süt Sanayi İşletmelerinin Sermaye Yapıları(Aktif) (TL)

Ölçek	Aktifler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Yüzde
Küçük Ölçekli Mandıralar	Kasa ve Banka	10 100	72 000	40 357	8,37
	Alacaklar	2 250	66 000	22 278	4,62
	Stoklar	1 000	12 300	5 528	1,15
	Verilen Avans	60 000	300 000	157 428	32,67
	Dön. İşl. Var. Top.	97 950	433 800	222 350	46,14
	Makine ve Ekipman	70 000	150 000	98 571	20,45
	Nakil Araçlar	20 000	90 000	43 857	9,10
	Duran İşl. Varlığı	102 000	200 000	142 428	29,55
	İşletme Varlığı Toplamı	199 950	633 800	364 778	75,69
	Sabit Varlık (Bina varlığı)	100 000	150 000	117 142	24,31
	Toplam Aktif	319 950	733 800	481 921	100,00
	Orta Ölçekli Mandıralar	Kasa ve Banka	30 200	103 000	58 950
Alacaklar		1 600	75 000	27 050	3,10
Stoklar		0,00	54 000	6 125	0,70
Verilen Avans		70 000	700 000	375 000	42,94
Dön. İşl. Var. Top.		101 200	823 000	467 125	53,49
Makine ve Ekipman		75 000	28 0000	155 416	17,79
Nakil Araçlar		30 000	1 00 000	73 750	8,44
Duran İşl. Varlığı		105 000	38 0000	229 166	26,24
İşletme Varlığı Toplamı		236 200	1 163 000	696 291	79,72
Sabit Varlık (Bina varlığı)		70 000	350 000	177 083	20,28
Toplam Aktif		311 200	1 513 000	873 375	100,00
Büyük Ölçekli Mandıralar		Kasa ve Banka	33 300	171 800	73 823
	Alacaklar	1 700	65 000	31 776	3,24
	Stoklar	0,00	54 000	3 461	0,35
	Verilen Avans	110 000	1 100 000	443 076	45,11
	Dön. İşl. Var. Top.	148 300	1 321 800	552 138	56,22
	Makine ve Ekipman	75 000	280 000	162 307	16,53
	Nakil Araçlar	30 000	100 000	71 538	7,28
	Duran İşl. Varlığı	105 000	380 000	233 846	23,81
	İşletme Varlığı Toplamı	253 300	1 616 800	785 984	80,03
	Sabit Varlık (Bina varlığı)	100 000	300 000	196 153	19,97
	Toplam Aktif	373 300	1 916 800	982 138	100,00
	Süt Fabrikaları	Kasa ve Banka	220 000	405 000	296 666
Alacaklar		6 000	64 000	34 666	1,02
Verilen Avans		500 000	1 100 000	766 666	22,58
Dön. İşl. Var. Top.		911 000	1 569 000	1 144 666	33,72
Makine ve Ekipman		500 000	2 000 000	1 333 333	39,28
Nakil Araçlar		100 000	150 000	116 666	3,44
Duran İşl. Varlığı		600 000	2 150 000	1 450 000	42,71
İşletme Varlığı Toplamı		1 511 000	3 719 000	2 594 666	76,43
Sabit Varlık (Bina varlığı)		5 00 000	1 200 000	800 000	23,57
Toplam Aktif	2 011 000	4 919 000	3 394 666	100,00	

3.3.2.3.1. Aktifler

Üretim için gerekli olan ve işletmeye tahsis edilmiş olan bütün maddi unsurları kapsamaktadır (Acar, 2001). İncelenen dönemde aktif unsurların toplamı genel ortalama 1 062 613 TL olarak belirlenmiş olup, işletme ölçeklerine göre 317 300 TL ile 4 919 000 TL arasında değişmektedir.

Aktifler, işletme varlığı ve sabit varlıklar olarak 2 grupta incelenmiştir.

İşletme Varlığı

Süt ürünleri üretiminin gerçekleşmesinde ve çalışmaların devamlılığında işletme sermayesi en önemli faktörlerden biridir. Özellikle kaşar peyniri gibi sermaye devir hızı düşük ürünlerin üretiminde, sermaye kısıtlayıcı faktör durumundadır (Acar, 2001). Mandıralarda girdi kullanımının artması, uygun kapasite kullanımı ve kaliteli bir üretim için daha fazla işletme sermayesine gereksinim olduğu saptanmıştır.

İncelenen dönemde işletme varlığı genel ortalaması 837 041 TL olup, işletme ölçeklerine göre 199 950 TL ile 3 719 000 TL arasında değişmektedir. Aktif içindeki işletme varlığının oranı yüzde 78,8 olup, aktifin önemli bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinin işletme ölçeklerine göre işletme varlıkları; küçük ölçekli mandıralarda aktifin toplamının ortalama yüzde 75,7'sini, orta ölçekli mandıralarda yüzde 79,2'sini, büyük ölçekli mandıralarda yüzde 80,0'ni, fabrikalarda ise yüzde 76,4'ünü teşkil etmektedir (Çizelge 3.44). İşletmelerin ölçekleri artıkça işletme varlığı da miktar olarak artmaktadır.

Çizelge 3.45'de işletmelerin ölçeklerine göre işlenen bir ton süte düşen işletme sermayesi oranları verilmiştir.

Çizelge 3.45. Süt Sanayi İşletmelerinde Bir Ton Süte Düşen Sermaye Oranı

İşletme Ölçekleri	Minimum	Maksimum	Ortalama
Küçük ölçekli mandıralar	0,84	1,42	1,05
Orta ölçekli mandıralar	0,60	1,21	0,81
Büyük ölçekli mandıralar	0,54	0,93	0,75
Fabrikalar	1,21	1,40	1,32
Genel Ortalama	0,54	1,42	0,88

Çizelge incelendiğinde, mandıralarda işletme ölçeğinin büyüdükçe, bir ton süte düşen işletme sermayesi oranının azaldığı görülmektedir. Yani mandıralarda süt işleme kapasitesi artıkça kaynaklar daha verimli kullanılmaktadır. Ancak bölgedeki süt fabrikalarının diğer mandıralara göre işletme varlıklarının daha etkin kullanılmadığı görülmektedir. Bu durumun fabrikaların gerek bütün yıl boyunca düşük kapasite ile çalışmalarından gerekse de kaşar peynirinin yanı sıra yoğurt, ayran, beyaz peynir gibi ürünlerin üretiminde de faaliyet göstermelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

İşletme varlığı, dönen işletme varlığı ve duran işletme varlığı olmak üzere 2 grupta incelenmiştir.

Dönen İşletme Varlığı

İşletme varlığının tek bir üretim devresinde kullanılan mallar ve hizmet kısmıdır. İşletmede üretilen mallarla, satın alınan ve bir defaya mahsus tüketilen malları ve para varlığını içine alır.

İncelenen dönemde dönen işletme varlığı genel ortalama 518 841 TL olup, işletmelere göre 99 450 TL ile 1 569 000 TL arasında değişmektedir. Aktif içindeki döner işletme varlığının oranı yüzde 48,8 olup, toplam işletme varlığının yüzde 61,9'unu oluşturmaktadır.

Dönen işletme varlığının kalemleri sırasıyla; kasa ve bankadaki para, alacaklar, stok miktarı ve verilen avanslardır.

Kasa ve banka: Mandıralarda özellikle yardımcı maddelerin (tuz, maya, bez, kağıt vb) satın alınması, işçi ücretlerinin ödenmesi, ambalaj masrafları, enerji masrafları, temizlik ve dezenfeksiyon masrafları nakit para bulundurmayı gerektirir. Bu nedenle kaşar peyniri gibi sermaye devir hızı yavaş olan ürünlerin üretiminde nakit temel unsurdur. Özellikle sütün bol olduğu dönemlerde kaşar peyniri üretimi de arttığı için paraya duyulan ihtiyaç da artmaktadır.

İncelenen işletmelerde kasa ve bankadaki para genel ortalaması 81 131 TL olarak belirlenmiş olup, dönen işletme varlığının yüzde 15,6'sını oluşturduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizde kasa ve bankadaki paranın aktifler içindeki payı, küçük ölçekli mandıralarda yüzde 8,4; orta ölçekli mandıralarda yüzde 6,8; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 7,5; fabrikalar da ise yüzde 8,7 olarak hesaplanmıştır (Çizelge 3.44).

Alacaklar: Bölgede kaşar peyniri satışları genellikle toptan yapılmaktadır. Ancak bazı durumlarda sanayi işletmelerinde nakit sıkıntısı yaşandığında perakende satış yapmaktadırlar. İncelenen işletmelerde, satışlar peşin ya da kısa vadeli olarak yapıldığından işletme alacak miktarlarının çok düşük olduğu tespit edilmiştir.

Ancak, süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde işletmelerin üreticilere verdikleri avans miktarına karşın aldıkları süt miktarının az olmasından yani üreticilerden alacakları süt avans bedelini tahsil edemediklerinden şikayetçi oldukları tespit edilmiştir. İşletmelerle yapılan görüşmelerde, her yıl üreticilerde yüzde 20 dolayında alacaklarının kaldığını ifade etmişlerdir. Yapılan analizde ise süt sanayi işletmelerinin ortalama yüzde 9,8 oranında (min: yüzde 1,5; mak: yüzde 22) üreticilerden alacaklarının olduğu tespit edilmiştir.

Süt sanayi işletmelerinin genel ortalamada üreticilerden 28 864 TL alacakları olduğu ve işletme başına alacaklarının 1 600 TL ile 75 000 TL arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Stoklar: Kars kaşar peynirinin üretiminden hemen sonra tüketilmeyip olgunlaştırmak üzere uygun ortamda belli bir süre bekletilmesi gerekmektedir. Nitekim incelenen işletmelerde de üretilen peynirlerin büyük kısmının satılmak üzere soğuk hava deposunda bekletildiği tespit edilmiştir.

Bölgede üretilen kaşar peynirlerinin belli bir standardı olmayıp genellikle 2,5 -12 kg arasında değişen ağırlıklarla üretilip satışa sunulmaktadır. Özellikle küçük kaşarlar yeni kaşar olarak soğuk hava deposunda bekletilmeden pazarlanır iken, 12 kg ağırlığında halk dilinde “teker” olarak tabir edilen eski kaşarların beş altı tanesi üst üste gelecek şekilde bez çuvalara konarak soğuk hava depolarında olgunlaşmak üzere bekletildikten sonra pazarlanmaktadır.

İncelenen mandıralarda ve fabrikaların da tamamı dahil olmak üzere işletmelerin yüzde 40'nın soğuk hava deposu mevcut iken, yüzde 60'nın ürettikleri kaşar peynirlerini özel sektöre ait soğuk hava depolarında kilosu ortalama 0,40 TL'ye 3 ay ile 6 ay arasında depolarda beklettikleri tespit edilmiştir. Bölgedeki mandıralar mevsimlik çalışmaları için genellikle depo yatırımı yapmayı uygun bulmadıkları da yapılan görüşmelerde ifade edilmiştir.

Bölgede üretilen kaşar peynirinin önemli bir kısmının toptan satılması nedeniyle birçok işletme stoklarının çok düşük düzeylerde olduğu tespit edilmiştir.

Verilen Avanslar: Bölgedeki süt sanayi işletmeleri, kaşar peynirinin hammaddesi olan ve kıt olan sütün teminini garanti altına almak için, süt üreticilerine önceden para ödemesi yaparak onları kendilerine bağlamaktadırlar. Bu nakit ön ödemeye “Avans” adı verilmektedir.

Verilen avanslar, dönen işletme varlığının yüzde 74,6'sını oluşturmaktadır. İncelenen dönemde verilen avanslar, genel ortalamada 387 137 TL olup, işletmelere göre 60 000 TL ile 1 100 000 TL arasında değişmektedir.

Çizelge 3.44 incelendiğinde, aktif varlıklar içinde verilen avans miktarı küçük ölçekli mandıralarda yüzde 32,7; orta ölçekli mandıralarda yüzde 42,9; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 45,1; fabrikalar da ise yüzde 22,6 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre, mandıraların ölçekleri artıkça, üreticiye dağıtılan avans miktarının da artığı söylenebilir.

Anket çalışmasından elde edilen verilere göre, 35 süt sanayi işletmesi üreticilere 2006 yılında toplam 13 410 000 TL, 2007 yılında ise 13 662 000 TL avans ödemesi yapmıştır. 2007 yılında toplam 22 310 üreticiden süt alan bu işletmelerin, bu veriler doğrultusunda üretici başına ortalama 612 TL avans ödedikleri tespit edilmiştir.

Yine analizde 2007 yılında toplam 36 208 000 litre süte karşılık 13 662 000 TL ödeme yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre sütün litresi 0,38 TL'ye gelmektedir. Ancak avans miktarı 2006'nın Eylül-Kasım aylarında üreticilere dağıtıldığı göz önünde bulundurulursa verilen avansın bir yıllık faizi (Banka mevduat faizi= %21,5) ile birlikte hesaplandığında 16 599 330 TL olduğu ve buna göre sütün litresinin 2007 yılında 0,46 TL'ye geldiği tespit edilmiştir.

Duran İşletme Varlığı

Duran işletme varlığı; alet, makine-ekipman ile demirbaş nakil araçlarından oluşmaktadır. Bunlar üretim için bir çok defa kullanılarak ürünlerin üretilmesine yardımcı olurlar. Üretim sürecinde işgücü verimliliğinin artırılması, daha kaliteli ve standart ürünlerin elde edilmesi açısından önemlidir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerde nakil araçları olarak kamyonet, pikap; makine-ekipman olarak da ısıtma-mayalama kazanları, separatör, peynir tezgahları, peynir kalıpları, güğümler, krom tankerler vb. kullanılmaktadır.

İncelenen dönemde işletmelerin genel olarak duran işletme varlığı 318 200 TL olup, işletmelere göre 102 000 TL ile 2 150 000 TL arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Çizelge 3.44 incelendiğinde aktif varlıklar içinde duran işletme varlığının oranı küçük ölçekli mandıralarda yüzde 29,6; orta ölçekli mandıralarda yüzde 26,2; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 23,8; süt fabrikalarının da ise yüzde 42,7 olduğu görülmektedir.

Süt fabrikalarında duran işletme varlıklarının oranının yüksek olması bu işletmelerin mandıralara göre yatırım maliyetlerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Mandıralarda ise işletme ölçeği arttıkça duran işletme varlık oranının azaldığı görülmektedir. Bu durum, işlenen süt miktarı arttıkça duran varlığın daha verimli kullanılması ve atıl kapasitenin azalması anlamına gelmektedir. Ancak bölgede süt temininde yaşanan güçlükler, büyük ölçekli mandıraların ve süt fabrikalarının yeterli hammaddeyi bulamamalarına ve düşük kapasite ile çalışmalarına neden olmaktadır.

Sabit Varlık

Bu grup varlık, işletmelerin uzun vadeli yatırımları ve buna bağlı olarak taşınmaz unsurlar olan arsa ve binalardan oluşmaktadır. İncelenen dönemde bölgedeki süt sanayi işletmelerinin bina ve arazi varlığının ortalama iktisap değeri 225 572 TL olduğu ve işletmelere göre ise 70 000 TL ile 1 200 000 TL arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Süt sanayi işletmelerinin işletme ölçeklerine göre sabit varlıkların oranı incelendiğinde, küçük ölçekli mandıralarda yüzde 24,3; orta ölçekli mandıralarda yüzde 20,3; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 19,9; süt fabrikalarının da ise yüzde 23,6 olduğu tespit edilmiştir.

3.3.2.3.2. Pasifler

Pasif unsurlar, işletmede kullanılan yabancı sermaye (kısa ve uzun vadeli borçlar) ve öz sermaye olarak 2 grupta incelenmiştir.

İncelenen dönemde süt sanayi işletmelerine ait pasif unsurlar ortalama 1 062 613 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu değer işletmelere göre 317 000 TL ile 4 919 000 TL arasında değişmektedir.

Süt sanayi işletmelerinin işletme ölçeklerine göre işletmelerin pasif unsurları Çizelge 3.46'da gösterilmiştir.

Çizelge 3.46. Süt Sanayi İşletmelerinin Pasif Yapıları (TL)

KAPASITE	Pasifler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Yüzde
Küçük ölçekli mandıralar	Pasifler	321 450	733 800	470 533	100
	Toplam Borç	0,00	68 000	12 083	2,57
	Öz Sermaye	321 450	665 800	458 450	97,43
Orta ölçekli mandıralar	Pasifler	317 300	1 548 800	886 792	100
	Toplam Borç	0,00	120 000	26 714	3,01
	Öz Sermaye	317 300	1 428 800	860 078	96,99
Büyük ölçekli mandıralar	Pasifler	373 300	1 916 800	995 369	100
	Toplam Borç	0,00	240 000	58 384	5,87
	Öz Sermaye	373 300	1 676 800	936 985	94,13
Fabrikalar	Pasifler	2 069 000	4 919 000	3 404 667	100
	Toplam Borç	125 000	240 000	163 333	4,80
	Öz Sermaye	1 944 000	4 679 000	3 241 333	95,20

Çizelge incelendiğinde, süt sanayi işletmelerine ait pasif tutarlarının, işletme ölçekleri büyüdükçe arttığı görülmektedir. Küçük ölçekli mandıralarda ortalama 470 533 TL, orta ölçekli mandıralarda 886 792 TL, büyük ölçekli mandıralarda 995 369 TL, süt fabrikalarında ise 3 404 667 TL değerinde pasif varlıklara sahip oldukları tespit edilmiştir.

Borçlar: İncelenen dönemde işletmelerde toplam borçların pasifler içindeki oranı ortalama yüzde 4,3 olup toplam borç tutarı ortalama 45 172 TL'dir.

Pasifler içinde borç oranı küçük ölçekli mandıralarda yüzde 2,6; orta ölçekli mandıralarda yüzde 3,0; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 5,9; fabrikalarda yüzde 4,8 olarak tespit edilmiştir.

Öz sermaye: Mal sahibinin işletmesine koyduğu öz kaynaklarının toplamından oluşmaktadır.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerde ortalama öz sermaye 1 017 441 TL olup, işletmelere göre 373 000 TL ile 4 679 000 TL arasında değişmektedir. Toplam pasifler içindeki oranı ortalama yüzde 95,7 olup, pasifin çok büyük bir bölümünün öz kaynaklardan oluştuğu görülmektedir.

3.3.2.4. Süt Sanayi İşletmelerinin Maliyetlerine İlişkin Bulgular

Kars ilindeki süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda 2006–2007 yıllarına ait işletmelerin genel ortalama maliyet kalemleri Çizelge 3.47'de verilmiştir.

Çizelge 3.47. Süt Sanayi İşletmelerinin 2006–2007 Yılına Ait Ortalama Masraf Kalemleri (%)

MASRAF KALEMLERİ	2006	2007
1. Çiğ Süt Gideri	72,2	71,1
2. Yardımcı Madde Giderleri (Tuz, Maya vb)	1,4	1,0
3. İşçilik	5,0	5,1
4. Nakliye Giderleri	6,0	5,9
a) Süt Toplama Giderleri	4,1	4,0
b) Pazarlama Nakliye Giderleri	1,9	1,9
5. Depolama Giderleri (Kira)	1,7	2,5
6. Enerji Masrafları (Elektrik, Lpg Vs)	0,9	0,8
7. Su Masrafı	0,1	0,1
8. Temizlik ve Dezenfeksiyon Masrafları	0,4	0,4
9. Ambalaj Masrafları	1,2	1,7
10. Vergiler (Gelir, Stopaj, KDV vb)	2,8	2,7
11. Kredi Faizleri	0,7	1,2
A. MASRAFLAR TOPLAMI	92,5	92,5
12.Genel İdare Gideri (Ax%3)	2,7	2,5
13. Bakım-Onarım Masrafları (Bina-Ekipman)	2,0	1,9
14. Amortisman Masrafları (Bina-Ekipman)	2,8	3,1
B. MASRAFLAR GENEL TOPLAMI	100	100

Süt sanayi işletmelerinin 2006–2007 yılına ait masraf kalemleri incelendiğinde, yıllar içerisinde önemli bir farklılık olmadığı, en önemli maliyet kaleminin yüzde 71–72 oranla çiğ süt alım gideri olduğu görülmektedir. Hammadde giderini sırasıyla; nakliye giderleri (süt toplama ve pazarlama nakliye giderleri) ve işçilik giderleri, bina ve ekipmanlara ilişkin amortismanlar, vergiler, genel idare giderleri ve depolama giderleri izlemektedir.

Süt sanayi işletmelerinde üretim girdileri içinde en düşük maliyet oranlarına sahip masraf kalemlerinin ise; yardımcı madde giderleri, enerji, su, temizlik ve dezenfeksiyon giderleri olduğu saptanmıştır.

Süt sanayi işletmelerinin işletme ölçeklerine göre maliyet kalemlerinin yüzde oranları Çizelge 3.48’de verilmiştir.

Çizelge 3.48. İşletmelerde Masraf Unsurlarının Ölçekler İtibariyle Yüzde Oranları

MASRAF KALEMLERİ	Küçük %	Orta %	Büyük %	Fabrika %
1. Çiğ Süt Gideri	66,4	72,4	72,9	61,3
2. Yardımcı Madde Giderleri	0,9	0,9	1,1	1,4
3. İşçilik	4,9	3,9	5,0	8,2
4. Nakliye Giderleri	6,5	6,7	5,9	5,7
5. Depolama Giderleri	2,8	4,0	2,8	0,0
6. Enerji ve Su Masrafları	1,2	0,7	0,8	1,5
7. Temizlik Masrafları	0,4	0,4	0,3	0,5
8. Ambalaj Masrafları	1,3	1,0	1,1	4,6
9. Vergiler	3,9	2,5	2,3	3,8
10. Kredi Faizleri	2,6	0,4	1,2	2,4
11.Genel İdare Gideri	2,5	2,7	2,7	2,5
12.Bakım-Onarım Masrafları	2,9	2,0	1,9	1,5
13. Amortisman Masrafları	3,6	2,4	2,1	6,7
C.MASRAFLAR TOPLAMI	100	100	100	100

Çiğ süt giderinin masraflar genel toplamı içerisindeki oranı küçük ölçekli mandıralarda ortalama olarak yüzde 66,4; orta ölçekli mandıralarda yüzde 72,4, büyük ölçekli mandıralarda yüzde 72,9; süt fabrikalarında ise yüzde 61,3 olarak tespit edilmiştir.

Toplam işçilik giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki oranı, küçük ölçekli mandıralarda yüzde 4,9; orta ölçekli mandıralarda yüzde 3,9; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 5,0; süt fabrikalarında ise yüzde 8,2 olarak tespit edilmiştir.

Toplam nakliye giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki oranı küçük ölçekli mandıralarda yüzde 6,5; orta ölçekli mandıralarda yüzde 6,7; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 5,9; süt fabrikalarında ise yüzde 5,7 olarak bulunmuştur.

Toplam depolama giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki oranı, küçük ölçekli mandıralarda yüzde 2,8; orta ölçekli mandıralarda yüzde 4,0; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 2,8; süt fabrikalarında ise yüzde 0,0 olarak tespit edilmiştir.

Toplam ambalaj giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki oranı, küçük ölçekli mandıralarda yüzde 1,3; orta ölçekli mandıralarda yüzde 1,0; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 1,1; süt fabrikalarında ise yüzde 4,6 olarak tespit edilmiştir.

Toplam bina ve ekipman masraflarının masraflar genel toplamı içerisindeki oranı küçük ölçekli mandıralarda yüzde 6,5; orta ölçekli mandıralarda yüzde 4,4; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 4,0; süt fabrikalarında ise yüzde 8,2 olarak belirlenmiştir.

Kredi faizleri ise masraflar genel toplamı içerisindeki oranı, küçük ölçekli mandıralarda yüzde 2,6; orta ölçekli mandıralarda yüzde 0,4; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 1,2; süt fabrikalarında yüzde 2,4 olarak tespit edilmiştir.

Bunların yanında diğer masraf unsurları ölçekler itibariyle incelendiğinde, küçük ölçekli mandıralarda yardımcı madde giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki payı yüzde 0,9; enerji, su, temizlik ve dezenfeksiyon masraflarının oranı yüzde 1,6; yıllık ödedikleri vergilerin payı yüzde 3,9; genel idare giderlerinin oranı ise yüzde 2,5 olarak gerçekleştiği saptanmıştır.

Orta ölçekli mandıralarda yardımcı madde giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki payı yüzde 0,9; enerji, su, temizlik ve dezenfeksiyon masraflarının oranı yüzde 1,1; yıllık ödenen vergilerin payı yüzde 2,5; genel idare giderlerinin oranı ise yüzde 2,7 olarak hesaplanmıştır.

Büyük ölçekli mandıralarda yardımcı madde giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki payı yüzde 1,1; enerji, su, temizlik ve dezenfeksiyon masraflarının oranı yüzde 1,1; yıllık ödenen vergilerin payı yüzde 2,3; genel idare giderlerinin oranı ise yüzde 2,7 olarak saptanmıştır.

Süt fabrikalarında ise yardımcı madde giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki payı yüzde 1,4; enerji, su, temizlik ve dezenfeksiyon masraflarının oranı yüzde 2,0; yıllık ödenen vergilerin payı yüzde 3,8; genel idare giderlerinin oranı ise yüzde 2,5 olarak bulunmuştur.

Yapılan analizlerde, Kars ili süt sanayi işletmelerinin 2006 yılında 1 kg kaşar peyniri maliyetinin ortalama 4,69 TL, 2007 yılında ise 5,24 TL olduğu hesaplanmıştır. İşletme ölçeklerine göre üretim maliyetleri Çizelge 3.49'da verilmiştir.

Çizelge 3.49. İşletme Ölçeklerine Göre Kaşar Peyniri Üretim Maliyeti (TL/Kg)

İşletme Ölçekleri	2006	2007
Küçük ölçekli mandıralar	5,26	5,59
Orta ölçekli mandıralar	4,47	5,07
Büyük ölçekli mandıralar	4,43	5,05
Fabrikalar	5,42	6,34

Çizelge incelendiğinde, 1 kg kaşar peynirinin üretim maliyeti 2007 yılında 2006 yılına göre ortalama 0,62 TL arttığı görülmektedir. Ancak gerek 2006 yılında gerekse 2007 yılında en düşük üretim maliyetinin büyük ölçekli mandıralarda olduğu bunu sırasıyla orta ölçekli mandıralar ve küçük ölçekli mandıraların izlediği görülmektedir.

Süt fabrikalarının gerek 2006 yılında gerekse 2007 yılında diğer mandıralara göre üretim maliyetlerinin yüksek olmasının nedenini, birim ürüne düşen işgücü ve sabit yatırım masraflarının yüksek olması ile açıklamak mümkündür.

3.3.2.5. Süt Sanayi İşletmelerinin İşletme Gelirlerine İlişkin Bulgular

Ankete katılan süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde 1 kg eski kaşarın ortalama 11 kg sütten elde edildiği ve yan ürün olarak da ortaya çıkan peyniraltı suyundan tereyağı ve lor peynirinin elde edildiği tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinde süt mamulleri ve üretim miktarlarına ilişkin veriler Çizelge 3.50’de gösterilmiştir.

Çizelge 3.50. Süt Sanayi İşletmelerinde Ölçekler İtibariyle Üretilen Toplam Süt Mamulleri Miktarı (kg)

İşletme Ölçekleri	2006 Yılı			2007 Yılı		
	Kaşar peyniri	Tereyağı	Lor peyniri	Kaşar peyniri	Tereyağı	Lor peyniri
Küçük	158 500	13 542	10 833	229 000	21 900	17 520
Orta	839 000	73 583	58 867	1 019 000	99 167	79 333
Büyük	1 850 000	167 083	133 667	1 342 000	129 833	103 867
Fabrika	615 000	55 000	44 000	526 000	50 833	40 667
Toplam	3 462 500	309 208	247 367	3 116 000	301 733	241 387

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan anket çalışmasında, 2006 yılında üretilen toplam kaşar peyniri miktarının 3 463 ton; tereyağı 309 ton ve lor peyniri 247 ton olduğu, bu ürün miktarlarının 2007 yılında azalarak sırasıyla 3 116; 302; 241 tona düştükleri tespit edilmiştir. Çizelge incelendiğinde, 2007 yılında üretilen kaşar peynirinin yüzde 43,1’inin büyük ölçekli mandıralarda, yüzde 32,7’sinin orta ölçekli mandıralarda, yüzde 16,9’unun süt fabrikalarında ve yüzde 7,4’ünün ise küçük ölçekli işletmelerde üretildiği görülmektedir.

Ancak 2006 yılında üretilen kaşarın yüzde 53,4 gibi önemli bir kısmı büyük ölçekli işletmelerde üretilirken 2007 yılında bu oran yüzde 43,1'e düşmüştür. Nitekim Çizelge incelendiğinde 2006 yılında 3 463 ton olan kaşar peyniri üretiminin 2007 yılında yüzde 10,1 oranında azalarak 3 116 tona düştüğü görülmektedir. 2007 yılındaki bu azalma önemli ölçüde büyük ölçekli mandıra ve süt fabrikalarındaki üretimlerin azalmasıyla ilgili olup, yapılan görüşmelerde özellikle büyük ölçekli mandıraların 2006–2007 yılları arasında işletme sermayelerini yatırıma yöneltmeleri nedeniyle daha az süt aldıkları ve dolayısıyla daha az kaşar peyniri ürettikleri tespit edilmiştir.

İncelenen işletmelerin 2006-2007 yıllarında ürettikleri süt mamullerine ait ortalama toptan satış fiyatları Çizelge 3.51'de verilmiştir.

Çizelge 3.51. Bölgede Süt Mamullerinin Toptan Satış Fiyatı (TL/Kg)

Süt Mamulleri	Cari Fiyat		Sabit Fiyat*	
	2006	2007	2006	2007
Kaşar Peyniri	6,00	7,00	6,00	6,56
Tereyağı	3,80	4,50	3,80	4,15
Lor Peyniri	2,50	3,30	2,50	2,73

*2006 yılı sabit fiyatı (2006 ÜFE Fiyatı ortalama %9,31)

Çizelge incelendiğinde 2006 yılında kaşar peynirinin toptan satış fiyatı ortalama 6,00 TL iken, 2007 yılında yüzde 16,6 oranında bir artışla 7,00 TL'ye ulaştığı tespit edilmiştir. Aynı dönemlerde tereyağı fiyatının 0,70 TL artarak ortalama 4,50 TL'ye, lor peyniri fiyatının ise 0,80 TL artarak ortalama fiyatı 3,30 TL'ye çıktığı görülmektedir.

Ancak, 2007 yılında Kars ilinde süt mamullerinin toptan satış fiyatlarındaki artışın 2006 yılı ÜFE'nin gıda ürünlerindeki artış oranı ile hesaplanan sabit fiyattaki artıştan fazla olduğu görülmektedir.

3.3.2.6. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Bazı Finansal Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ankete katılan mandıra ve süt fabrikalarından elde edilen veriler doğrultusunda işletmelerin mali yapılarının yeterli olup olmadıkları, işletme aktiflerinin ne derece etkili kullanıldığına ilişkin performansları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.3.2.6.1. Likidite Oranları

Cari Oran: İşletmelerin borç ödeme gücünün ölçümünde kullanılan bu rasyo ile süt sanayi işletmelerinde dönen varlıklarla kısa vadeli borçlar arasındaki oransal ilişki incelenmiştir.

İncelenen süt sanayi işletmelerinin cari oranı 2007 yılında işletmeler genelinde 20,0 olup, küçük ölçekli mandıralarda bu oran 5,0; orta ölçekli işletmelerde 11,0; büyük ölçekli işletmelerde 35,0; süt fabrikalarında 35,0 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak cari oranın en az 2/1 olması istenmektedir (Moore, 1986). Kars bölgesindeki işletmelere ait değerlerin önerilen değer üzerinde olması işletmelerin kısa vadeli borçlarını rahatlıkla ödeyebilecek durumda oldukları ancak işletmelerde atıl kapasitenin yüksekliği nedeniyle kaynakların etkin kullanılmadığını göstermektedir.

Kaldıraç Oranı: İşletmelerin toplam varlıklarının, toplam borçlara oranını belirlemede kullanılan bu rasyonun genellikle sanayi işletmelerinde yüzde 50'nin altında olması istenir. İncelenen işletmelerde ise bu oran ortalama 4,9 olup işletme ölçeklerine göre yüzde 3,2 ile yüzde 26,7 arasında değişmektedir. Bu bulgu işletmelerin borçlarını ödemede herhangi bir zorluk yaşamadıklarını göstermektedir.

3.3.2.6.2. Faaliyet Oranları

Öz Sermaye Devir Hızı: İşletmenin net satışlarının öz sermayeye oranlanmasıyla hesaplanan bu rasyo işletme öz sermayesinin ne ölçüde verimli kullanılıp kullanılmadığının bir göstergesidir.

Öz sermaye devir hızı, incelenen süt sanayi işletmelerinde de 1'in altında olup mandıralar genelinde ortalama 0,70; fabrikalar genelinde ise 0,42 olarak hesaplanmıştır. Bu da bölgedeki süt sanayi işletmelerinde öz sermayenin yeterince verimli kullanılmadığının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Bektöre ve Çömlekçi, 1982).

Aktif Devir Hızı Oranı: Bir bütün olarak işletme faaliyetlerinin verimliliğini ölçmeye yarayan bu oran, net satışların toplam aktife oranlanmasıyla hesaplanmıştır.

Sanayi işletmeleri için 2 ile 4 arasında bir değer alması genel kabul gören (Bektöre ve Çömlekçi, 1982) bu oran, mandıralar genelinde ortalama 0,60; fabrikalar genelinde ise 0,36 olarak hesaplanmıştır. Bu oranın düşük olması, bölgedeki süt sanayi işletmelerinde işletme aktiflerinin tam anlamıyla verimli bir şekilde kullanılmadığını göstermektedir.

Stok Devir Hızı: Stokların paraya çevrilme hızının bir ölçüsü olup işletmenin satılan malın maliyetinin ortalama stoklara oranlanmasıyla bulunmaktadır (Başar, 2008).

İncelenen süt sanayi işletmelerinde stok devir hızı 2006 yılında 15,9 defa yani 22,9 günde bir devretmiş iken, 2007 yılında bu oran 12 olarak hesaplanmıştır. Yani işletmelerin stok devir hızının, söz konusu yıl içerisinde ayda bir defa günde bir defa olduğu saptanmıştır.

3.3.2.6.3. Karlılık Oranları

Karlılık oranları, işletmelerin çalışma dönemi sonucunda ortaya koyduğu karlılığı; dolayısıyla başarı derecesini ölçmeye yarayan rasyolardır. Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinde işletme sonuçları hakkında belirli yorumlarda bulunabilmek amacıyla mali, ekonomik ve rantabilite faktörü ile Masraf/Hasıla oranları işletme ölçeklerine göre ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Mali Rantabilite: İşletmenin öz sermayesinin karlılık derecesini ölçmeye yarayan bu oran, süt sanayi işletmelerinin net karının öz sermayeye oranlanması ile hesaplanmıştır. Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin vermiş oldukları verilerden yola çıkarak hazırlanan 2006-2007 yıllarına ait mali rantabilite rasyoları Çizelge 3.52’de gösterilmiştir.

Çizelge 3.52. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Mali Rantabilite Rasyosu (%)

İşletme Ölçekleri	2006	2007
Küçük ölçekli mandıralar	9,36	13,36
Orta ölçekli mandıralar	15,87	17,28
Büyük ölçekli mandıralar	17,45	19,94
Fabrikalar	2,93	2,77
Genel Ortalama	14,04	16,23

Çizelge incelendiğinde; 2006 yılında işletmeler genelinde yüzde 14,04 olan mali rantabilite rasyosunu 2007 yılında artarak yüzde 16,23’e yükseldiği tespit edilmiştir. İşletmeler genelinde en düşük mali rantabilite rasyosu hem 2006 yılında hem de 2007 yılında süt fabrikalarında; en yüksek mali rantabilite rasyosu ise büyük ölçekli mandıralarda tespit edilmiştir.

Ekonomik Rantabilite: İşletme varlıklarına yapılan yatırımların verimliliklerini ve kaynakların ne ölçüde karlı kullanıldığını gösteren bu oran, net kar'a yabancı sermaye için ödenen borç faizleri eklenerek aktif toplamına oranlanması ile hesaplanmaktadır (İnan, 2000).

İncelenen süt sanayi işletmelerinin ölçeklerine göre ortalama ekonomik rantabilite rasyoları Çizelge 3.53'de gösterilmiştir.

Çizelge 3.53. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Ekonomik Rantabilite Rasyosu (%)

İşletme Ölçekleri	2006	2007
Küçük ölçekli mandıralar	8,80	13,52
Orta ölçekli mandıralar	15,82	17,17
Büyük ölçekli mandıralar	17,36	18,54
Fabrikalar	3,32	3,56
Genel Ortalama	13,92	15,78

Çizelge incelendiğinde; 2006 yılında işletmeler genelinde yüzde 13,92 olan ekonomik rantabilite oranının 2007 yılında yüzde 15,78'e çıktığı tespit edilmiştir. İşletmeler genelinde en düşük ekonomik rantabilite rasyosu süt fabrikalarında; en yüksek ekonomik rantabilite rasyosu ise yine büyük ölçekli mandıralarda tespit edilmiştir.

Küçük ölçekli mandıralarda ise ekonomik rantabilite rasyosunun 2006 yılına göre 2007 yılında önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bunun nedeni ise küçük ölçekli işletmelerinin 2007 yılında işledikleri süt miktarına bağlı olarak, süt işleme kapasitelerinin artması ile açıklanabilir.

Rantabilite Faktörü: İşletme net karının toplam gelirlere bölünmesiyle hesaplanan bu rasyo, bir liralık satış karşılığında elde edilen karı göstermektedir (Çakıcı, 1973; Koç, 1970).

Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin ölçeklerine göre ortalama rantabilite faktörü değerleri Çizelge 3.54’de gösterilmiştir.

Çizelge 3.54. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Rantabilite Faktörü (%)

İşletme Ölçekleri	2006	2007
Küçük ölçekli mandıralar	20,61	24,86
Orta ölçekli mandıralar	23,38	26,13
Büyük ölçekli mandıralar	22,18	26,02
Fabrikalar	6,42	7,18
Genel Ortalama	19,64	24,10

Çizelge incelendiğinde; 2006 ve 2007 yıllarında süt fabrikaları hariç diğer tüm mandıraların ortalama rantabilite faktörü, işletmeler genel ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Bu durumda fabrikaların kaşar peyniri satışı karşılığında en az yüzde 7 oranında, mandıraların ise en az yüzde 24 oranında kar elde ettikleri söylenebilir.

Kars ilindeki süt fabrikalarının mandıralara göre daha düşük bir kar oranı ile çalışmaları, fabrikaların yıl boyunca çalışması ve üretim masraflarının mandıralara göre daha yüksek olması (işçilik, ambalajlama, amortismanlar vb) gibi nedenlere bağlanabilir.

Masraf / Hasıla Oranları: İşletmelerde iktisadilik oranı olarak da bilinen masraf / hasıla (output-input) oranlarının işletme ölçeklerine göre ortalama değerleri Çizelge 3.55’de verilmiştir.

Çizelge 3.55. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Masraf / Hasıla Oranları

İşletme Ölçekleri	2006	2007
Küçük ölçekli mandıralar	1,17	1,29
Orta ölçekli mandıralar	1,31	1,32
Büyük ölçekli mandıralar	1,29	1,30
Fabrikalar	1,07	1,07
Genel Ortalama	1,26	1,29

Araştırmaya alınan işletmeler ortalamasına göre 1,07 ile en düşük masraf-hasıla oranı süt fabrikalarında olup; masraf-hasıla oranı 1,32 ile en yüksek orta ölçekli mandıralarda hesaplanmıştır. Ancak yapılan analizde hiçbir süt sanayi işletmesinin masraf-hasıla oranının 1'in altında bulunmaması önemli bulunmuştur.

3.3.2.7. Regresyon Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerinde mandıraların verilerinden faydalanarak girdi unsurları ile işletmenin birim karı arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için çeşitli matematiksel kalıplar (linear, quadratik, logaritmik vb.) denenmiş ve kaynak kullanımındaki etkinliği belirlemek amacıyla en uygununun çoklu doğrusal regresyon analiz yöntemi olduğu sonucuna varılmıştır.

Kurulan çoklu regresyon modellerinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin normal dağılım sergilemesi en önemli varsayımlardan biri olup, mandıralarda işletme karlılığını etkileyen değişkenlerin normal dağılım sergiledikleri tespit edilmiştir.

Çoklu regresyon analizinde, değişkenler arasında yüksek bir biçimde karşılıklı bağlantının ortaya çıktığı durumlarda katsayı tahminlerini yorumlamak sorun yaratmaktadır. Çoklu doğrusallık olarak bilinen bu durumda parametreler belirlenemez hale gelir ve regresyon yöntemi hata verir.

Bu nedenle çoklu regresyon yönteminin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için, açıklayıcı değişkenlerin kendi aralarında tama yakın ya da oldukça yüksek ilişkileri içermemesi gerekmektedir. Ancak mandıraların verilerine uygulanan regresyon yönteminde çoklu bağıntı (multicollinearity) sorunuyla karşılaşmıştır. Bu sorun bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birim maliyetler üzerinden hesaplanması ve aralarında çoklu bağıntı olan değişkenlerin elenmesiyle azaltılmıştır.

Araştırmada, mevcut bağımsız değişkenleri, modelin açıklayıcılık gücüne göre eleme yaparak değişken sayımızı azaltabilmek ve aralarında doğrusal bağlantı olan değişkenleri eleyebilmek için step-wise (adımsal) yöntemi denenmiştir.

Çoklu doğrusal regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını ifade eden düzeltilmiş determinasyon katsayısı R^2 : 0.37, modelin anlamlılığını belirten F testi F: 13.440 olarak bulunmuştur. Stepwise tekniği ile seçilen üç değişkenin ($p < 0.05$) testler sonucunda önemli olduğu belirlenmiştir. Regresyon modelinde bağımlı değişken olan mandıraların birim karlılığı, bağımsız değişkenlerin yüzde 37'si tarafından açıklandığı ve modelin geçerli ($p < 0.01$) olduğu tespit edilmiştir.

Mandıralarda işletmenin karlılığını etkileyen faktörlerin çoklu regresyon modeli;

$Y = f(X_1, X_2, X_3)$ şeklinde belirlenmiştir.

Y: Kg Kaşar başına birim kar (TL)

X1: Kg Kaşar başına birim hammadde gideri (TL)

X2: Kg Kaşar başına birim işçilik maliyeti (TL)

X3: Kg Kaşar başına birim nakliye gideri (TL)

İstatistiki olarak $P < 0.01$ önem seviyesinde önemli bulunan parametrelerden işletme başına birim hammadde gideri, birim işçilik maliyeti ve birim nakliye giderleri değişkenlerinin parametreleri negatif işarete sahip olup aşağıdaki regresyon modeli elde edilmiştir ;

$$Y = 5,683 - 0,746X_1 - 0,969X_2 - 1,809X_3$$

Oluşturulan bu modele göre, araştırma kapsamına alınan mandıralarda, diğer girdi unsurları sabit kalmak şartıyla “hammadde (X_1)” girdisi yüzde 1 artırıldığında, işletmenin karlılığı yüzde 0,746 birim azalırken, “işçilik (X_2)” girdisi yüzde 1 artırıldığında, işletmenin karlılığı yüzde 0,969 azalacaktır. Aynı şekilde “nakliye (X_3)” girdisi yüzde 1 artırıldığında, işletmenin karlılığı yüzde 1,809 azalmaktadır.

Mandıraların karlılığına etki eden değişkenlere ilişkin regresyon modeli analizleri yardımıyla elde edilen sonuçlar Çizelge 3.56’da verilmiştir.

Çizelge 3.56. Çoklu Doğrusal Regresyon Analiz Sonuçları

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart. Hata	Durbin-Watson
1	,634(a)	,402	,372	,44073	1,710

a Sabitler: BİRİMHAM, BİRİMİŞ, BİRİMNAK

VARYANS ANALİZ TABLOSU

	Toplam kareler	df	Ortalama Kare	F	P
Regression	7,832	3	2,611	13,440	,000(a)
Residual	11,655	60	,194		
Total	19,487	63			

Bağımsız Değişkenler: BİRİMHAM, BİRİMİŞ, BİRİMNAK

Bağımlı Değişken: BİRİMKAR

KATSAYILAR

	Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli			Korelasyonlar			Collinearity İstatistikler	
	B	Std. Hata	Sig.	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
SABİT	5,683	,994	,000					
BİRİMHAMMADDE	-,746	,238	,003	-,239	-,375	-,313	,960	1,041
BİRİMİŞÇİLİK	-,969	,305	,002	-,425	-,380	-,318	,825	1,212
BİRİMNAKLİYE	-1,809	,536	,001	-,486	-,400	-,337	,856	1,168

Bağımsız Değişkenler: BİRİMHAM, BİRİMİŞ, BİRİMNAK

Bağımlı Değişken: BİRİMKAR

4. TARTIŞMA

Bu bölümde, bulgular kısmında tespit edilen veriler, hem kendi içerisinde hem de yapılan diğer araştırmaların elde edilen sonuçlarıyla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

4.1. Süt Sığırcılık İşletmelerine Ait Bulguların Değerlendirilmesi

Kars ilindeki süt sığırcılık işletmelerinin faaliyetlerine genel olarak bakıldığında; ihtisaslaşmanın yeterince sağlanamadığı, süt sığırcılığının daha çok bitkisel üretim ve az da olsa ticaret gibi faaliyetlerle birlikte yürütüldüğü görülmektedir.

İlde süt sığırcılığı dışında başka iş yapan işletme sahibi oranı ortalama yüzde 17,5 iken, Aydın ilinde bu oran yüzde 20,2 (Türkyılmaz, 1999) olarak bulunmuştur. Ayrıca, ilde işletme sahiplerinin orta yaş ve üstü olanlarının oranı yüzde 73,8 iken bu oran Pasinler ilçesinde yüzde 71 (İbiş, 2001), Manavgat ilçesinde yüzde 74 (Demirtaş, 2006) olarak bulunmuştur. Bu durum, genç nüfus için süt sığırcılığının cazip olmaktan çıktığı ve gençlerin istihdam alanı olarak diğer sektörlere yöneldiği şeklinde yorumlanabilir.

İlde faaliyet gösteren süt sığırcılık işletmelerinin ölçeklerine bakıldığında, daha önce yapılan araştırma sonuçlarına (Aral, 2000; Sakarya, 1990) paralel olarak polikültür üretim yapısına sahip küçük ölçekli işletmelerin hakim olduğu tespit edilmiştir.

Oysa süt sığırcılık işletmelerinin ekonomik bilinç ve bilimsellikten uzak küçük ölçekli işletmelerden oluşması; süt pazarının fiyat ve kalite eğilimleri hakkında üreticinin yeterince bilgisinin bulunmamasına ya da önemsememesine neden olmaktadır. Ayrıca bu durum hayvanların veriminde ve pazarlama prodüktivitesinde düşüklüğe neden olduğu gibi üretim maliyetlerinin artmasına da neden olmaktadır (Günlü, 1997).

Nitekim yapılan anket çalışması da bu tespitleri doğrulamaktadır. Anket sonuçlarına göre, sağmal ineklerin günlük ortalama süt verim değerlerinin (ortalama 6 ay, 6 kg/gün) Uçak, (1992); Nizam (2006)'ın bulgularından düşük olduğu tespit edilmiştir.

Hayvansal ürünlerde pazarlama; hayvansal ürünlerin ve hizmetlerin üreticiden tüketiciye kadar akışın incelenmesi olarak tanımlanabilir. Pazarlamada amaç, daha az masrafla tüketiciye en yüksek tahminin üreticiye ise optimum karın sağlanmasıdır. Oysa, yapılan araştırmalarda (Günlü, 1997; Türkyılmaz, 1999) özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde başarıyı engelleyen önemli bir faktör olarak pazarlama sorunu vurgulanmıştır.

Kars ilinde işletmelerin önemli bir bölümünün geleneksel bir üretim anlayışı içinde genellikle aile tüketimlerini karşılamaya yönelik üretimde bulunmaları ve sadece üretim fazlası ürünü pazarlamaları, gerek üretici gerekse sanayici açısından sektörün gelişmesinde önemli bir engel olduğu yapılan diğer araştırma bulguları ile de örtüşmektedir (Kara, 2000; Dağdemir, 1998).

Bu nedenle, gerek Türkiye'de gerekse ilde ölçek ekonomisinin sağlayabileceği avantajlardan faydalanmak için işletme ölçeklerinin büyütülmesi ve üretimde ihtisaslaşmaya gidilmesinin gerekliliği önem arz etmektedir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerin yüzde 80'nini ürettiği sütü mandıra ve süt fabrikalarına sattığı tespit edilmiş olup, bu oran Aydın ilinde yüzde 91,5 (Nizam, 2006), Tokat ilinde yüzde 89,5 (Öztürk, 2006) olarak bulunmuştur. Kars ilinde süt sanayi işletmelerine satılan çiğ süt oranının yapılan diğer çalışma bulgularına göre daha düşük olması, üreticinin bizzat kendisinin sütü süt mamullerine dönüştürerek mahalli pazarlarda satmasından kaynaklanmaktadır.

Yapılan anket çalışması sırasında özellikle ekonomik durumları iyi olup mandıraların verdiği toplu paraya ihtiyacı olmayan üreticilerin, mandıralara süt satmadıkları tespit edilmiştir. Nitekim araştırma kapsamına alınan süt sığırcılık işletmelerinin yaklaşık yüzde 20'si sütünü süt mamullerine dönüştürerek pazarlarda satarken, bu oran Burdur yöresinde (Oluğ, 1996) yüzde 4,1, İzmir yöresinde (Saner, 1993) yüzde 4,6 olarak tespit edilmiştir. Bu farklılığın nedeni olarak, İzmir ve Burdur illerindeki üreticilerin büyük bir kısmının kooperatifler aracılığıyla sütlerini pazarlamaları gösterilebilir.

Zira, bölgede ürettiği sütü süt ürünlerine dönüştürerek satan üreticilerle yapılan görüşmelerde, bizzat kendilerinin sütü süt ürünlerine dönüştürerek pazarladıklarında mahalli pazarlarda uygun bir fiyata alıcı bulduklarını ifade etmişlerdir.

Bölgede, süt sığırcılık işletmelerinin fazla olmasından kaynaklanan denetim eksikliği, üreticilerin hiçbir standart ve kaliteye uymadan üretim yapmasına neden olduğu gibi hammadde, işçilik gibi üretim maliyetlerinin mandıralara göre daha düşük olmasına da neden olmaktadır. Ayrıca bölgede üretilen mamul fiyatlarının birbirine yakın olması da bu işletmelerin süt mamulleri üretimlerini cazip hale getirmektedir. Ancak bu durum, insan sağlığını olumsuz yönde etkilediği gibi haksız rekabete de neden olmaktadır.

Ghosh ve Maharjan (2002) çalışmalarında, bu durumdan bahsetmiş ve bazı üreticilerin ürettikleri sütü kendilerinin süt mamullerine dönüştürerek pazara sunmalarının gerek halk sağlığı gerekse bölge ekonomisi açısından olumsuz bir gelişme olduğunu ifade etmişlerdir.

Kars ilindeki süt sığırcılık işletmelerinin tespit edilen en önemli sorunlarından biri de üretici örgütlenmesinin yetersiz olmasıdır. Bu anlamda il'de Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ve Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği kurulmuş olmasına rağmen üreticilerin kooperatifleşme düzeyinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durum İbiş (2001) tarafından yapılmış olan çalışma bulguları ile paralellik göstermektedir.

Örgütlenme ihtiyacı, Kars ilinde daha çok ekonomik ağırlıklı olarak kendini hissettirmesine rağmen il’de kooperatifleşmenin yeterli bir ekonomik güç oluşturamamasının temelinde; üreticilerin örgütlenme ve kooperatifleşme konusundaki bilgi eksikliklerinin ve isteksizliklerinin yanı sıra kurulan kooperatiflerin tabela kooperatifi konumunda kalmaları yatmaktadır. Nitekim kooperatife üye olan üreticilerin yüzde 82,5’i ise bu nedenlerden dolayı kooperatiflerin faaliyetlerinden memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Karacan (1979) yaptığı çalışmada, bu bulgulara ek olarak Erzurum ilindeki kooperatifleşmeyi sınırlandıran diğer bir önemli faktöründe birlikte iş yapma bilincinin yeterli düzeyde gelişmemesinin olduğunu ifade etmiştir.

Üreticilerin örgütlenmedeki isteksizliklerinin diğer bir sebebi de mevcut örgütlenme modelidir. Nitekim üreticiler, süt üretiminin kaliteli olarak artırılabilmesi ve sütlerini iyi bir fiyata pazarlanabilmesi için etkin olarak çalışabilecek ihtisaslaşmış kooperatiflerin kurulmasının gerektiğini ifade etmişlerdir.

Saner (1993) yaptığı çalışmada bu bulguyu destekler nitelikte olup, 5-9 baş ineğe sahip küçük ölçekli işletmelerin sütlerini kooperatif aracılığıyla daha uygun bir fiyata sattıklarını ancak kooperatife üye olmayan küçük ölçekli işletmelerin ise fiyat konusunda aracı kesimin kontrolünde olduklarını ortaya koymuştur.

İbiş (2001) tarafından yapılan çalışmada ise üreticilerin kooperatifleşmeye gitmeleriyle, üretim ve ulaşım maliyetlerinde azalma ve birliktelik avantajını kullanarak fiyat rekabeti konusunda mevcut mandıra ve süt fabrikalarına karşı daha güçlü olacakları vurgulanmıştır.

Kars ili ve merkez köylerinde yapılan anket çalışmasında üretilen sütlerin, bölgede süt soğutma tankı veya süt toplama merkezleri olmadığı için sabah akşam olmak üzere günde iki kez sağımdan hemen sonra mandıralar tarafından toplandığı tespit edilmiştir. Ancak bu durum bölgede süt fiyatlarının belirlenmesinde ulaştırma maliyetlerinin de (kapı alım fiyatı) dikkate alınmasına ve üreticinin sütü daha düşük bir fiyattan satmasına neden olmaktadır.

Ghosh ve Maharjan (2002) çalışmalarında, Bangladeş'te süt üretiminin genellikle verimi düşük yerli sığır ırkları ile küçük ölçekli işletmelerde geleneksel yollarla üretiminin yapıldığını, süt pazarlama kanallarının düzenli ve organize olmadığını, bu nedenle kırsal bölgelerde sütün işletmelerden kapı kapı dolaşarak toplayan aracılardan önemli kar payına sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Yapılan anket çalışmasında Kars ilinde 2007 yılı çiğ süt fiyatı ortalama olarak 0,38 TL olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu fiyat, üreticilerin üretim maliyetlerini karşılamaktan ve emeğinin karşılığını almaktan uzaktır. Nitekim, ankete katılan üreticilerin yüzde 84,8'i bölgede oluşan çiğ süt fiyatını çok düşük bulduklarını ifade etmişlerdir. Kars ilinde üreticilerin süt fiyatlarına ilişkin düşünceleri yapılan diğer araştırma bulguları ile de paralellik göstermektedir (Öztürk, 2006; Balaban, 2006)

Süt sığırcılığı yapan üreticilerin elde ettikleri süt ve süt ürünlerini uygun fiyatlarla pazarlayabilmesi, süt sanayinin sürdürülebilirliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Buna paralel olarak ankete katılan üreticilerin yüzde 37,5'i süt fiyatlarının düşük olmasından dolayı gelecekte süt üretimini artırmayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Bu tespit Uçak (1992) tarafından yapılan araştırma bulgularına yakın bulunmuştur.

Üreticilerin yüzde 62,5'i gibi önemli bir kısmı çiğ süt fiyatının düşük olmasını, süt fiyatlarının belirlenmesinde firmaların bir çeşit fiyat karteli şeklinde ortak hareket etmelerine bağlamaktadır. Zira üreticilerin yüzde 60,9'u çiğ süt fiyatının belirlenmesinde etkili olmadıklarını ve piyasadaki süt fiyatının süt sanayi işletmeleri inisiyatifinde teşekkül ettiğini ifade etmişlerdir. İlde ortaya çıkan bu durum, Aydın ilinde yapılan çalışma bulguları (Türkyılmaz, 1999) ile örtüşmektedir.

Nitekim, bölgede üreticilerin süt üretimini yan bir üretim faaliyeti olarak değerlendirmesi ve üretimin tümüyle pazara dönük yapılmaması nedeniyle üreticilerin pazar şartlarını etkilemeleri de sınırlı düzeyde kalmaktadır (Daşkaya, 2004).

Ayrıca, Kars bölgesinde üreticilerin sütünü satabileceği ve rekabet ortamının oluşmasını sağlayacak kooperatif ve büyük süt sanayileri gibi alternatiflerinin olmadığı görülmektedir. Nitekim ankete katılan üreticilerin yüzde 23,4'ü başka alternatiflerin olmamasından dolayı sütlerini mandıralara sattıklarını ifade etmişlerdir.

Üreticilerin sütlerini mandıraya satmalarının diğer nedenleri arasında, mandıraların avans vermesi, kendileri pazarladığında masrafların artması ve mandıraların sütü almak için kapılarına kadar gelmeleri gösterilmiştir. Bu tespitler, diğer bir araştırma sonucu (İbiş, 2001) ile benzerlik göstermektedir.

Sütünü mandıra veya süt fabrikalarına satan üreticilerin tamamı avans sistemi ile sütlerini süt üretiminin bol olacağı dönemden belli bir süre önce (genellikle Ekim-Kasım aylarında) mandıra ve fabrikalara sattıkları diğer araştırma bulguları ile örtüşmektedir (Dağdemir, 1998; Kars Tarım İl Müd. 2002).

Üreticilerle yapılan görüşmelerde, gerek kendi şahsı ihtiyaçlarını karşılamak gerekse kış aylarında hayvanlarına gerekli olan kaba ve kesif yemi alabilmek için ilkbahar ve yaz aylarında üretecekleri sütü bir önceki sonbahar aylarında düşük bedelle mandıralara sattıkları tespit edilmiştir. Bu durum üreticinin aleyhinde olup yapılan anket çalışmasında da, üreticilerin yüzde 60,9'unun bu avans sisteminden memnun olmadığı, ancak bu sistemin yerine geçebilecek süt üretici kooperatifleri gibi alternatiflerin olmaması nedeniyle bölgede hala bu sistemin devam ettiği tespit edilmiştir.

Bölgede mandıraların üreticilere avans verirken, üreticinin inek ve koyun sayısı ile daha önceki yıl verdiği süt miktarını dikkate aldığı tespit edilmiştir. Üretici ürettiği sütü, avans aldığı mandıraya vererek borcunu ödemeye çalıştığı ama üreticinin verdiği süt miktarı, aldığı avans miktarını karşılamadığı takdirde borcunun gelecek yıla sarktığı, ertesi yıla sarkan borcun da fiyat olarak değil de çiğ süt miktarı olarak dikkate alındığı tespit edilmiştir. Bu sistem, üreticinin mandıraya sürekli borçlu kalmasına sebep olmaktadır.

Yapılan yüz yüze görüşmelerde, Kars ilinde çiğ süt fiyatlarının büyük mandıra ve fabrikalar tarafından tespit edildiği ve buna göre her bir yerleşim yerindeki süt üreticileri ile mandıraların belirlenen bu fiyat üzerinden anlaşmaya vardıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, üreticilerin sadece tanıdıkları mandıraya sütlerini satmaları da bölgede üreticilerin lehine gelişebilecek bir rekabet ortamının oluşmamasına neden olmaktadır.

Mandıra ve süt fabrikalarının çiğ süt fiyatını belirlemede söz sahibi olmalarının en önemli nedeni olarak ilde birçok örgütsüz küçük ölçekli süt üreticisine karşın birkaç süt alıcısının bulunduğu oligopsonik bir piyasa yapısının meydana gelmesi gösterilebilir (Aral ve Canküyer, 1979).

Oysa üreticilerin, kooperatifler şeklinde bir araya gelerek örgütlenmeleri, hem çiğ süt fiyatının belirlenmesinde daha etkili olmalarını hem de kar marjlarını artırabilmelerini sağlayacaktır. Nitekim, Çıkın (1989) tarafından yapılan çalışmada, mandıra işleten Adagüme Köy Kalkınma Kooperatifini örnek olay olarak ele alınmış ve kurulduğundan bu yana ortak işletmelerin ekonomisine olan katkısının büyüterek arttığı tespit edilmiştir.

Hayvancılık işletmelerinde başarı, işletmecilik kurallarının eksiksiz olarak sektöre uygulanmaya başlaması ile mümkün görülmektedir (Aral, 2000). Ancak bunun için Türkiye genelinde olduğu gibi Kars ilinde de hayvancılık işletmelerine özgü üretim ve yapısal sorunların neler olduğunun bilinmesi gerekmektedir.

Yapılan anket çalışması sonucunda; üreticilerin süt üretimini artırmada karşılaştığı sorunların başında; yem fiyatlarının yüksek, bakım ve besleme koşullarının yetersiz ve süt veriminin düşük olması gelmektedir.

Yem fiyatlarının pahalı olması ve bölgenin geniş mera alanlarına sahip olmasına rağmen meraların otlatma kapasitesinin çok üstündeki hayvanların meraya bırakılması sonucu mera veriminin düşük olması, süt üretiminde ana girdi olan yemin süt maliyetindeki oranını artırmaktadır (İbiş, 2001; Günlü, 1997).

Bölgedeki, hayvanların süt veriminin düşük olmasının temelinde bakım ve besleme koşullarının yetersizliği ile hayvanlarda viral ve paraziter hastalıklarının yaygın görülmesi yatmaktadır. Üreticilerle yapılan görüşmelerde; yem bitkileri üretiminin yetersiz olmasından dolayı hayvanların beslenmesinde yaz aylarında meraların, kış aylarında samanın kullanıldığı ve şap, brusella gibi hastalıkların ise çok yaygın olduğu ifade edilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan süt sığırcılık işletmelerinin ürettikleri sütün pazarlanması ile ilgili olarak karşılaştıkları en önemli sorunlar arasında ise çiğ süt fiyatının düşük olması ve sütün pazarlanacağı yer (mandıra ve süt sanayi) açısından seçeneğin az olması yer almaktadır. Bu durum, bu konuda daha önce yapılan başka bir araştırma (Öztürk, 2006) sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Ancak, sütün pazarlanması konusunda sorunu olmayanların oranının yüzde 23,8 olarak bulunması dikkat çekici olup, bu durum süt üreticilerinin ürettiği sütü her koşulda mandıralara satabilmelerine ve süt sanayi işletmelerinin bu konuda titiz ve seçici olmamalarına bağlanabilir.

Nitekim yapılan araştırma sonucunda, üreticilerin kaliteli süt üretimini artırmada kalite-fiyat ilişkisinin önemini bildikleri ancak üretilen kaliteli süt ile kalitesiz sütün aynı fiyattan alıcı bulmasının kaliteli süt üretimini olumsuz yönde etkilediği ve süt hilelerini artırdığı tespit edilmiştir. Mandıra ve süt fabrikalarının bölgede uyguladıkları bu alım politikası, kaliteli süt üretimini cezalandıran, niteliksiz süt üretimini ödüllendiren aynı zamanda da sektörün bölgede rasyonelleşmesinin önünde ciddi bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamına alınan süt sığırcılık işletmelerine, kredi ve finansman ile ilgili sorunları sorulduğunda, üreticilerin kredi alımını zorlaştıran bürokratik işlemlerin fazlalığından ve faiz oranlarının yüksek olmasından şikayetçi oldukları tespit edilmiştir.

Üreticilerle yapılan görüşmelerde ayrıca geçmişe dönük kredi borçlarının olması ve istenen teminatlar nedeniyle kredi almadıklarını ancak kredilerin gerçek ihtiyaç sahipleri dışındakilere verildiği için verilen kredilerin amaca uygun kullanılmadığı ifade edilmiştir. Bu tespitler, Tapkı (1996) ve Kara (2000) tarafından yapılan araştırma bulguları ile de örtüşmektedir.

Bölgede yapılan incelemelerde küçük ölçekli işletmelerin aldıkları krediyi genellikle temel ihtiyaç maddelerini temin etmek ve nakit ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları, orta ölçekli işletmelerin ise verilen kredilerin yetersiz olmasından dolayı ihtiyaç duydukları kadar kredi alamadıkları, alınan kredilerin ise geri ödenmesinde sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerin, bölgenin süt üretimini artırmaya yönelik önerilerinin başında; süt fiyatlarının ve yem desteklerinin artırılması ile süt üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kurulması gelmektedir. Bunları sırasıyla, ıslah çalışmaları ve ihtisaslaşmış süt sığırcılık işletmelerinin kurulması izlemektedir. Elde edilen bu bulgular yapılan daha önceki çalışmalar (Alptekin, 1993; İbiş, 2001; Nizam, 2006; Balaban, 2006) ile paralellik göstermektedir.

Bölgede üreticiler, kendi ihtiyaçları dışında kalan sütü mandıralar ve süt fabrikalarına satmaktadırlar. Ancak üretim maliyetlerinin yüksek olmasına karşın sütün çok düşük fiyatla satılması, üreticinin gelirinde bir artışa imkan vermemektedir. Bu sorun bölgede süt sığırcılığının gelişmesi yönünde önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Piyasada yaşanan bu olumsuz gelişmelerin önüne geçilebilmesi, üreticilerin gelirinde ve süt üretiminde artış ve istikrarın sağlanabilmesi için üreticiler, devletin süt piyasasını düzenleyerek taban fiyat uygulamasına geçilmesinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim bu amaçla, Avrupa Birliği'nde süt için her yıl "hedef fiyat" belirlenmekte ve sütün piyasa fiyatı, bu hedef fiyatın belirli bir oran (yüzde) altına düştüğünde üreticilere hedef fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki farkı "fark giderici yardım" şeklinde verilmesinin süt üretimini artırdığı Güler (2006) tarafından yapılan çalışmada ifade edilmiştir.

Ayrıca üreticiler, üretim için gerekli olan girdilerin daha uygun fiyatla temin edilebilmesini ve piyasada daha güçlü olmalarını sağlayarak sütün daha yüksek bir fiyatla pazarlama imkanına kavuşmalarını sağlayabilecek bir kooperatif altında birleşmelerinin bölgedeki süt üretiminin artması açısından gerekli görmektedirler. Bu nedenle, bölgede süt üretimini artırılmasında etkili diğer bir faktörün “sütün kooperatifler aracılığıyla değerlendirilmesi” olduğu söylenebilir.

Nitekim Khan ve Suraya (1996) çalışmalarında da, küçük ölçekli süt sığırcılık işletmeleri için süt kooperatifleri gibi organizasyonların taşıma maliyetlerini azalttığını ve üreticilerin daha iyi bir kazanç sağlamalarına neden olduğunu ifade edilmiştir.

Yapılan diğer bir araştırmada ise süt kooperatiflerine üye olan küçük ölçekli işletmelerin, üye olmayan işletmelere göre daha yüksek gelir ve istihdam imkanına ulaştıkları tespit edilmiştir (Kumor ve Murthy, 1992).

Süt sığırcılık işletmelerinin karlı ve verimli çalışabilmelerinde en önemli faktörlerden birisi de, süt ve yem fiyatları arasındaki ilişkidir. Kars ilinde işlenebilir arazinin ve üretilebilecek ürün çeşidinin az olmasına rağmen geniş çayır ve mera alanlarının olması, bölgenin bitkisel üretimden ziyade hayvancılığa elverişli olduğunu göstermektedir. Ancak, bölgede yem bitkileri ekiminin ve silaj yem yapımının istenilen düzeylerde olmaması, meraların kapasitelerinin çok üstünde otlatılması ve üreticilerin bu konulardaki bilinçsizliği nedeniyle hayvanların yeterince beslenemediği tespit edilmiştir. Bu nedenle üreticiler, yem bitkileri üretiminin ve silaj yapımının teşvik edilmesi ile gerek yem maliyetlerinin düşeceğini gerekse de bölgede süt üretiminin artıracığını ifade etmişlerdir.

Araştırma bölgesindeki süt sığırcılık işletmelerine göre süt üretimini artırabilmenin diğer bir yolu da, yapılacak düzenli ıslah çalışmaları ile süt verimi yüksek kültür ırklarının oran ve sayısının artırılmasıdır. Bölgede ırk ıslahını teşvik etmek amacıyla yapılan suni tohumlama çalışmalarına rağmen mevcut süt sığır popülasyonunun büyük bir oranda yerli ırktan oluşması, hayvan varlığında miktar ve kalitenin yükseltilmesi için yapılan ıslah çalışmalarında istenilen ölçüde bir başarı sağlanamadığını göstermektedir. Bu nedenle, devletin kültür ırk popülasyonu artırıcı ve ihtisaslaşmış modern işletmelerin kurulmasını teşvik edici bölgesel desteklemeleri ile bölgede süt üretimini teşvik etmesi gerekmektedir.

Bölgede, kış aylarının sert geçmesinden ve bakım besleme koşullarının uygun olmamasından dolayı üreticiler inek doğumlarını genellikle bahar aylarına denk getirmektedirler. Bahar aylarında hayvanların doğum yapımlarıyla birlikte süt üretimi artmakta, haziran-temmuz aylarında en üst seviyeye çıkmaktadır. Ağustos ayı sonlarına doğru otlar kurumaya başlamasıyla süt üretiminde düşme başlamakta, eylül ayında üretimi iyice azalmaktadır. Doğum yapacak hayvanın, iki ay öncesinden süttten kesildiği için kış aylarında süt üretimi yok denecek kadar azalmaktadır. Bu durum yapılan diğer çalışmalarla da (İbiş, 2001; Dağdemir, 2000) paralellik göstermektedir.

Mevsimplere göre yaşanan süt üretimindeki bu dengesizlik, üreticilerin kış aylarında süt gelirinden mahrum kalmalarına neden olurken, mandıra ve fabrikalarının da her mevsim tam kapasite ile çalışmalarını engellemekte dolayısıyla işletme maliyetlerini artırmaktadır. Bu nedenle çiğ süt üretiminin bütün yıla yayılması, bölgedeki süt sektörünün gelişmesinde önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerin, bölgedeki süt üretimini bütün yıla yaymaya ilişkin önerileri ise; kış aylarında çiğ süt fiyatının artması, silaj ve yem bitkileri ekiminin teşvik edilmesi, süt üretici kooperatiflerin kurulması, süt üretimi ve pazarlanması ile ilgili eğitici seminerlerin verilmesi olarak sıralanmaktadır.

Aral ve Canküyer (1979) yaptıkları çalışmada, bölgede özellikle sonbahardan kış'a geçişte yem fiyatlarının artması, kaba ve kesif yem açığının olması ve üreticilerin barınak olanaklarının yetersizliği, kış döneminde işletmelerin karlı ve verimli çalışmasına olanak vermediğini tespit etmişlerdir. Bu nedenle süt üretiminin kış aylarında teşviki ve özendirilmesinde, işletmelerde maliyetleri dikkate alan bir fiyat politikasının uygulanması gerekmektedir.

Ayrıca, süt piyasasının miktar, kalite ve fiyat eğilimleri konusunda eğitici seminerlerin verilmesi ve sütün pazarlanmasında devamlılığı sağlayabilecek süt üretici kooperatiflerinin kurulması gerekli görülmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakereler sürecinde OTP uyumda yapılacak önemli düzenlemelerden biri de süt ve süt ürünleri Ortak Piyasa Düzenidir. Ancak Türkiye ve Avrupa Birliğine üye ülkeler arasındaki yapısal farklılıklardan dolayı Türkiye süt piyasa düzenlemeleri ile ilgili çeşitli avantaj ve dezavantajlarla karşılaşacağı yapılan çeşitli araştırmalarda tespit edilmiştir (Tan ve Dellal, 2003; Sakarya ve Uysal, 2002).

Bu nedenle Kars ilinde süt sığırcılık işletmelerinin AB'ne girme sürecinden nasıl etkileneceklerine yönelik düşünceleri sorgulanmıştır. Üreticilerin yüzde 41'i bu durumdan olumsuz etkileneceklerini çünkü; gıda güvenliği, süt hijyen kriterleri nedeniyle üretim maliyetlerinin artması ve üretim standartlarının değişmesine uyum sağlayamayan küçük ölçekli işletmelerinin üretimden çekilmesi olarak sonucu işsizliğin artacağını ifade etmişlerdir. Yapılan bu tespitler, diğer çalışma bulguları (Güler, 2006; Tandoğan, 2006) ile de örtüşmektedir.

Üreticilerin yüzde 34'ü ise girdi ve ürün bazında daha fazla destek alacaklarını, istikrarlı bir fiyat politikasının oluşacağını, işletme ölçeklerinin büyüyeceğini ve böylelikle hayat standartlarının iyileşeceğini düşünmeleri nedeniyle AB'ne girmenin bölgedeki süt üreticilerini ve sektörü olumlu yönde etkileneceğini ifade etmişlerdir.

Güler (2006), yaptığı DELPHİ anket çalışması sonuçlarına göre; AB'ye tam üyelik süreci sonunda süt üreticisinin karşılaşılabileceği avantajlar sırasıyla; mevcut örgütlerin iyileştirilmesi ile üreticilerin pazarlık gücünün artması, istikrarlı ve üreticinin önünü görmesine olanak veren politikalar, kayıt dışı ekonominin azalmasıyla haksız rekabetin önüne geçilmesi, üretimde ihtisaslaşmaya ilişkin yapısal sorunların çözümü, üretimde ölçek büyümesi ve verimlilik artışıdır.

Ankete katılan üreticilerin yüzde 25'inin AB'ne üyeliğin süt üreticilerini etkilemeyeceğini ifade etmeleri, üreticilerin AB'nin süt ve süt ürünlerine yönelik mevzuatı ve işleyiş mekanizmasıyla ilgili bir bilgi birikimine sahip olmamalarına bağlanabilir.

4.2. Kars Tarım İl Müdürlüğü'nde Çalışan Veteriner Hekim ve Ziraat Mühendislerine Ait Bulguların Değerlendirilmesi

Anket sonuçlarına göre, Kars Tarım İl Müdürlüğünde çalışan toplam 32 veteriner hekim ve ziraat mühendisinin ortalama 5 yıl ilde hizmet ettikleri belirlenmiş olup, bu sürenin bölgedeki süt sektörü hakkında belli bir bilgi birikimine sahip olmalarında yeterli olduğu düşünülmektedir.

Katılımcılar, bölgedeki süt sığırcılık işletmelerinin en önemli sorunlarını; süt fiyatlarının düşük olması, bakım-besleme koşullarının yetersiz olması, hayvanların süt veriminin düşük olması ve üreticilerin örgütsüz olması şeklinde sıralamışlardır. Bu durum, yapılan diğer bir araştırma sonucu (İbiş, 2001) ve üreticilerle yapılan anket sonuçları ile örtüşmektedir.

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin yüzde 81,2'si süt fiyatlarını çok düşük bulduklarını ve bunun bölgedeki üreticilerin aleyhine, mandıracıların ise lehine bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Yüzde 18,8'lik kesim ise mandıraların alacağı sütün parasını bir dönem (7-8 ay) öncesinden peşin ödemesinden dolayı bölgede oluşan süt fiyatlarının normal olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum üreticilerle yapılan anket sonuçları ile örtüşmektedir.

Bölgede süt üretimi yapan işletmelerin, genellikle geleneksel yapıdaki aile işletmeleri şeklinde olması ve hayvanların süt verimlerinin düşük olması, bu işletmelerin üretim maliyetlerini artırdığı gibi, süt fiyatının oluşmasında da pazarlık güçlerini azaltmaktadır. Bu nedenle bölgedeki süt sektörünün gelişmesine yardımcı olmak ve süt üreticilerinin daha fazla gelir elde etmelerini sağlamak için üreticilerin bir araya gelerek kooperatifleşmeleri gerekmektedir. Ancak gerek yapılan literatür çalışmalarında gerekse üreticilerle ve veteriner hekimlerle yapılan anket çalışması sonucunda bölgede kooperatifçiliğin tam olarak gelişmediği, var olan kooperatiflerin ise yeterince etkin olmadıkları tespit edilmiştir. Oysa Ladele ve ark. (1994) yaptıkları çalışmada, kooperatiflerin üretici refahına ve kırsal kalkınmaya önemli katkılarından olduğunu ifade etmişlerdir.

Ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerine göre kooperatiflerin, kooperatifçilik hakkında yeterince bilgisi ve eğitimi olmayan kişilerce yönetilmesi, üreticilerin de teknik konularda olduğu kadar kooperatifleşme konusunda da bilgi eksikliklerinin olması ve kooperatiflerin sadece kredi ve teşviklerden faydalanmak için kullanılması, bölgedeki kooperatiflerin etkinliğini azaltan en önemli faktörlerdir. Bu konuya ilişkin olarak daha önce yapılmış olan çalışmalarda da (Türkyılmaz, 1999; Günlü, 1997) benzer tespitlere rastlanılmıştır.

Aral (1977) çalışmasında, kooperatifleşmeyi yetersiz ve başarısız kılan bir diğer önemli etkenin de üreticilerin bizzat kooperatif yöneticisi olmalarından kaynaklandığını, çünkü kooperatifçiliğin başlı başına bir uzmanlık isteyen ve ekonomik bir işletme olduğunu bu nedenle, teknik, ekonomik, mali ve idari yönetiminin ortaklar dışında konunun profesyonellerine bırakılmasının kooperatiflerin başarı şansını artıracaklarını ifade etmiştir.

Acar (2001) ise yaptığı çalışmada, kooperatif bünyesinde çalışan insanların bu konu hakkında eğitimsiz olmasının, kooperatiflerin verimli bir şekilde işletilmesini önlediğini ve bu nedenle Tarım ve Köyişleri Bakanlığının kooperatifçilik eğitimine yönelik düzenli seminerler vermesinin daha faydalı olacağı yönünde görüş bildirmiştir.

Ayrıca, kooperatiflerin yeterli ekonomik güce sahip olmamaları hatta finansman sorunu çekmeleri, amaca uygun çalışmalarına ve bu alanda beklenen başarıyı yakalamalarına engel olmaktadır. Bu nedenle üretici menfaatlerini yeterince gözetmeyen, yeterli ekonomik gücü ve yaptırımı olmayan bu kooperatiflere bölge insanı tarafından sıcak bakılmadığı yapılan diğer bir araştırma (Müftüoğlu ve Yıldırım, 2002) ile de ortaya konmuştur.

Omotesho (1994) yaptığı çalışmada, buna paralel bulgular elde etmiş ve Nijerya'daki kooperatifçilik hareketinin gelişmesini engelleyen bir takım problemleri ortaya koyarak bazı öneriler geliştirmiştir. Bu önerilerden bazıları; kooperatifler vasıtasıyla girdilerin üreticilere uygun fiyatla ulaştırılması, kooperatiflere bankalar vasıtasıyla mevcut kredilerin seferber edilmesi ve kooperatif eğitiminin teşvik edilmesidir.

Yapılan anket çalışmasında, bölgede üretilen süt ve süt ürünlerinin önemli bir kısmının hiçbir kontrolden (antibiyotik kalıntı düzeyi, Somatik hücre sayısı, Bakteri sayısı vb) geçmeden mahalli pazarlarda üreticiler ile tüketiciler arasında alınıp satıldığı tespit edilmiştir. Denetimsiz üretilen sütlerin azaltılarak, sanayide üretilen işlenmiş süt ve süt ürünleri üretiminin artırılması amacıyla uygulanan süt teşvik primi, ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin yüzde 62,5'ine göre bölgede ne sanayiye giden süt miktarını ne de süt üretimini ve verimliliğini artırmada yeterli ve etkin olmamaktadır.

Nitekim, Göktolga ve ark. (2004) yaptıkları çalışmada, 1987 yılından beri uygulanan süt teşvik primi politikalarının, Türkiye'de modern işletmelerde işlenen süt ve süt ürünleri üretimini artırdığını ancak bu artışın (%5,26) çok düşük düzeyde olduğunu, bu etkinin düşük düzeyde olmasının ise süt teşvik priminin enflasyonu dikkate alarak artırılmamasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Daha önce yapılmış bir çalışmada da süt teşvik primi politikaları analiz edilmiş ve süt teşvik primi politikalarının toplam süt üretimini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir (Yavuz ve ark. 2003). Bu iki çalışmanın sonuçları ile anket sonuçları karşılaştırıldığında hem toplam süt üretimini hem de sanayide işlenmiş süt miktarını artırmak için süt teşvik primi uygulamalarına devam edilmesinin hatta uygulanan süt teşvik primi miktarının daha da artırılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Katılımcılara göre süt sığırcılık işletmelerinin bir önemli sorunu da bölgedeki süt ineklerinin veriminin düşük olmasıdır. Nitekim bölgede uzun zamandan beri yürütülen suni tohumlama çalışmalarına rağmen kültür ile melez ırk popülasyonunda ve süt veriminde önemli bir gelişme sağlanamamıştır.

Ankete katılanlara göre bölgede yapılan suni tohumlama çalışmalarından istenilen başarının elde edilmemesinin nedenleri arasında; kendi aile ihtiyaçlarını karşılamak için üretimde bulunan işletmelerin hayvanların bakım-besleme koşullarının iyileştirilmesinde çaba göstermemeleri, bölgede serbest çalışan veteriner hekimlerin suni tohumlama uygulamalarından kaynaklanan hatalar, üreticilerin suni tohumlama konusunda yeterince bilgisinin olmaması yer almaktadır. Bu durum yapılan diğer araştırma bulguları (Gökçen, 2007; Öztürkler, 2008) ile paralellik göstermektedir.

Ayrıca gerek üretici ile yapılan görüşmelerde gerekse de veteriner hekimlerle yapılan görüşmelerde, yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı tohumlanan hayvanların döl tutmadığı bu nedenle de üreticinin suni tohumlamaya sıcak bakmadığı ifade edilmiştir.

Müftüoğlu ve Yıldırım (2002), yukarıdaki tespitlere ek olarak, hazırlamış oldukları Ardahan Tarım Master Planında, yapılan suni tohumlama çalışmalarının başarısız olmasını; bölgedeki hayvanların ortalama 6 ay yayla ve meralarda sürü halinde bulunmalarından dolayı östrus tespitinin tam olarak yapılamamasına, köylerin suni tohumlama hizmeti veren birimlere uzak olmasına ve personel yetersizliği nedeniyle zamanında hizmetlerin ulaştırılmamasına bağlamaktadırlar.

Bu tespitler altında 2002 yılından beri suni tohumlama ile ilgili sorunların hala tam olarak çözülemediği, bunda en önemli sebebinin suni tohumlamanın öneminin üreticiler tarafından tam olarak anlaşılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Bu nedenle bölgede süt hayvancılığının ve buna bağlı olarak süt sanayinin gelişiminin sağlanabilmesi için suni tohumlamanın teşvik ve desteklemelerle üretici için cazip hale getirilmesi, bölgede düzenli olarak bilgilendirici seminerlerin verilmesi, suni tohumlama çalışmalarının ve alt yapının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kars bölgesindeki veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin kaliteli süt üretimini artırmaya ve bütün yıla yaymaya ilişkin çözüm önerileri ile süt sığırcılık işletmelerinin süt üretimini ve bütün yıla yaymaya ilişkin önerileri birbiri ile paralellik gösterdiği yapılan anket çalışması sonucunda tespit edilmiştir. Ancak veteriner hekim ve ziraat mühendisleri, üreticilerden farklı olarak süt üreten kesimin süt üretimi ve pazarlaması konusunda eğitilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır.

Ayrıca, ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin yüzde 34,4 gibi önemli bir kesiminin, süt üretiminin bütün yıla yaymanın bölgedeki coğrafi ve iklim koşullarının zorluğundan dolayı mümkün görülmediğini ifade etmeleri dikkat çekici bir durum olarak değerlendirilmiştir. Oysa üreticilerin yüzde 14,6'sı iklim ve coğrafi koşulların zorluğundan bahsetmiş ancak kış aylarında ulaşım ve alt yapı imkanlarının geliştirilmesi ile süt üretiminin bütün yıla yayılabileceğini ifade etmişlerdir. Bu durum İl Tarım Müdürlüğü teşkilatının bu konularda idari alt yapı yetersizliğinin bulunduğu şeklinde yorumları gündeme getirmektedir.

Katılımcılara göre bölgede kaliteli süt üretimini artırarak bunu bütün yıla yaymak için alınması gereken önlemler; sütte kalite fiyat ilişkisi kurularak fiyatların artırılması, ırk ıslahının yapılması, bakım-besleme koşullarının iyileştirilmesi, süt üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kurulması, üreticilerin çeşitli eğitim seminerleri ve kurslarla bilgilendirilmesi, bölgesel teşvik ve desteklemelerin artırılması şekilde sıralanabilir. Tespit edilen bu çözüm önerileri yapılan diğer bir araştırma sonucu ile de örtüşmektedir (Akman, 2007).

Ayrıca, üreticilerin süt ineklerinde bakım, besleme ve suni tohumlama konusunda bilgilendirilmesi ve süt üretimini bütün yıla yaymak için doğumların senkronize edilmesi gerekmektedir.

Topçu (2008) Erzurum ilinde yaptığı çalışmada, bölge ekonomisine büyük katkı sağlayan ve nispi üstünlüğü yüksek olan süt sığırcılığı işletmelerinin başarılı olabilmesi için, yerli ırkların seleksiyonu ve bölge koşullarına adapte kültür ve kültür-melezi ırklarının üretime tahsis edilmesinin, bakım-besleme koşullarının iyileştirilmesinin ve organizasyon kalitesinin artırılmasının verimlilik artışına paralel olarak toplam süt üretimini artıracaklarını ve işletmelerin ekonomik başarısına pozitif yönde katkı sağlayacağını ifade etmiştir.

Katılımcılara göre bölgedeki süt sektörünün gelişmesinde önemli engellerden biri de Avans Sistemi'dir. Nitekim ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin yüzde 82,1 gibi önemli bir kesimine göre mandıraların avans sistemi ile çalışmalarının yani 1 yıl öncesinden üreticilere satın alacağı sütün bedelini ödemeleri ildeki süt sektörünü olumsuz etkilemektedir.

Katılımcılar, avans sisteminin özellikle süt fiyatlarının bölgede çok düşük olmasına neden olduğunu ve bu durumun üreticinin yatırım yapmasına ve kaliteli süt üretmesine engel olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca mandıraların da bu sistemden olumsuz etkilendiklerini çünkü mandıraların bir dönem (7-8 ay) öncesinden para dağıtmalarının gerek yatırım gerekse belli bir kalitede üretim yapmalarını engellediğini ve markalaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Avans sisteminin sektöre olumlu etkisi olduğu düşünenler ise; paranın en çok ihtiyaç duyulan zamanda dağıtılmasının üreticinin lehine olduğunu çünkü bu sıcak para ile ihtiyaçlarını karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Ancak, Müftüoğlu ve Yıldırım (2002) Ardahan ilinde yapmış oldukları çalışmalarında, süt ürünleri işletmelerinin sezon öncesinden (Eylül-Kasım) ve o zamanki birim fiyatı üzerinden, üreticilere avans adı altında toplayacakları sütün parasını peşin vermelerinin, sütün sezon birim fiyatları altında satılmalarına neden olduğunu ve bu durumun üreticilerin aleyhine olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırmada veteriner hekim ve ziraat mühendisleri, avans sistemi yerine getirilebilecek modele ilişkin olarak etkin ve yetkili süt üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kurulması ve entegre süt tesislerinin açılması yönünde önerilerde bulunmuşlardır.

Yapılan diğer araştırma sonuçları da bu tespitleri doğrular nitelikte olup; Alpaslan (2008) yaptığı çalışmada, hayvansal üretimin kalite ve miktar olarak artırılması, sektörün Avrupa Birliği ile rekabet edebilecek bir duruma gelebilmesi için “Üretici Kooperatifi-Sanayi Entegrasyon” modelini önermiştir. Sakarya (2005) ise Türkiye’nin Avrupa Birliğinde olduğu gibi konu ve ürün bazında yani üretimin alt sektörlerini dikkate alan ihtisas kooperatiflerine gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Veteriner hekim ve ziraat mühendisleri ile yapılan anket çalışmasına göre bölgedeki süt sanayinin üretim ve pazarlamaya ilişkin sorunlarının başında; kaliteli ve hijyenik üretim yapılmaması, hammadde yetersizliği ve ulaşım maliyetlerinin yüksek olması yer almaktadır. Ancak bu sorunların süt üreticileriyle beraber hareket edilebilirse çözülebileceği düşünülmektedir.

Nitekim Hekimoğlu ve Altindeğer (2006) yaptıkları çalışmada, örgütlenmesini tamamlamamış dağınık yapıdaki küçük ölçekli süt sığırcılık işletmelerinin gerek ulaşım imkanlarından dolayı süt toplama maliyetlerini artırdığını gerekse de sürekli ve kaliteli hammadde temini konusunda yeterli güvence vermediklerini ifade etmiştir. Bu nedenle gerek süt sığırcılık işletmelerinin gerekse de süt sanayi işletmelerinin örgütlü bir yapıda olmasının bu sorunların çözümünde önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca yapılan anket çalışmasında, bölgedeki süt sanayi işletmelerinde yaşanan finansman sıkıntısı ile kullanabileceği teşvik ve desteklemelerin yetersiz olması nedeniyle mandıraların üretim teknolojilerini yenilemede ve markalaşmaya gitmelerinde sorun yaşadıkları, bu durumun da süt mamulleri piyasasındaki pazar paylarının giderek daralmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit Çelik (2001) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Araştırmada Kars Kaşarının her geçen yıl pazar sıkıntısının arttığı ifade edilmiştir. Katılımcılara göre bu durumun önüne geçilmesi ve Kars Kaşarının yurt içi ve yurt dışında yeterli pazar payına ulaşabilmesi için reklam ve tanıtım çalışmalarının artırılması, kaliteli ve hijyenik süt ve süt ürünleri üretiminin sağlanması ile üretimde standardizasyonun sağlanması gerekmektedir.

Ayrıca yapılan yüz yüze görüşmelerde, mandıraların bir birlik altında örgütlenmelerinin ve ilkel bazda faaliyette bulunan mandıraların denetim altına alınmasının ya da kapatılmasının bölgedeki “Kars Kaşarı” imajının düzeltilmesinde etkili olabileceği ifade edilmiştir.

Kars Tarım İl Müdürlüğünde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendisleri ile yapılan anket çalışmasında ayrıca katılımcıların Avrupa Birliği’ne ilişkin yapılan çalışmalar ve bilgileri sorgulanmıştır. Elde edilen verilere göre katılımcıların sadece yüzde 28,1’lik kesimi ilde Avrupa Birliği süt hijyenine uyum ile ilgili çalışmaların yapıldığını belirtmiş ve bu çalışmaları da üretici ve mandıracılara bilgilendirici seminerlerin verilmesi ile üretim izni almış işletmelerden numune alınıp laboratuvarlarda analiz edilmesi olarak ifade etmişlerdir.

Ancak yapılan görüşmelerde, bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz olduğu ve sadece üretim izni almış işletmelerin denetiminin yapıldığı ve yapılan denetimler sonucunda da yeterli yaptırım güçlerinin olmaması nedeniyle denetimlerden istenilen sonuçların elde edilemediği tespit edilmiştir.

Ankete katılanlar, Tarım İl Müdürlüğünün denetim yapacak yeterince araç ve personelinin olmaması ve personelin can güvenliği nedeniyle denetimlerde yeterince etkin olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışma sonucuna paralel olarak Alpaslan (2008), kamuda çalışan veteriner hekimlerle yaptığı anket çalışmasında, katılımcıların yüzde 87,5’inin yapılan denetim ve kontrolleri yetersiz bulduklarını tespit etmiş ve bu durumun yeterli araç, ekipman ve personelin olmaması, bürokratik işlemlerin fazlalığı ile yetki ve yaptırım gücündeki yetersizlikten kaynaklandığını ifade etmiştir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği ile süt sektörü bazı avantaj ve dezavantajlar ile karşılaşacaktır. Kars iline önemli ekonomik katkısı olan süt sektörü de bu durumdan etkilenecektir. Bu nedenle Kars Tarım İl Müdürlüğünde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendislerin Avrupa Birliği'ne girme sürecinde süt sanayi işletmelerinin bu durumdan nasıl etkileyeceği yönünde görüşlerine başvurulmuştur.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların yüzde 46,9'u olumlu yönde etkileneceğini, yüzde 37,5'i olumsuz yönde etkileneceğini ifade etmişlerdir. Güler (2006) sektör uzmanları ile yapmış olduğu anket çalışmasında sanayici açıdan süt sektörünü yüzde 77,7 oranında olumlu, yüzde 11,1 oranında olumsuz etkileyeceği ifade etmişlerdir. Bu iki çalışma arasındaki farklılığın, Kars bölgesindeki mandıraların üretim şartlarının ve modernizasyon çalışmalarının yurt içindeki birçok bölgeye göre yetersiz olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Güler (2006) çalışmasında, Avrupa Birliği'ne tam üyelikle beraber, kaliteli çiğ süt teminin sağlanması, sanayicinin AB fonları ve ulusal kaynaklardan daha fazla destek alması, haksız rekabetin önlenmesi, Türkiye'nin kendine özgü yerel ürünleri için yeni pazar oluşturması, istikrarlı ve sanayicinin önünü görmesine olanak veren politikaların oluşturulmasının süt sanayi için önemli avantajlar olduğunu, ancak gıda güvenliği ve süt hijyeni gibi konularda AB yönetmeliklerine uyum sonucu üretim maliyetlerinin artması ve üretim maliyetleri açısından diğer AB ülkeleriyle rekabet gücünün, rekabet ve uyum zorluğu yaşayan işletmelerin kapanması, işsizlik probleminin ise süt sanayinin önemli dezavantajları olduğunu ifade etmiştir.

4.3. Süt Sanayi İşletmelerine Ait Bulguların Değerlendirilmesi

4.3.1 Süt Sanayi İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapılarının Değerlendirilmesi

Üretim faktörlerinden biri olan teşebbüs (girişimci); bir işi düşünen, planlayan ve etkin şekilde yürüten, diğer üretim faktörlerini en uygun bir biçimde birleştirerek üretimi organize eden kişidir (Parasız, 2000).

Kars ilindeki süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde, süt fabrikaları hariç mandıraların tamamının aile tipi işletmelerden oluştuğu ve işletme sahiplerinin aynı zamanda işletmenin yöneticisi olduğu ve bu işletmelerdeki temel yönetsel işlevlerden olan üretim yöntemi, tanıtımı, pazarlama, kalite denetimi, finansal yönetimi gibi konuların tümüyle sahip-yönetici olan kişinin bilgi ve deneyimlerine bağlı olarak değiştiği tespit edilmiştir. Ancak bu durum, mandıraların faaliyetlerini geleneksel yöntemlerle sürdürmelerine ve organizasyon yapılarının değişmemesine neden olmaktadır (Çelik, 2001).

Kars ilinde faaliyet gösteren işletmelerin kuruluş tarihlerine bakıldığı zaman süt fabrikalarının ortalama 20,6; mandıraların ise ortalamaların 40,9 yıldır bu alanda faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. Ancak bölgedeki mandıraların kuruluş tarihlerinin eskiye dayanmasına rağmen gelişim hızlarının istenen ölçüde olmadığı, hala eski teknoloji ve geleneksel yöntemlerle kaşar üretiminin yapıldığı gözlenmiştir. Bu durum Çoşkun ve ark. (2005)'in, Van ilinde yaptıkları çalışma bulguları ile de paralellik göstermektedir.

Meydan (2003) yapmış olduğu çalışmada, mandıraların çoğunluğunun aile tipi işletmelerden oluşmasının gerek ölçek yetersizliği gerekse de bilgi eksikliği gibi çeşitli sorunlara yol açtığını ifade etmiştir.

Kars ilinde yapılan anket çalışmasında, mandıra sahiplerinin eğitim düzeylerinin süt fabrikalarına göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Oysa üretimde etkinlik ve verimlilik açısından eğitimin önemi büyüktür. Kara (1996) yaptığı çalışmada, mandıralarda görülen üretim süreci, pazarlama, kalite ve standardizasyonda yaşanan olumsuzlukların büyük ölçüde bu tip aile işletmelerindeki eğitim düzeyinin düşüklüğünden kaynaklandığını ifade etmiştir.

Kara (2000) çalışmasında ise, üreticinin eğitim ve yaş durumunun, yenilikleri benimsemesinde etkili bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim mandıra sahiplerinin büyük çoğunluğunun eğitim seviyesi düşük ve yaş oranı yüksek kişilerden oluşması, yapılan mandıracılık faaliyetlerinin yeniliklerden uzak ve geleneksel yöntemlerle yapılmasının önemli bir nedeni olduğu düşünülmektedir.

Kars ilindeki süt sanayi işletmelerine son 5 yıl içindeki üretim miktarlarında yaşanan değişim durumları sorulduğunda, büyük ölçekli mandıralar haricinde diğer işletmelerin önemli bir kısmının üretimlerinde azalma olduğunu beyan etmeleri dikkat çekici olarak bulunmuştur. Oysa 2006-2007 yıllarında işletmelerce işlenen süt miktarı incelendiğinde; özellikle büyük ölçekli mandıralarda 2007 yılında yatırıma yönelik çalışmaların olması nedeniyle işledikleri süt miktarında azalma, buna karşın küçük ve orta ölçekli mandıraların işledikleri süt miktarında artış görülmektedir.

Buna paralel olarak, Kars ilindeki süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde başta küçük ölçekli mandıralar olmak üzere işletmelerin yaklaşık yüzde 29'u geçen 5 yıl içinde üretim miktarlarındaki değişimin istikrarsız olduğunu ifade etmişlerdir. Kara (1996) tarafından yapılan çalışmada, mandıralarda yaşanan bu istikrarsızlığın nedeni olarak makro ekonomik istikrarsızlıklar, siparişe bağlı üretim yapma ve gelecek yönelimli stratejik planlamalar yerine günü kurtarmaya yönelik alınan kararlar gösterilmiştir.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde ayrıca mandıraların yaklaşık yüzde 35'inin gelecekte işletmelerini kapatmayı düşündükleri tespit edilmiştir. Kapatmayı düşünen mandıraların önemli bir kısmını küçük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Kapatmak istemelerinin nedenleri arasında; her geçen yıl Kars kaşarına olan talebin ve buna bağlı olarak kar marjının azalması hatta zarar etmeleri, Tarım İl Müdürlüğü'nce istenen kalite ve hijyen ile ilgili standartların yaratacağı maliyeti karşılayacak ekonomik güçlerinin olmaması yer almaktadır.

Kars ilinde ankete katılan süt sanayi işletmelerinin kapasite kullanım oranları ortalama yüzde 31,3 bulunmuştur. Bu değer Çoşkun ve ark. (2005)'in; Daşkaya'nın (2004) bulgularından yüksek; Uzman ve ark. (2006)'ın bulgularından düşük bulunmuştur. Bu durum Türkiye'nin doğu bölgesinde süt sanayi işletmelerinin süt işleme kapasitelerinin batı bölgesine göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin batı bölgelerinde kapasite kullanım oranının yüksek olması, bölgedeki süt hayvanlarının genetik yapısının yüksek olması ve buna bağlı olarak hayvan başına süt veriminin yüksek olması ile laktasyon sürelerinin uzun olmasına bağlanabilir (Tipi, 1997).

Nitekim ankete katılan süt sanayi işletmelerinin tamamı düşük kapasitede çalıştıklarını ifade etmişler ve bunun sebebi olarak da işletmeye getirilen süt miktarının yetersiz olmasını göstermişlerdir. Ayrıca, bölgede ki mandıralar, finansman yetersizliği nedeniyle daha az süt aldıklarını ifade etmişlerdir.

Kara (1996) tarafından yapılan çalışmada, süt sanayi işletmelerinin düşük kapasitede çalışmalarının nedenleri arasında kış aylarında görülen hammadde yetersizliği ve kar marjının düşüklüğü gösterilmiş iken; Meydan (2003)'ün çalışmasında işletmelerin düşük kapasitede çalışmalarının nedenleri olarak finansal sorunlar, talep yetersizliği ve kalifiye eleman yetersizliği gösterilmiştir.

Bu bulgulardan yola çıkarak gerek Kars ilinde gerekse Türkiye genelindeki mandıralarda düşük kapasiteye neden olan sorunların içerisinde en önemlilerinin satış gücü ve hammadde yetersizliği olduğu söylenebilir.

Süt ürünleri sanayinde kapasite, işlenen ürün ve miktarı ile alet-ekipman donanımı ve kullanımı ile doğrudan ilişkilidir. Ancak bölgedeki süt fabrikalarının ve bazı büyük ölçekli mandıraların teknolojik nitelikleri yönünden modern olanaklara sahip olmalarına rağmen mandıraların büyük bir çoğunluğunun ilkel denilebilecek koşullarda üretim yaptıkları gözlenmiştir.

TKB'nin süt alımlarında "süt teşvik primi" uygulaması için en az çift cidarlı paslanmaz çelikten yapılmış ısıtma tanklarını veya plakalı pastörizatör gibi alet-ekipmanların işletmelerde çalışır vaziyette olmasını koşul olarak getirmesi, bölgedeki işletmelerde bu tip basit aletlerin sayısını artırmıştır. Ancak yapılan araştırmada işletmelerin önemli bir kısmında pastörizatörün kullanılmadığı ve bu işlemlerin ısıtma tankları ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Nitekim, mandıralarla yapılan anket çalışması da bu tespiti doğrular nitelikte olup yüzde 81,3'ü kullandıkları teknolojiyi yetersiz bulduklarını ifade etmişlerdir. Mandıraların kullandıkları teknolojinin yetersiz olmasının nedenleri arasında; üretimin mevsimsel olması, sermaye ve finansal kaynakların yetersiz olması, kamu kurum ve kuruluşlarından yeterli desteğin alınamaması yer almaktadır. Bu bulgular, Şahin (1998) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile paralellik göstermekte olup çalışmada ayrıca yeni teknolojilerdeki belirsizlikler ile vasıflı işgücünün yetersizliğinin de yeni teknoloji kullanımının önünde engel oluşturduğu ifade edilmiştir.

Bölgede süt sanayi işletmelerinin istenen kalite ve standartta ürün üretmeleri, kullanılan hammadde ve üretim teknolojisi tarafından kısıtlanmaktadır. İyi nitelikte ve standart bileşimde ürünü engelleyen faktörler; hammadde boyutunda ortaya çıkan yetersiz üretim ve hemen her biri değişik üretim yöntemi izleyen küçük kapasiteli işletmelerde bu ürünlerin üretilmesi, özellikle nitelik yönünden önemli farklılıklara neden olmaktadır.

Kars ilinde, mandıralara gelen sütün çoğunlukla kontrollerden yoksun olarak kaşar peyniri olarak işlenmesi ve süt temininde yaşanan sıkıntılardan dolayı bulunabildiği kadar koyun sütü ve inek sütünün belli bir kalite ve hijyen standartları gözetilmeksizin karıştırılması, bölgede üretilen kaşar peynirinde belli bir standardın yakalanamamasına neden olmaktadır.

Nitekim 2006 yılında 0,40 TL, 2007 yılında 0,45 TL olan koyun sütünün fiyatı, inek sütüne göre daha yüksek olmasına rağmen sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde, koyun sütünün sadece 1 ay gibi kısa dönemde ve çok az miktarda satıldığını bu nedenle koyun sütünün sürekli temin edilemediği ve işletmeye gelen sütün belli bir oran olmaksızın rastgele inek sütü ile karıştırıldığı ifade edilmiştir. Oysa yapılan çalışmalarda koyun sütünün inek sütüne oranla daha yağlı olması kaşar peynirinin randımanını artırdığı tespit edilmiştir (Dağdemir, 1998). Üresin (1936) yaptığı çalışmada, Kars ilindeki bu durumdan bahsetmiş ve üretilen kaşar peynirinde koyun sütü kullanımının azalmasının Kars Kaşar Peynirinin aromasında ve tadında değişikliklere neden olduğunu ifade etmiştir.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde, sütün işletme elemanları aracılığıyla günde 2 kez direk üreticinin kapısından alınarak krom tankerlerle işletmelere getirildiği, ancak bu işletmelerden sadece 3'ünün soğutmalı tankeri olduğu tespit edilmiştir.

Mandıralarla yapılan görüşmelerde, çiğ sütün taşınmasında soğuk zincirin uygulanmamasının nedeni olarak; süt alınan köyler arasındaki mesafenin kısa olması ve sütün kısa zamanda işletmeye getirilip işleme sokulması gösterilmiştir. Oysa doğal gıda maddeleri arasında en hassas ürün olan süt, mikroplara ve bakterilere çok açık bir üründür. Bu nedenle sütün kalitesini koruyup dayanıklılığını artırmak için üretim aşamasından başlanarak, depolama, nakliye dahil, tüketime sunulana kadar geçen tüm aşamalarda soğuk muhafaza zincirinin kesintisiz sürdürülmesi gerekmektedir.

Nitekim, Batı Anadolu ve Akdeniz Bölgesi'nde ise süt toplama merkezlerinde çelik tank kullanımı ve soğutma işlemi yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanılmıştır. Bu bölgelerde süt, üreticiler tarafından kooperatiflerin veya sanayicilerin toplama merkezlerine ulaştırılmakta ve burada hammadde +4⁰C'ye soğutulularak tankerlerle işletmeye taşınmaktadır (Daşkaya, 2004).

Bu amaçla, Ardahan ilinde "Sulakyurt Köyü Merkezli Süt Toplama Merkezi Projesi" başlatılmıştır. Bu projenin uygulanması ile birlikte üretici elindeki sütü soğutmalı depolarda bir araya toplanması sağlanacaktır. Bu da üreticilerin sanayiciler karşısında pazarlık yapma gücü artırarak daha iyi bir fiyattan sütü satma imkanı bulmalarını ve mandıraların da araç ve zamandan tasarruf ederek daha hijyenik koşullar altında süt temin etmelerini sağlayacaktır. Kars ilini de kapsayacak şekilde bu projelerin yaygınlaştırılması, bölgeyi süt üretim merkezine dönüştürerek il ekonomisine ve kalkınmasına önemli katma değer yaratacağı düşünülmektedir.

Sütün, toplama merkezlerine yada mandıra ve süt fabrikalarına getirildikten sonra yapılması gereken ilk ve en önemli iş, sütün muayenesi ve seçilmesidir. Çünkü kaşar üretiminde başarı, hammaddenin kalitesinde bağlıdır. Ancak ilde hammaddenin miktar olarak yetersizliği; hammadde alımında kalitenin aranmamasına neden olmaktadır.

Ayrıca, bölgedeki mandıraların genellikle küçük ölçekli olması, çalışma sürelerinin kısa oluşu, gelen sütlerin miktar yönünden dengesizlik göstermesi, eğitimin yetersiz olması, teknik ve mali olanaksızlıklar kontrollerin gerektiği gibi yapılmasını engellemektedir.

Nitekim, Şahin (1998) çalışmasında, mandıraların çoğunluğunun mevsimlik çalışan küçük ölçekli işletmeler oluşmasının, AB ülkelerinde olduğu gibi standart bir üretim yöntemi, sağlık koşullarına uygunluk ve kalite-kontrolde yeterli özenin gösterilememesine neden olduğunu belirtmiştir.

Yapılan incelemelerde de bölgedeki mandıralar da gerek sütün gerekse üretilen peynirin kalite kontrolünde, yapılması gereken testlerin hiçbirinin tam anlamıyla yapılmadığı tespit edilmiştir. Mandıralarda yapılan kontroller, sütün süzülmesi ve kesilip kesilmediğinin denemesi ile sınırlı kalmaktadır. Özellikle büyük ölçekli mandıralar ve fabrikalar ayrıca sütte yağ oranı ve kuru madde oranlarına baktıklarını ifade etmişlerdir.

Nitekim, bölgede, özellikle üretim prosesinden sorumlu elemanların işletme sahiplerinden oluşması, mandıralarda üretimin halen babadan görme usulüyle yapıldığının bir göstergesi olup üretilen peynirlerin fiziksel, kimyasal ve diğer yapısal özellikleri bakımından farklılık göstermelerine neden olmaktadır. Nitekim, Gülmez ve ark. (2004)'nın yaptıkları çalışmada, Kars ilinde perakende satış yerlerinden alınan 50 adet kaşar peyniri örneği incelenmiş ancak alınan numunelerinin hiçbirinin etiket taşımadığı ve fiziksel özelliklerinin standart olmadığı tespit edilmiştir.

Oysa, kaliteli ürün elde etme sürecinde, küçük ölçekli ve ilkel koşullarda üretim yapan işletmelerin büyütülmesi ve ileri teknolojilerle çalışır duruma getirilmesi gerekmektedir. Çünkü, ileri teknoloji kullanımının; süt sanayi işletmelerinde taşıma, üretim, depolama, birim maliyet ve pazarlama gibi hususların daha nitelikli ve düşük maliyetle yapılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir (Baykal ve ark. 1989).

Kars ilindeki mandıraların yüzde 31'i süt toplama sırasında sorun yaşamadıklarını beyan etmişlerdir. Bu durum, işletmelerin işletmeye gelen süt ile ilgili gerekli testleri yapmamalarına ve bu konuda yeterli bilince sahip olmamalarına bağlanabilir.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde, süt toplamada sorun yaşadıklarını ifade eden süt sanayi işletmelerinin karşılaştığı sorunların başında; sütlerin kirli ve hileli olması gelmektedir. Şahin (1998)'in yaptığı çalışmada da bu bulguları destekler nitelikte olup süt temini ile ilgili yaşanan sorunları; bozuk sütler, yağsız sütler, su katılmış sütler olarak sıralamıştır.

Nitekim, bölgede sağımın büyük ölçüde elle yapılmasından dolayı hijyen olarak yetersiz olan sütün soğuk zincir olmadan işletmeye getirilmesi de kaliteyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bunlara ek olarak Yılmaz (1996) çalışmasında, süt üretiminin büyük bir çoğunlukla küçük aile işletmelerinde yapılması, işletmelerin süt üretimi konusunda bilgilerinin yetersizliği gibi bir çok nedenden dolayı mandıra ve fabrikalara gelen sütlerin bakteriyolojik açıdan kalitesiz olduğunu ifade etmiştir.

Oysa işletmeye gelen sütün bozuk olması, bu ürünlerin işlenmesinde sorun yaratmakta, peynir, tereyağı gibi ürünlerde koku, tat ve aromada çeşitli olumsuzluklara yol açmakta, sonuçta sütün elde edilen ürünlerin kalitesinde azalmalar meydana gelmektedir (Kul ve ark., 2007).

Kara (1996) çalışmasında, hammaddedeki yüzde 5'lik değişikliğin ürün bazında yüzde 15'lere varan bozulmalara neden olabileceğini ifade etmiştir. Kaşar peynirinde meydana gelen bu olumsuz değişiklikler ise süt sanayi işletmelerinde ürünün verimliliğini ve kalitesini düşürerek maliyetlerin artmasına sonuç olarak da işletme karlılığının azalmasına neden olmaktadır.

Bu nedenle, kalitesiz sütlerin hem mandıracı hem tketicı hem de ülke ekonomisine yarattığı olumsuzlukları gidermek için daha kaliteli ürüne daha fazla fiyat vermeyi sağlayacak altyapının oluşturularak üreticiyi daha kaliteli ürün üretmeye teşvik edecek kalite-fiyat politikasının oluşturulması gerekmektedir.

Nitekim, AB'nde 1971 yılında çıkartılan 1411/71 sayılı Konsey Yönetmeliği ile; sütün, sütü satın alanlar tarafından, kalitesine göre farklı fiyatlandırılması zorunluluğunu getirmiştir. Bu yönetmelik 1997 yılına kadar yürürlükte kalmışsa da ülkeler kaliteye göre fiyatlandırma sistemlerine hala kendi istekleri ile devam etmektedirler (Kaya, 2007).

Oysa Kars ili ve evre illerde fiyat uygulamasında avans sistemi geçerlidir. Bölgede avans sistemi bir sezon öncesinden süt mandıralara satılmaktadır. Süt sığırcılık işletmelerinin en fazla ihtiyaı olduğu Eylül-Kasım aylarında, hayvan sayısı ve bir yıl öncesinden verdiği süt miktarına göre verebileceği tahmin edilen miktar, belirlenen fiyat üzerinden süt sanayi işletmelerince satın alınmaktadır.

Ancak, bölgede uygulanan avans sistemi nedeniyle üreticilere üretimden nceki Eylül-Kasım aylarında sütün parası peşin ödendiği için satın alınan çiğ sütte kalite ve hijyen kriterlerine göre farklı fiyat uygulamasının yapılamadığı ve işletmeye gelen her sütün işleme alındığı tespit edilmiştir.

Kars ilinde çiğ sütte kaliteye göre farklı fiyat uygulaması yapmayan süt sanayi işletmelerinin bir kısmının, üretilen kaşar peynirinin kalitesine göre farklı fiyat uygulaması yaptığı ve standartların gerisinde üretilen ürünleri, yeterli denetimin olmadığı yerel pazar ve küçük marketlerde pazarlandığı tespit edilmiştir (Uzmay ve ark. 2006).

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde, bölgede ki süt fiyatlarının oluşmasında özellikle büyük ölçekli mandıraların ve süt fabrikalarının etkili olduğu ifade edilmiş ve oluşan bu fiyat üzerinden diğer mandıraların üreticilerle anlaşma yoluna gidildiği tespit edilmiştir. İzmir ilinde yapılan bir çalışmada bu bulguları destekler nitelikte olup çalışmada, mandıraların yüzde 66,6'sının süt alış fiyatının büyük süt sanayi işletmeleri tarafından belirlendiğini ifade ettikleri belirtilmiştir (Uzmay ve ark., 2006)

Ancak, bölgede çiğ süt fiyatının belirlenmesinde etkili oldukları tespit edilen fabrikaların tamamının ilde oluşan çiğ fiyatlarını ucuz bulmaları dikkat çekici bulunmuştur. Bu durumun süt üreticileri karşısında bölgedeki sanayi işletmelerinin fiyat oluşumunda oligopsonik bir yapının oluşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim süt sığırcılık işletmeleri ile yapılan görüşmelerde, çiğ süt fiyatının düşük olmasının nedeni olarak firmaların bir çeşit fiyat karteli şeklinde ortak hareket etmeleri ve avans sistemi gösterilmiştir.

Kars ilinde gerek üreticilerle yapılan anket çalışmasında gerekse de süt sanayi işletmelerinden elde edilen veriler ışığında 2007 yılında sütün fiyatının 0,38 TL olduğu tespit edilmiştir. Ancak üreticilere avansın 2006'nın Eylül - Kasım aylarında üreticilere dağıtıldığı göz önünde bulundurulduğunda faizi ile birlikte sütün fiyatının 0,46 TL'ye geldiği tespit edilmiştir. Bu hesaplama göre Kars ilindeki süt fiyatının 2007 yılında 0,49 TL olan Türkiye ortalamasına yakın olduğu söylenebilir.

Türkiye'de yaşanan enflasyon, 1 (bir) yıl önceden verilen paranın değerini düşürdüğü gibi, girdi fiyatlarının da (yem, mazot vb) artmasına neden olmaktadır. Bu durum üreticiyi hem maddi açıdan zor duruma düşürmekte hem de pazar için kaliteli ve hijyenik üretim yapmak yerine kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapmasına neden olmaktadır.

Saltık (2003) yaptığı çalışmada da, avansın uzun bir süre öncesinden süt üreticisine ödenmesinden doğan enflasyon maliyeti dikkate alındığında bölgede oluşan süt fiyatlarının çok düşük kaldığını ve bu durumunda geliri giderek azalan üreticinin ihtiyacı olan temel girdileri yeterince kullanamamasına ve geleneksel olarak sürdürülen hayvancılık faaliyetinin gelişmemesine hatta gerilemesine neden olduğunu ifade etmiştir.

Ancak gerek üretici gerek Tarım il Müdürlüğü'nde çalışanlarıyla gerekse de süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde; bölgede süt sanayi işletmelerinin, yaşanan yoğun rekabet nedeniyle piyasa paylarını korumak ve üreticiyi bir dönem (7-8 ay) öncesinden kendine bağlamak için; süt sığırcılık işletmelerinin ise 7-8 ay gibi uzun süren kış aylarında gerek kendi şahsı ihtiyaçlarını gerekse hayvanların kaba ve kesif yem gereksinimini karşılamak için sonbaharda düşük bedelle mandıralara süt sattıkları tespit edilmiştir. Bölgede yaşanan bu kısır döngü süt sektörünün rasyonelleşmesinin önünde ciddi bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Zira, Kars bölgesinde uygulanan avans sistemi üreticinin mandıralara sürekli borçlu kalmasına neden olduğu gibi hem süt fiyatlarının düşük kalmasına hem de süt sığırcılık işletmelerinin daha kaliteli süt üretmek için herhangi bir çaba içine girmemelerine neden olmaktadır.

Mandıralar ise alacakları çiğ sütün parasını peşin ödedikleri için işletmelerde üretilen sütün kaliteli olup olmadığına bakmaksızın almak zorunda kalmaktadırlar. Kalitesiz hatta bozuk sütler ise üretilen peynirin verimliliğini düşürmekte ve tat ve aromada bozulmalara neden olmaktadır.

İlde yapılan anket çalışmasında, hem süt sığırcılık işletmeleri hem de süt sanayi işletmeleri bu avans sisteminden memnun olmadıklarını beyan etmelerine rağmen bu sistemin yerine geçecek süt pazarlama kooperatifleri ve/veya mandıracılar birliği gibi etkin üretim ve pazarlama kooperatiflerinin olmaması nedeniyle avans sisteminden vazgeçemediklerini ifade etmişlerdir.

Nitekim, AB kriterlerine uygun temiz süt ve ürünleri konusunda önemli bir yere gelen Burdur ilinde üretilen sütün önemli bir bölümünün kooperatifler aracılığıyla süt sanayi işletmelerine pazarlandığı ve bu işletmelerin ayda bir ödeme planı uyguladıkları ancak hammaddesini direkt üreticilerden alan işletmelerin 2 ayda bir ödeme planını uyguladıkları tespit edilmiştir (Kara, 1996). İlde yaşanan bu durum kooperatiflerin üretici açısından hem fiyat hem de pazar garantisi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir

Türkiye'de süt sanayinin en fazla geliştiği bölgelerden olan Güney Marmara ve Trakya bölgelerinde ise çiğ süt fiyatları 3'er aylık dönemlerde yapılan ihalelerle belirlenmektedir. Üreticiyi temsil eden kooperatif ve birliklerinin yaptığı bu ihalelerde süt sanayicileri teklif vererek fiyat belirlenmektedir (Gülcan, 2006; Kazıмова, 2005).

Eren (1993) alışmasında, süt ihalelerinin üç aylık dönemlerde yapılmasının sağladığı faydaları; süt fiyatının değişen piyasa koşullarına uydurulması, üreticilere fiyat ve alım garantisinin sağlanması, süt bedellerinin zamanında ödenmesi ve süt sanayi işletmelerinin maliyetlerini belirleyebilmesi olarak sıralamıştır.

Ancak yapılan araştırmalarda, bu fiyat oluşumunda da bazı sorunların ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Özellikle, süt alıcıları arasındaki anlaşmalardan kaynaklanan kartelleşme eğilimi burada da önemli bir sorun olmaktadır. Zira süt üreticisinin pazarlık gücünün zayıf olması teklif edilen çiğ süt fiyatlarının üretim maliyetlerine göre düşük olmasına neden olmaktadır (Daşkaya, 2004).

Gönen Süt reticileri Birliği (2008) yaptıkları çalışmada, bu durumun önlenebilmesi için ulusal bazda üretici örgütlerinin ve süt sanayicilerinin bir araya gelerek oluşturacakları süt konseyinin mutabık olacağı Şekil ve aralıklarla süt taban fiyatının belirlenmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Türkiye süt sektörü ile ilgili hazırlanan raporlarında bu görüşü destekledikleri tespit edilmiştir (TZOB, 2005b; TKB, 2006).

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan görüşmelerde bölgede çiğ süt fiyatı gibi üretilen Kars Kaşarı fiyatının da çok düşük olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Kars Eski Kaşarının toptan fiyatı 2007 yılında ortalama 7,00 TL/kg iken, Türkiye genelinde eski kaşarın toptan fiyatı ortalama 10,28 TL/kg'dır (TUIİK, 2008).

Gülmez ve ark. (2004) yaptıkları çalışmada "Kars Kaşar Peynirlerinin" büyük firmalarda satılan ünlü firmalara ait kaşar peynirlerinden ortalama yüzde 40 oranında daha ucuz olduğunu ve bu durumun ortadan kaldırılması için sanayicilerin marka oluşturmaları ve standart üretim yapmaları için teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Bölgede oluşan kaşar fiyatının düşük olmasında ve belli bir standardın sağlanamamasında, mandıra ve süt fabrikalarının özellikle ürün pazarlamasında örgütlü olmamalarının etkisi büyüktür. Nitekim Kars Tarım İl Müdürlüğü'nde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendisleri ile yapılan görüşmelerde, bölgedeki süt sanayinin gelişmesi için gerek süt sığırcılık işletmelerinin gerekse süt sanayi işletmelerinin bir birlik yada kooperatif altında bir araya gelmelerinin gerekliliği ifade edilmiştir.

DPT (2001a) yaptığı çalışmada, etkin bir örgütlenmenin sektörde yapısal bozuklukların giderilmesine katkıda bulunacağı gibi üretim sürecinde kullanılan kaynakların daha verimli kullanılmasını ve kaynak kayıplarının azaltılmasını da sağlayacağını ifade etmiştir.

İlde ki süt sanayi işletmelerinin önündeki en önemli sorunlardan biri de haksız rekabet olup kayıt dışı faaliyet gösteren kaçak mandıraların ve aynı zamanda süt sığırcılık işletmelerinin ürettikleri süt ürünlerini hiçbir zorlukla karşılaşmadan satabilmesi, il ekonomisinde istenen katma değer yaratılmamasına neden olmaktadır.

Nitekim, bölgede süt sığırcılık işletmelerinin ürettikleri sütü süt mamullerine dönüştürerek pazarlarda satma oranının yüksek olduğu gözlenmiştir. Yapılan anket çalışması sırasında ekonomik durumları iyi olan süt sığırcılık işletmelerinin (yüzde 20) ürettikleri sütü süt mamullerine dönüştürerek (kaşar peyniri, beyaz peynir, çeçil, lor peyniri vb) sattıkları tespit edilmiştir. Süt sığırcılık işletmelerinin fazla sayıda olmasından kaynaklanan denetim eksikliği, mandıralara göre hammadde, işçilik gibi üretim maliyetlerinin düşük olması gibi faktörlerin süt sığırcılık işletmelerinin süt mamulleri üretimlerini daha cazip hale getirdiği gözlenmiştir.

Bölgede sütlerin süt sanayi işletmelerine gelmeme nedenlerinin başında yer alan süt üreticilerinin sütlerini kendilerinin değerlendirmesinin önüne geçmek için öncelikle bölgedeki süt fiyatlarının uygun bir seviyeye çıkarılması, üreticinin kredi ve desteklemelerle teşvik edilmesi, süt toplama merkezlerinin kurulması ve üretici kooperatiflerinin kurulması gerekmektedir.

Nitekim, üretilen sütün önemli bir kısmının bölgede kaçak mandıralar ve üreticiler tarafından ilkel koşullarda işleme tabi tutulması, hem kalitesi düşük ve standart olmayan ürünlerin ortaya çıkmasına hem de halk sağlığı bakımından önemli bir risk yaratmasına neden olmaktadır.

Kaferstain ve ark. (1997) yaptıkları çalışmada, bu bulguları destekler nitelikte olup geri kalmış bölgelerde üretim ve tüketimin denetim altına alınamaması ile ekonomik yetersizliklerden kaynaklanan teknolojik yetersizliklerin halk sağlığının yeterince korunamamasına neden olduğunu ifade etmişlerdir.

Kara (1996) ise yaptığı çalışmada, tüketicilerin hijyen ve kalite bilincinin yeterli olmaması nedeniyle tercihlerini fiyata göre yaptıkları ve etiketsiz, markasız ürünleri aldıklarını ifade etmiştir. Bu nedenle tüketicinin bilinçlendirilmesi, ildeki süt sanayinin gelişebilmesi bakımından önemlidir. Özellikle bu amaçla AB ülkelerinde tüketici birlikleri, çeşitli yollarla tüketicileri bilgilendirmekte ve yönlendirmektedir.

İlde yaşanan haksız rekabet ortamı bölgedeki süt sanayinin gelişmesini de olumsuz etkilemektedir. İlde hammadde üretiminin küçük aile işletmelerinin elinde olmasının getirdiği hammadde yetersizliği ve belirsizlikler, kalite farklılığı olan ürünlerin hemen hemen aynı fiyata pazarda alıcı bulabilmesi mandıralarda kullanılan teknolojiyi ve uygulamaları etkilemektedir. Dolayısıyla ürettiği her ürünü satmakta zorlanmayan mandıracı da teknolojiye yatırım yapmak yerine daha fazla süt alma yoluna gitmektedir.

Çoşkun ve ark. (2005) tarafından yapılan çalışmada, bu sorunlardan bahsedilmiş ve bu durumu engellemek için özel teşebbüsün yatırımlara özendirilmesinin ve haksız rekabetin önlenmesi için kaçak çalışan ünitelerin kapatılmasının gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim ankete katılan işletmelerden özellikle süt fabrikaları ve fabrika bazında faaliyet gösteren büyük ölçekli mandıralar, ilkel bazda faaliyet gösteren bu mandıraların denetim altına alınmasını veya kapatılmasını istedikleri tespit edilmiştir.

Yapılan anket çalışmasında süt sanayi işletmecilerinin merdiven altı (kaçak) üretimler ve hammadde teminindeki yetersizliklerin yanı sıra; işletmede ihtiyaç duyulan ilave yatırımlar ve alet alımları için kaynak veya kredi bulmada zorlukların çekilmesi, işletmelere yönelik yeterli devlet desteğinin olmaması, talep yetersizliği, süt üretiminin belli aylarda yoğunlaşması gibi birçok sorunları da olduğu saptanmıştır. Nitekim Çoşkun ve ark.'nın (2005) yaptıkları çalışmada, bu tespitlere paralel bulgulara ulaştığı tespit edilmiştir.

Ayrıca Meydan (2003) yaptığı çalışmada, bu sorunlara ek olarak mandıraların yaşadığı sorunları; ulaşım maliyetlerinin yüksek olması, finansal sorunlar ve düşük kapasiteyle çalışmaları olarak sıralamıştır. Özgöçen (1997) ise Bursa ilinde yaptığı çalışmada süt sanayinin sorunlarını hammaddenin kalitesizliği, dengesizliği ve yetersizliği, teknolojik yetersizlikler, sermaye yetersizliği olarak sıralamıştır.

Kars ilinde yapılan anket çalışmasında, kaşar peyniri üreten süt sanayi işletmelerinin tamamının yeterli miktarda çiğ süt temininde çeşitli sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir. Araştırma bölgesinde son yıllarda hayvan başına süt veriminin artmasına rağmen bakım ve besleme koşullarının yetersizliğine bağlı olarak süt üretiminin düşük olması, üreticilerin kendi ihtiyacını karşılamak için üretimde bulunmaları sanayi işletmelerinin süt temininde karşılaştıkları güçlüğü başlıca nedenlerindedir.

Süt sanayi işletmeleri hammaddenin yetersiz olması yanında hammaddenin kalitesi ile ilgili de sorunlar da yaşamaktadırlar. Sütlerin kirli veya hileli olması, işletmeye getirilinceye kadar soğuk muhafazada tutulmaması gibi nedenlerden dolayı sütlerin asit derecesi hızlı bir şekilde artmakta ve dolayısıyla kesilme süreleri kısalmaktadır. Bu durum, süt sanayi işletmelerinde üretilen kaşar peynirinin miktarının azalmasına (Hurşit,1999) neden olduğu gibi peynirde tat ve aroma oluşumunu da olumsuz etkilemektedir (Shearer ve ark., 2003).

Yapılan incelemelerde bölgedeki süt sanayinin gelişmesini engelleyen diğer bir hususunda mevsimsel üretim olduğu tespit edilmiştir. Nitekim mandıralarla yapılan görüşmelerde, işletmelerin yüzde 80'ni gibi önemli bir kesiminin yıl boyunca çalışmak istedikleri ancak kış aylarında hayvanların süt veriminin çok düşük olması ve köy yollarının kapanması nedeniyle çalışamadıkları tespit edilmiştir.

Kars ilinde kış aylarında elde edilen süt miktarının yok denilebilecek kadar azalmasının en önemli nedenleri; hayvanlar için kış aylarında yeterli bakım-besleme koşullarının sağlanamaması, süt üretiminde düşük verimli yerli ırk hayvanların kullanılması, hayvancılığın meraya dayalı olması nedeniyle doğumlar yıl içerisinde dağılmayıp ilkbahara rastlamasıdır.

Dağdemir (1998), Kuzey Doğu Anadolu Bölgesinde yaptığı tez çalışmasında, bu soruna değinmiş ve süt üretiminin yüzde 82,6'sının yaz aylarında, yüzde 17,4'nün kış aylarında gerçekleştiğini tespit etmiştir. Uçar (1999) ise Türkiye genelinde süt üretiminin yüzde 67'sinin yaz aylarında, yüzde 23'ünün ise kış aylarında gerçekleştiğini tespit etmiştir. Oysa Konency ve Thomson (1977) yaptıkları çalışmada, ABD'de süt üretiminin yaz ve kış aylarına göre dağılımını sırasıyla yüzde 52; yüzde 48 olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde mevsimler itibariyle süt üretimindeki dalgalanmanın ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

Süt arzının mayıs-temmuz aylarında yoğunlaşması bölgede süt sektörünün önünde önemli bir handikap olmaktadır. Nitekim yılın sadece üç-dört ayında çalışan mandıralar, teknolojilerini yenilemeye gerek duymadan eski ve düşük teknoloji ile üretim yapmaktadırlar. Süt fabrikaları ise kış aylarında bile oldukça düşük kapasitede çalışmaktadırlar. Bu durum, makine-ekipmanı verimli kullanmaktan uzaklaşarak atıl kapasitenin oluşmasına ve işletme maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır (Yılmaz,1996).

Bu nedenle Kars ilinde süt sanayi işletmelerine sorulan "Bölgede çiğ süt alımını bütün yıla yaymak için neler yapılabilir" sorusuna; sanayicilerden üreticinin süt üretimi, doğumların senkronizasyonu ve suni tohumlama konusunda bilinçlendirilmesi, süt ve yem teşviklerinin artırılması, kış aylarında ulaşım imkanlarını sağlayacak alt yapı çalışmalarına ağırlık verilmesi yönünde cevaplar alınmıştır.

Ancak ankete katılan veteriner hekim ve ziraat mühendisler ile süt sığırcılık işletmeleri üretimi artırmak için süt fiyatlarının kış aylarında artırılmasının gerektiğini ifade etmelerine karşın süt sanayi işletmelerinin böyle bir öneride bulunmamaları; bölgede oluşan süt fiyatlarında herhangi bir değişikliği benimsemediklerini ve mevcut üretimi rasyonelleştirmede herhangi bir çaba içinde olmadıklarını göstermektedir.

Kars ilindeki mandıra ve fabrikalarla yapılan görüşmelerde kaşar peynirinin pazarlanmasında 5 pazarlama kanalı tespit edilmiştir. Bölgede üretilen süt; direk üreticiler tarafından kaşar, beyaz peynir gibi süt ürünlerine dönüştürülerek mahalli pazarlarda pazarlanabildiği gibi küçük ve orta ölçekli mandıralar, ürünlerini genellikle büyük yerleşim yerlerindeki toptancılara ve Kars ilindeki bazı perakende satış yapan işletmelere pazarlamaktadırlar.

Büyük ölçekli işletmeler ve süt fabrikaları ise ürünlerini hem kendi perakende satış mağazalarında hem de işletme bölgesinde yer alan il ve ilçelerdeki bayilere ve aynı zamanda Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük yerleşim yerlerinde faaliyet gösteren toptancılara pazarlamaktadırlar.

Mandıralar ile yapılan anket çalışmasında, işletmelerin yüzde 25,7'sinin ürettiği kaşar peynirinin pazarlamasında sorun yaşamadıkları, çünkü üretim ile ilgili kararlarını büyük ölçüde “siparişe göre” ayarladıkları ve ürettikleri “Kars Kaşar Peynirini” genellikle yıllara dayanan tanıdık ve daimi müşterilerine toptan sattıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu İzmir ilinde yapılan çalışma (Uzmay ve Ark. 2006) ile paralellik göstermektedir.

Pazarlama sorunu yaşayan süt sanayi işletmeleri ise pazarlamaya ilişkin başlıca sorunları arasında; tüketicilerin danone, sütaş, pınar gibi büyük süt sanayi işletmelerinin süt ve süt ürünlerine rahatlıkla ulaşabilmesi, özellikle kaçak mandıralar tarafından piyasaya sunulan kalitesiz kaşarlar nedeniyle kaşar peynirinin piyasa fiyatının düşmesi ve bu kaşarların “Kars Kaşarı” imajını olumsuz etkilemesinden dolayı tüketici talebinin giderek azalması gelmektedir.

Ayrıca yapılan incelemelerde, Kars Kaşarının genelde 12 kg ağırlığında üretildiği ve bez çuvallara beş altı tanesi üst üste gelecek şekilde konularak pazarlandığı, süt fabrikaları ve birkaç büyük ölçekli mandıra dışında vakumlu ambalajlamaların kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bazı mandıracılar buna neden olarak; ambalajlamanın Eski Kars Kaşarının geleneksel yapısına uygun olmamasını ve istenen tat ve aromanın elde edilememesini göstermişlerdir.

Ancak gerek üretilen peynirlerde ambalajlanmanın olmamasının tüketicide yarattığı güven sorunu gerekse 12 kg ağırlığında olmasının yarattığı tüketim zorluğu bu ürünlere olan talebin azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bölgede üretilen kaşarların etiket bilgisi ile birlikte 1-2 kg gibi ailelerin tüketebileceği büyüklükte olmasının teşvik edilmesi gerekmektedir.

Çelik (2001)'in yaptığı çalışmada bu bulguları destekler olup geleneksel yöntemlerle üretim yapan süt sektörüne, yerli ve yabancı yatırımcıların büyük ve modern işletmeler kurarak girmesinin, tüketicinin talep ve beklentilerinin ambalaj, lezzet, çeşit vb. yönlerden kaliteli ve hijyenik ürünlere kaymasının, küçük işletmelerin pazar paylarının giderek küçülmesine neden olduğu ifade edilmiştir.

Süt sanayi işletmelerinin pazarlama konusunda yaşadıkları diğer bir sorun da; alacaklarını zamanında tahsil edememeleridir. Yapılan görüşmelerde bölgede kaşar peyniri satışlarının genellikle toptan yapılması nedeniyle mandıraların toptancılardan alacaklarını tahsil etmede genelde sorun yaşamadıkları, ancak üreticilere verdikleri avans miktarına karşın aldıkları süt miktarının az olmasından yani üreticilerden alacakları sütü tam olarak tahsil edememelerinden şikayetçi oldukları tespit edilmiştir.

İşletmelerle yapılan görüşmelerde, süt sanayi işletmeleri her yıl üreticilerde yüzde 20 dolayında alacaklarının kaldığını ifade etmişlerdir. Yapılan analizde ise süt sanayi işletmelerinin yaklaşık yüzde 10 oranında üreticilerden çiğ süt alacağı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu diğer bir araştırma sonucu ile uyum içindedir (Saltık, 2003).

Ancak yapılan anket çalışmasında, genellikle üreticilerin verdiği süt miktarına karşılık daha fazla avans aldıkları, bunu süt miktarı olarak o dönem içinde ödeyememeleri durumun da borcun gelecek yıla çiğ süt miktarı olarak sarktığı, bu durumda üreticinin sanayi işletmelerine sürekli borçlu kalmasına neden olduğu tespit edilmiştir.

Kazıмова (2005) yaptığı çalışmada, süt sanayi işletmelerinin düşük ya da atıl kapasitede çalışmasına yol açan en önemli sorunlardan birinin sermaye yetersizliği olduğu, ancak bu sorunla birlikte teşvik uygulamasındaki bürokratik işlemlerin karmaşıklığı, kredilerin gerektiği miktar ve zamanında sağlanamaması gibi sorunların da yaşandığını ifade etmiştir.

Yapılan yüz yüze görüşmelerde de işletme sahipleri finansman temininde önemli bir araç olan destek ve teşviklerden (%50 hibe programı vb.) geleneksel üretim yaptıkları için yeterince yararlanamadıklarını, Avrupa Birliğinin kırsal kalkınma programı çerçevesinde yaptığı desteklemelere ise başvurduklarını ancak gerek prosedürün uzunluğu gerekse istenilen şartların sağlanamaması nedeniyle bu desteklemelerden yararlanamadıklarını ifade etmişlerdir.

Nitekim Dağdemir (1998)'in yaptığı çalışmada, Kuzey Doğu Anadolu Bölgesinde görüştüğü toplam 95 adet süt sanayi işletmesinden sadece 7 mandıranın ve 1 süt fabrikasının devletten destek aldığını tespit etmiştir.

Kars ilinde genellikle yatırım yapmak yerine piyasa paylarını korumak ve daha fazla süt almak için üreticilere avans dağıtan süt sanayi işletmelerinin kısa vadeli ve düşük miktarda borçlandıkları tespit edilmiştir. Yapılan anket çalışmasında bölgedeki süt sanayi işletmelerin büyük bölümünün öz sermayeleri ile çalıştıkları ve işletme varlıkları içinde kredi borç oranının yüzde 2,6 ile yüzde 5,9 oranında değiştiği tespit edilmiştir.

Bu durum, öz sermayelerinin yeterli olmasından çok, işletmelerin bu noktada yeterince devlet desteği görmemelerinden kaynaklandığı gibi kısa süreli çalışan mandıraların süt arzındaki belirsizlikler ve her geçen sene kaşar peynirine olan talebin azalması nedeniyle yüksek faizli ticari kredi ile borçlanmak istememelerinden de kaynaklanmaktadır.

Nitekim kredi kullanmayan işletmelerin yaklaşık yüzde 53'ü faiz oranının yüksek olmasından, yüzde 16'sı ise daha önceki kredi borçlarını ödeyemediklerinden dolayı kredi kullanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Meydan (2003)'in yapmış olduğu çalışmada, bu bulguları destekler nitelikte olup mandıraların verilen teşviklerden, bürokratik engellerden dolayı yararlanamadıklarını ve kredi faizlerinin yüksek olması nedeniyle de banka kredisi kullanamadıklarını ifade etmiştir.

Ancak çalışabilir ekonomi açısından üretimde bulunan mevcut modern işletmelerin işletme kredisi ihtiyacının düşük faizli kredilerle desteklenmesi, firmaların gelişmesi ve yeni teknolojileri takip edebilmeleri açısından oldukça önemlidir (Uçar, 1999). Nitekim, bölgedeki mandıralarda genellikle kullanılan teknolojinin geri olması, üretim süreci ve sonrasında kalite-kontrol uygulamalarına yeterince dikkat edilmemesi standart bir üretim yöntemi uygulamasını güçleştirmektedir. Bu da süt sektörünün dolayısıyla da bölge ekonomisinin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Kara (1996) yapmış olduğu çalışmada, kaşar peyniri gibi uzun süre dayanma gücü ve katma değeri yüksek ürünlerin üretimini sınırlayan en önemli etkenin daha çok, yetersiz teknoloji kullanımı sonucu oluşan fire kaybı ve bu ürünlerdeki kar marjının düşüklüğü olduğunu ifade etmiştir.

Bu nedenle, bölgedeki süt fabrikaları ve mandıralarla yapılan görüşmelerde süt sektörünün sorunlarına ilişkin çözüm önerileri arasında; kayıtlı ve gerekli üretim koşullarını sağlayan sanayi işletmeleri için vergi muafiyetinin sağlanması, düşük faizli kredi ve teşvik uygulamalarının artırılması da yer almaktadır. Şahin (1998) süt sanayi işletmeleri ile yaptığı anket çalışmasında buna paralel bulgulara ulaşmıştır.

Ayrıca Kars ilindeki süt sanayi işletmeleri, hammadde sorunun çözümünde yardımcı olacağı gerekçesiyle bölgedeki süt üretimini artırıcı yönde destek ve teşviklerin devam ettirilmesini hatta artırılmasının gerektiğini ifade etmişlerdir.

Ancak bazı işletmelerin süt teşvik primi uygulamasından memnun olmadıkları tespit edilmiştir. Bunun en önemli nedeni olarak alınan süt miktarı ve buna bağlı olarak peynir satışından elde ettikleri gelirlerinin resmilemesinden dolayı ödemek zorunda kalacakları vergi miktarının artmasıdır.

Nitekim bu işletmeler sattıkları kaar peyniri için %8'lik KDV ve aldıkları süt için %2'lik stopaj vergisi ve gelir vergisi ödemektedirler. Yapılan incelemede bazı mandıraların vergi ödememek için kaçak (merdiven altı) retim yaptıkları veya üreticileri süt teşvik primi konusunda yeterince bilgilendirmedikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle devletin bu işletmelere eksikleri gidermede kredi desteğinin sağlaması, işletmecilerin yükünü ağırlatıran vergilerin hafifletilmesi ve yapılacak denetimlerle kaçak çalışan mandıraların kapatılması sağlanmalıdır.

Dubach (1989) yaptığı çalışmada, İsviçre Alp Dağlarında bulunan kooperatiflerin entegre işletmeler halinde olduğunu ve bu işletmelerin bölgeye has verilen teşviklerle süt üretimini, hayvan kalitesini, ayır alanları ve silaj üretim tekniklerini geliştiğini ifade etmiştir. Çalışmada ayrıca 3. dünya ülkelerinde kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için devletin küçük ölçekli üreticilerin organize olmaları ve oluşturulan kooperatiflerde yönetim, organizasyon ve finansman konularında yeterli destek ve tevikin verilmesinin gerektiğini vurgulamıştır.

Süt sanayi işletmeleri ile yapılan anket çalışmasında işletmelerin yüzde 60'ının süt sektöründe AB süt hijyenine uyum çalışmaları (somatik hücre sayısı, toplam bakteri sayısı, antibiyotik kalıntı düzeyleri) konusunda bilgi sahibi oldukları ancak işletmelerin yüzde 45,7'sinin AB'ne katılım sürecinde istenen kalite, hijyen ve teknolojik yeniliklere uymanın zor olacağından dolayı bölgedeki mandıraların bu durumdan olumsuz etkileneceğini dndkleri tespit edilmiştir.

Nitekim mandıraların yaklaşık yüzde 35'nin gelecekte işletmeleri kapatmayı düşündükleri, yüzde 11,4'ünün ise üretimlerini azaltmayı düşündükleri tespit edilmiştir. Gelecek ile ilgili yaşanan bu kaygılar özellikle küçük ve orta ölçekli mandıralarda yeni yatırım yapılmasını engellemekte ve sadece günü kurtarmaya yönelik kısa vadeli önlemlerin alınmasına neden olmaktadır.

Avrupa Birliği Müktesebatı ve Gıda Sektörü Raporu'na göre Türkiye'de hijyen ve kalite standartlarına uyumda sorunlar yaşayan ve hayvan hastalıkları nedeniyle AB'ye üyelikle birlikte AB standartlarını yerine getiremeyen ve geçiş süresine hak kazanamayan işletmeler kapanacaktır. Öte yandan diğer bir önemli tehdidin de Türkiye'de yaşanan yapısal sorunlar neticesinde ortaya çıkan düşük verimlilik ve yüksek üretim maliyeti olduğu bu nedenle AB ürünleri ile rekabet etme şansının düşük olacağı ifade edilmiştir (İKV, 2007).

AB'ye katılımın bölgedeki süt sektörünü olumlu etkileyeceğini düşünenlerin oranı ise yüzde 31,4'tür. Bu şekilde düşünen işletmeler genellikle süt fabrikaları ve büyük ölçekli mandıralar olup kaçak mandıraların kapanmasının, hammadde ayağında kalite ve ihracat imkanının artmasının bölgedeki süt sanayi için önemli kazanımlar yaratacağını belirtmişlerdir. Bu durum Uzmay ve ark. (2006) tarafından İzmir ilinde yapılan çalışma bulguları ile de örtüşmektedir.

Bölgede yapılan incelemelerde, genellikle sütün elde edilişinin ve işletmelere naklinin uygunsuz koşullarda gerçekleştiği, bu nedenle üretilen Kars kaşarının kalitesi itibarıyla AB ülkelerine ürün ihraç edilmesinin zor olacağı gözlemlenmiştir. Nitekim AB'nin üye ülkelere yayınladığı 92/46/EEC sayılı ham süt, ısıtılmış süt ve süt ürünlerinin üretim ve muhafazasına dair sağlık kurallarına ilişkin direktif Türkiye için de geçerli olup bölgede buna ilişkin bir alt yapının oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye’de de AB’ne uyum çerçevesinde yeni “Çiğ Süt ve Isıl İşlem Görmüş İçme Sütü Tebliği” 14 Şubat 2000 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Tebliğ’e göre üç aylık geometrik ortalama STSHS düzeyi 500.000 hücre/ml’den ve/veya TBS 100.000 adet/ml’den yüksek olan sütlerin insan gıdası olarak kullanımı yasaklanmaktadır.

Bu nedenle, AB ülkelerinde özellikle süt hijyen kriterlerini sağlamak için ceza ve prim uygulamasına başlanmış ve üreticiler, uygulanan çok sayıda proje çalışmalarıyla subklinik mastitis ve süt hijyeni konusunda bilinçlendirilmiş ve ortak piyasa düzenleri, müdahale kurumları oluşturularak üretici için fiyat ve pazar garantisi sağlanmıştır.

Ayrıca, kısa vadede mandıraların sıkı bir denetimden geçirilerek Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ekonomik açıdan güçlü ve standartlara uygun kalitede üretim yapan orta ve büyük ölçekli işletmeler haline dönüştürülmesi sağlanmalıdır.

Gelibolu (2005)’da çalışmasında, “Kars Kaşarı” markasının korunması için standardizasyonun sağlanması ve kalitenin artırılması gerektiğine değinmiş, devlet tarafından bölgedeki mandıraların modernizasyonun sağlanarak yurt içi ve yurt dışı piyasalarla rekabet edebilecek düzeye getirilmesi için yeterli teşvik ve desteğin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Ayrıca dış ticarete yeni pazarlar elde etmek için öncelikle Kars iline özgü (Kars Kaşar Peyniri, Kars Gravyer Peyniri vb) peynirlerin kalite ve hijyenik kriterler açısından geliştirilmesi, AB’nde tarım ürünlerine yönelik coğrafi işaretler kapsamında tecil edilmesi ve Türkiye’nin bu ürünlerdeki isim haklarının AB içerisinde korunmasının sağlanması gerekmektedir.

Ancak Kars ilinde böyle bir markalaşmaya gidebilmesi için öncelikli olarak üretilen kaşar peynirinde belli bir standart ve kalitenin sağlanması gerekmektedir. Nitekim standardizasyon, süt ve süt mamulleri sanayinin ve ticaretinin geliştirilmesinde, pazarlama sisteminin daha iyi işlemede önem taşımaktadır (Arıkan, 1985).

Bölgedeki süt sanayi işletmelerinin, AB uyum sürecinde getirilen kalite ve hijyen kriterlerine uyulması, Kars kaşarının marka haline getirilmesi ve kaçak üretimin önüne geçilmesi için kooperatif model ya da birlik şeklinde örgütlenmeye gitmeleri gerekmektedir.

Nitekim Ezine Peynirini ve Mandıralarını Koruma, Geliştirme ve Tanıtma Derneği çatısı altında örgütlenen Ezine peynir üreticileri 2007 yılında Türk Patent Enstitüsü'nden aldıkları "Coğrafi İşaret Tescil Belgesi ve Marka Tescil Belgesi" ile Çanakkale'ye bağlı Ezine yöresi dışında Ezine peyniri üretiminin yapılması ve bölgedeki geleneksel mirası taşıyan yöresel üreticilerin de korunması sağlanabilecektir.

Dünyanın 5. büyük peynir üreticisi olarak adlandırılan İsviçre'de ise özellikle 19 yy itibaren peynir yapımı kırsal kalkınmada önemli bir itici güç olmuştur. Nitekim coğrafi ve iklim koşulları bakımından Kars'a benzeyen İsviçre Alplerinde peynir yapımı küçük süt firmalarının ve aynı zamanda süt üreticilerinin önemli bir gelir kaynağıdır (Nabakwe, 2002).

İsviçre Alplerindeki üreticilerin bugün dünyaca bir marka olmalarında en önemli sebep olarak bölgedeki küçük ölçekli peynir üreticilerinin bir araya gelerek kooperatifleşmeleri gösterilmiştir. Ayrıca bu kooperatif modelde, yönetime işletme ve ekonomi bilen profesyonel kişiler getirilmiş ve üründe markalaşmayla birlikte pazarlamada başarı sağlanmıştır (Dubach, 1989).

4.3.2. Süt Sanayi İşletmelerinin Ekonomik Yapılarına İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerine genel olarak bakıldığında; çiğ süt alım giderlerinin, işçilik, nakliye, bina-ekipman masraflarının birinci derecede; yardımcı madde giderleri, depolama, ambalajlama ve diğer masraf unsurlarının ikinci derecede önemli olduğu görülmektedir.

Masraf unsurları içerisinde birinci sırayı alan hammadde giderleri, masraflar genel toplamı içindeki oranı küçük ölçekli mandıralarda ortalama olarak yüzde 66,4; orta ölçekli mandıralarda yüzde 72,4, büyük ölçekli mandıralarda yüzde 72,9; süt fabrikalarında ise yüzde 61,3 olarak saptanmıştır.

Küçük ölçekli mandıralarda ve fabrikalarda hammadde giderlerinin masraflar toplamından aldığı payın diğerlerine kıyasla daha düşük olması, işledikleri süt miktarına göre sabit masraflarının daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim sabit masrafların oranı küçük ölçekli mandıralarda yüzde 15,6; süt fabrikalarında yüzde 14,4 olarak tespit edilmiş olmasına karşılık orta ve büyük ölçekli mandıralarda bu oran sırasıyla yüzde 10-10,1 olarak hesaplanmıştır.

Yapılan anket çalışmasında, Kars Bölgesindeki süt sanayi işletmelerinde çiğ süt gideri 2007 yılında ortalama yüzde 71,1 olarak hesaplanmış olup; bu değer, Werner ve ark. (1999)'ın bulgularından düşük; DPT (2001b)'in bildirdiği değerden yüksek; Özgeçen (1997)'in bulgularına ise yakın bulunmuştur. Diğer araştırma bulguları ile karşılaştırıldığında elde edilen değer düşük veya yüksek çıkmasının en önemli nedeni, hesaplama yöntemindeki farklılıklarından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Toplam işçilik giderlerinin, masraflar genel toplamı içerisindeki payı incelendiğinde; küçük ölçekli mandıralarda yüzde 4,9; orta ölçekli mandıralarda yüzde 3,9; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 5,0; fabrikalarda ise yüzde 8,2 olarak tespit edilmiştir. Özellikle fabrikalarda bu oranın yüksek olması, fabrikalarda yıl boyunca çalışan işçi sayısının diğer mandıralara göre yaklaşık 2,5 kat daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Fabrikalardaki bu fazlalığı kısmı işgücü veriminin düşüklüğü ile izah etmek de mümkündür.

Nitekim, bölgede kaşar peyniri üretimi tecrübeye bağlı olarak yapıldığı için uzun zamandan beri faaliyet gösteren mandıra sahiplerinin, sorumlu yöneticiliği ve/veya usta başılığını bizzat kendilerinin yaptığı ve bu şekilde maliyetlerini önemli ölçüde azalttıkları tespit edilmiştir.

Toplam nakliye giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki oranı, küçük ölçekli mandıralarda yüzde 6,5; orta ölçekli mandıralarda yüzde 6,7; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 5,9; fabrikalarda ise yüzde 5,7 olarak tespit edilmiştir. Büyük ölçekli mandıra ve süt fabrikalarında nakliye masraflarının diğer mandıralara göre daha düşük olması, büyük ölçekli mandıralar ile süt fabrikalarının Kars ilinde de perakende satış yerleri bulunmasına ve ürünlerinin bir kısmını buralarda pazarlamalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim, özellikle küçük ve orta ölçekli mandıraların ürettikleri kaşar peynirinin önemli bir kısmını Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerdeki toptancılara sevk etmektedirler.

Süt sanayi işletmelerinin masraflar genel toplamı içerisinde süt toplama maliyeti ise ortalama yüzde 4,2 olup bu değer, Bursa ilinde yapılan araştırma bulgularından yüksek bulunmuştur (Özgeçen, 1997). Ancak bölgede yapılan incelemelerde, süt üretiminin dağınık yapıdaki küçük ölçekli aile işletmeleri tarafından gerçekleştirilmesinin süt toplama maliyetlerini artırdığı ayrıca bu durumun üreticiye teklif edilen çiğ süt fiyatının düşük olmasına neden olduğu tespit edilmiştir.

Nitekim Castillo (1990) çalışmasında, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde süt sektörünün üretim alanları ile tüketim alanları arasındaki mesafenin uzun olmasının, üretim bölgelerinde altyapının bulunmayışının, yolların bozuk ve süt taşıma araçlarının uygun olmamasının, süt toplama maliyetlerini artırdığını tespit etmiştir. Bu bulgular Kars bölgesinde yapılan araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Yine Pimpicki (1999) tarafından yapılan çalışmada, organize olmayan süt sığırcılık işletmelerinden toplanan çiğ sütün taşıma maliyetlerini yüzde 20 oranında artırdığı ifade edilmiştir. Ghosh ve Maharjan (2002) ise çalışmalarında, küçük ölçekli üreticilerin bir kooperatif altında birleşmelerinin taşıma maliyetlerini azaltacağını ve üreticilerin çiğ sütü daha iyi bir fiyatla satabileceklerini belirtmişlerdir.

Toplam ambalaj giderlerinin masraflar genel toplamı içerisindeki oranı, küçük ölçekli mandıralarda yüzde 1,3; orta ölçekli mandıralarda yüzde 1,0; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 1,1; süt fabrikalarında ise yüzde 4,6 olarak tespit edilmiştir. Mandıralarda ambalaj giderlerinin düşük olması, üretilen kaşar peynirlerinin vakumlu olarak ambalajlanmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim, mandıralarda üretilen kaşarlar belli bir süre (3-6 ay) depolandıktan sonra aralarına kaşar tahtaları konulup beş altı tane kaşar üst üste gelecek şekilde bez çuvallara konarak pazarlanmaktadır.

Oysa ambalajlama, ürünlerin çevre faktörlerinden korunması, yükleme, boşaltma, depolama gibi kolaylıkları sağlanmasının yanı sıra ürünün rekabet şansının artırılması, reklam yapılması, tüketicinin bilgilendirilmesi ve satışın artırılması bakımından pazarlamada önemli bir faktördür.

Toplam bina ve ekipman masraflarının (bakım-onarım ve amortisman) masraflar genel toplamı içerisindeki oranı mandıralarda ortalama yüzde 4,3 iken bu oran fabrikalarda yüzde 8,2 olarak tespit edilmiştir.

Bina ve ekipman masraflarının fabrikalarda yüksek çıkması, bu işletmelerde kullanılan bina ve ekipmanların mandıralara göre yatırım maliyetlerinin daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim süt fabrikaları mandıralara oranla daha iyi bir teknoloji ile ama nispeten daha düşük kapasiteyle çalıştıklarından birim başına düşen sabit masrafları daha yüksek olmaktadır.

Küçük ölçekli mandıralarda 1 kg kaşar peynirinin maliyeti, 5,39 TL, orta ölçekli mandıralarda 5,07 TL, büyük ölçekli mandıralarda 5,05 TL, fabrikalarda ise 6,33 TL'dir. Bu duruma göre, özellikle orta ve büyük ölçekli mandıraların işletme ölçeği arttıkça kaşar peynirinin üretim maliyeti de düşmektedir. Ancak fabrikaların yıl boyunca düşük kapasitede çalışmalarını diğer işletmelere göre üretim maliyetlerini de artırmaktadır.

Dağdemir (1998) yaptığı çalışmada, bu bulguları destekler nitelikte olup, süt fabrikaları ile mandıraların ürün maliyet yapılarını incelemiş ve bu çalışma sonuçlarına paralel olarak imalat ve pazar maliyetlerinin mandıralara göre fabrikalarda daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Oysa işletmelerde maliyetlerin minimize edilmesi önem taşımaktadır. Bu da, maliyetlere hakim olmakla ve yüksek bir verimliliği sağlamakla olur. Yapılan incelemelerde mandıralarda çiğ süt işleme kapasitesi ne kadar yüksek olursa kaynakları o oranda etkin ve karlı kullandıkları tespit edilmiştir. Bu nedendir ki, kapasite kullanım oranının yüksek olması mandıra işletmelerinin başarısında önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Nitekim Becker ve ark. (2007) çalışmasında, küçük ölçekli sanayi işletmelerinde karlılığın düşük olmasını işlenen süt miktarının düşüklüğüne bağlamıştır ki, bu durum araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir.

İncelenen işletmelerde başlıca başarı ölçütleri dikkate alındığında, orta ve büyük ölçekli işletmelerin daha avantajlı olduğu görülmektedir. Şüphesiz mandıra işletmelerinde çiğ süt işleme kapasitesi ne kadar yüksek olursa kaynakları daha verimli kullanılmakta ve atıl kapasite de o oranda azalmaktadır. Bu nedenle mandıralarda özellikle üretim ölçeğinin büyütülmesi önerilebilir. Böylece işletmelerde karın artırılması, 1 kg kaşar peynirinin maliyetinin düşürülmesiyle olanaklı olacaktır.

4.3.3. Süt Sanayi İşletmelerinin Rantabilite Rasyolarına İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi

Tüm işletmelerde olduğu gibi hayvancılık işletmelerinde de temel amaç kar elde etmektir. İşletmede kar maksimizasyonu, işletme dışı faktörlerden daha çok işletme içi bir takım faktörlere hakim olmak suretiyle sağlanabilir (Crotty, 1980).

Süt sanayi işletmelerinde işletme içi faktörler; işletmenin yapısı ve ölçeği ile teknik başarı kriterleri (işlenen süt miktarı, produktivite gibi) ve ekonomik başarı kriterleri olarak sıralanabilir.

İşletmelerde ekonomik başarı göstergelerinden birisi de rantabilite rasyosudur. Basit bir tanımla; belirli bir dönemde elde edilen net karın, işletmede kullanılan sermayeye oranı olarak tanımlanan rantabilite oranının kesin bir sınırı olmamakla birlikte, başarı oranını değerlendirebilmek için ilgili iş kolunda faaliyet gösteren diğer işletme rantabiliteleri ile de karşılaştırmak gerekmektedir (İmik ve ark., 2000; Sakarya, 1982).

Maliyet masrafları toplamı ile satıştan sağlanan gelir arasındaki farkın, gelir lehine mümkün olduğu kadar artırılması suretiyle, süt sanayi işletmelerinden elde edilen rantabilite yükseltilebilir. Bu nedenle işletmelerde rantabiliteyi artırabilmek için sabit yatırımlardan en iyi biçimde faydalanılmalıdır. Bu ise işletmelerde kapasite kullanım oranı mümkün olduğunca yüksek tutulması ile mümkün olmaktadır (Sarıözkan, 2005).

Büyükkılıç ve Arpacıoğlu (1990), süt sektörü ile ilgili yaptığı çalışmada süt sanayi işletmelerinde mali rantabilite oranının yüzde 13-15 oranında olmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Buna paralel olarak işletmenin öz sermaye karlılığı olarak da bilinen mali rantabilite yıllar itibariyle incelendiğinde 2006 yılında yüzde 14,04 iken 2007 yılında yüzde 16,23 olarak gerçekleşmiştir. Bu değerler TCMB (2008)'in sektör bilançoları analizinde süt ve süt ürünleri imalatının mali rantabilite oranlarına yakın bulunmuştur.

2007 yılı mali rantabilite oranları ölçekler itibariyle değerlendirildiğinde ise; küçük ölçekli mandıralarda ortalama olarak yüzde 13,36; orta ölçekli mandıralarda yüzde 17,28; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 19,94; Süt fabrikalarında yüzde 2,77 olarak tespit edilmiştir.

Bu sonuçlara göre büyük ölçekli mandıraların diğer işletmelere göre daha başarılı bir performans gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Büyük ölçekli mandıraların yanı sıra orta ölçekli mandıraların da rantabilite oranının il ortalamasını üstünde olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen karlılık oranları, araştırma kapsamına alınan dönemdeki vadeli mevduat faiz oranları ile karşılaştırıldığında birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Nitekim araştırmanın sürdürüldüğü 2007 yılında vadeli mevduat getirisi ortalama yüzde 13,5 iken, işletmelerin ortalama mali rantabilite oranı yüzde 16,2 olarak gerçekleşmiştir.

İşletme varlıklarına yapılan yatırımların verimliliklerini ve kaynakların ne ölçüde karlı kullanıldığını gösteren ekonomik rantabilite ise 2006 yılında işletmeler genelinde yüzde 13,92 iken 2007 yılında yüzde 15,78'e çıktığı tespit edilmiştir. Nitekim bu bulguya paralel olarak Özüdoğru (2004), yaptığı çalışmada 1992-2001 yılları arasındaki Türkiye genelinde süt ve süt ürünleri sanayinin ortalama ekonomik rantabilitesini 16,68 olarak tespit etmiştir.

İşletmeler genelinde en düşük ekonomik rantabilite rasyosu süt fabrikalarında; en yüksek ekonomik rantabilite rasyosu ise yine büyük ölçekli mandıralarda tespit edilmiştir.

Rantabilite faktörü ise; işletme net karının toplam gelirlere bölünmesiyle hesaplanan bir rasyo olup, bir liralık satış karşılığında elde edilen karı göstermektedir. Rantabilite faktörünün yüksek olması, sağlanan gayri safi hasıla ile işletme masrafları arasındaki farkın yüksekliği ile doğru orantılıdır. Elde edilen sonuçlara göre ortalama rantabilite faktörü 2007 yılında küçük ölçekli mandıralarda yüzde 26,86; orta ölçekli mandıralarda yüzde 26,13; büyük ölçekli mandıralarda yüzde 26,02; süt fabrikalarında 7,18 ve işletmeler genelinde ortalama 24,10 olarak tespit edilmiştir.

Bu tespitler sonucunda mandıraların süt fabrikalarına göre daha yüksek bir rantabilite faktörü oranına sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmada; özellikle süt fabrikalarının mali rantabilite ve rantabilite faktörü oranlarının daha düşük çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi de, fabrikaların yıl boyunca mandıralara göre daha düşük kapasite ile çalışmalarıdır. Bu işletmelerde üretim girdilerinin (işçilik, ambalajlama, amortismanlar vb) ve yatırım masraflarının mandıralara göre daha yüksek olması kaşar peynirinin üretim maliyetlerini artırmakta ve karlılığını düşürmektedir.

Kars süt sanayi işletmelerinde yapılan karlılık hesaplamaları yanında, işletmelerin masraf-hasıla oranlarına ilişkin değerlendirmeler de yapılmıştır. Burada işletmeler ölçekler itibariyle karşılaştırılmıştır.

İşletmelerin masraf - hasıla (O/I) oranı, 2006 yılında 1,26 iken 2007’de 1,29’a çıkmıştır. Yani tüm işletmeler bazında 1 birimlik input ile 1,26-1,29 birim output sağlanmaktadır. İşletme ölçeklerine göre ise masraf- hasıla oranı küçük ölçekli mandıralarda ortalama 1,29; orta ölçekli mandıralarda ortalama 1,32; büyük ölçekli mandıralarda 1,30 ve süt fabrikalarında ise ortalama 1,07 olarak hesaplanmış olup yapılan analizde hiçbir süt sanayi işletmesinin masraf-hasıla oranının 1’in altında bulunmaması bölgede süt sanayinin karlı çalıştığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

4.3.4. Regresyon Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Yapılan bu ekonomik değerlendirmeler sonucunda, Kars ilindeki mandıraların 2006-2007 yıllarına ait verilerine uygulanan çoklu regresyon analizi yardımıyla, işletmelerin birim karlılığına masraf unsurlarının etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bağımsız değişkenlerin her birinin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin istatistik önemini açıklayan **t** değerlerine göre; tüm işletmeler bazında birim hammadde, işçilik ve nakliye değişkenlerin etkisinin istatistik açıdan önemli ($p<0,01$) olduğu tespit edilmiştir.

Tanımlayıcılık katsayısı olan **R²** değeri, korelasyon katsayısı olan **r**’nin karesidir. **R²**, bağımlı değişkendeki (Y) değişimin yüzde kaçının bağımsız değişken (X) tarafından tanımlanabildiğini gösterir. **F** değeri ise, gruplar arası kareler ortalamasının gruplar içi kareler ortalamasına bölünmesi ile hesaplanır ve regresyon sabiti dışındaki bütün parametrelerin anlamlılığı belirtir (Kabukçu, 1998).

İşletme ölçeklerine göre yapılan analizlerde R^2 Determinasyon Katsayısı ise; tüm mandıralar da yüzde 40,2 olarak tespit edilmiş olup, işletmelerin birim karlılığındaki değişimin yüzde 40,2'si modele dahil edilen birim hammadde, işçilik ve nakliye değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Oluşturulan modelin F değeri, F tablo değerinden büyük bulunmuştur. O nedenle, gruplar arası farkın rastgele ortaya çıkma ihtimali yüzde 1'den daha az olan modelin F değeri, istatistiksel olarak önemli ($p < 0,001$) bulunmuş olup, bu durum modelin kabul edilebilirliğini göstermektedir.

Elde edilen bulgulara göre, araştırma kapsamına alınan mandıralarda, diğer girdi unsurları sabit kalmak şartıyla “hammadde (X_1)” girdisi yüzde 1 artırıldığında, işletmenin karlılığı yüzde 0,746 birim azalırken, “işçilik (X_2)” girdisi yüzde 1 artırıldığında, işletmenin karlılığı yüzde 0,969 azalacaktır. Aynı şekilde “nakliye (X_3)” girdisi yüzde 1 artırıldığında, işletmenin karlılığı yüzde 1,809 azalmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kars ili süt sanayi işletmelerinde karlılık ve verimlilik analizleri ile süt sığırıcılık işletmeleri ve Kars Tarım İl Müdürlüğü'nde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendisleriyle bölgedeki süt sanayinin üretim ve pazarlama sorunlarının tespiti amacıyla yapılan çalışmada, bölgedeki süt sektörü tüm yönleriyle ele alınarak incelenmiştir.

Yapılan değerlendirmeler ışığında; Kars ilinin sosyo-ekonomik kalkınmasında süt sektörünün önemli bir potansiyel taşıdığı ancak sektörde mevcut zooteknik, teknik, hastalık ve ekonomik problemlerin bu potansiyeli harekete geçirilmesini önemli oranda engellediği tespit edilmiştir. Ayrıca süt sanayinin bölgenin lokomotif sektörü olacak boyutta rasyonel düzeyde yapılamaması da bu büyük potansiyelin istenilen ölçüde değerlendirilememesine neden olmaktadır.

Bölgedeki süt sığırıcılık işletmelerinin önemli bir kısmı ekonomik bilinç ve bilimsellikten uzak, dağınık yapıda geleneksel üretime sahip aile işletmelerinden oluşmaktadır. Bu durum üreticilerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretimde bulunmalarına, süt pazarının fiyat ve kalite eğilimleri hakkında yeterince bilgilerinin olmamasına ya da nemsememelerine neden olmaktadır. İşletme leklerinin küçük olması ayrıca hayvanların veriminde ve pazarlama prodktivitesinde düşüklüğe neden olduğu gibi üretim maliyetlerinin artmasına ve süt fiyatının oluşmasında pazarlık güçlerinin azalmasına da neden olmaktadır.

Bu nedenle, gerek Türkiye'de gerekse ilde ölçek ekonomisinin sağlayabileceği avantajlardan faydalanmak için işletme leklerinin büyütülerek üretimde ihtisaslaşmaya gidilmesinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Nitekim hayvancılığın başlıca geçim kaynağı olduğu optimum büyüklükteki süt sığırıcılık işletmelerinde; bakım, besleme ve ıslah gibi hayvancılığın temel sorunları daha rantabl bir şekilde çözümlenerek hayvancılık faaliyeti daha verimli bir haline getirilebilir.

Ayrıca İlin en önemli geçim kaynağı olan hayvancılıkta, hayvanların yazın mera, kışın ise saman ve kuru ot ile beslenmeleri hayvanların et, süt veriminin düşmesine, ve bağışıklık sistemlerinin zayıflaması neden olmaktadır. Bu nedenle Kars ilinde hayvancılık sektörün en önemli ve temel girdisi olan yem bitkileri yetiştiriciliğine ve silaj yapımına gereken önemin verilmesi ve üretim miktarının artırılması, bölgede sektörün kaliteli ve yeterli kaba yem ihtiyacının karşılanmasında önemli katkıları olacağı gibi hayvancılık sektörünün ekonomik kalkınma ve gelişmeye katkısını da artıracaktır.

Sektör paydaşları (üretici, sanayici ve tarım il müdürlüğünde çalışan veteriner hekim ve ziraat mühendisleri) ile yapılan anket çalışmasında katılımcıların önemli bir bölümünün çiğ süt fiyatını çok düşük buldukları tespit edilmiştir. Ancak yapılan anket çalışmasında bölgede süt fiyatlarının belirlenmesinde ulaştırma maliyetlerinin (kapı alım fiyatı) dikkate alınması ve çiğ süt parasını bir dönem (7-8 ay) öncesinden peşin ödenmesi (avans sistemi), çiğ süt fiyatlarının Türkiye geneline göre düşük olmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu durum üreticileri hem maddi açıdan zor duruma düşürmekte hem de pazar için kaliteli ve hijyenik üretim yapmak yerine kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapmalarına neden olmaktadır.

Süt sanayi işletmeleri ise alacakları çiğ sütün parasını peşin ödedikleri için süt sığırcılık işletmelerinde üretilen sütün kaliteli ve hijyenik olup olmadığına bakmaksızın almak zorunda kalmakta ve bu da işletmelerin karlılığını ve verimliliğini olumsuz etkilemektedir.

Nitekim, mandıra ve süt fabrikalarının bölgede uyguladıkları bu alım politikası, kaliteli süt üretimini cezalandıran, niteliksiz süt üretimini ödüllendiren aynı zamanda da sektörün bölgede rasyonelleşmesinin önünde ciddi bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Bu nedenle, AB’de olduğu gibi Türkiye’de de en kısa zamanda “üretici eğitimi- ceza/prim sistemi-etkin denetim” sisteminin oluşturularak, üreticilerin hijyen ve bakım besleme konularında ciddi bir eğitimden geçirilmesi, süt işleyicilerinin kaliteli-kalitesiz süt arasındaki farkı ortaya koyacak ve üreticiler arası rekabeti artıracak prim sisteminin ve kalitesiz süt oranını azaltacak ceza sisteminin uygulanmasına geçilmelidir. Buna paralel olarak devletin, etkin bir denetim sistemi, teşvik edici desteklerle ve sütün kalite kontrolünü sağlayacak uygun laboratuvar altyapısını oluşturarak bu sistemin işleyişini sağlaması gerekmektedir.

Diğer taraftan, hayvancılığın teknik ve ekonomik sorunlarını çözmeye yönelik yapısal reformların bir an önce hayata geçirilmesi ve üretim-sanayi entegrasyonunun sağlanmasında çoğu gelişmiş ülkelerde yaygın örnekleri bulunan süt üretim ve pazarlama kooperatif örgütlenmelerine gidilmesi sorunun çözümünde etkili bir yaklaşım olacaktır.

Nitekim bölgede oluşturulacak etkin bir örgütlenme modeli, sektörde yapısal bozuklukların giderilmesine katkıda bulunacağı gibi üretim sürecinde kullanılan kaynakların daha verimli kullanılmasını ve kaynak kayıplarının azaltılmasını da sağlayacaktır.

Anket çalışmasına katılan sektör paydaşlarına göre bölgedeki süt sanayinin üretim ve pazarlamaya ilişkin başlıca sorunları, süt üretiminin belli aylarda yoğunlaşması ve hammaddenin kalitesiz ve yetersiz olmasından dolayı kapasite kullanım oranının düşük olması, kaçak (merdiven altı) üretimlerden dolayı yaşanan haksız rekabet, teknik ve mali olanaksızlıklar, ulaşım maliyetlerinin yüksek olması ve talep yetersizliğidir.

Bu nedenle bölgede çiğ süt üretimini artırmak ve bütün yıla yaymak için işletmelerde maliyetleri dikkate alan bir fiyat politikasının uygulanması, üreticinin süt üretimi, doğumların senkronizasyonu ve suni tohumlama konusunda bilinçlendirilmesi, silaj ve yem bitkileri ekiminin teşvik edilmesi, kış aylarında ulaşım imkanlarını sağlayacak alt yapı çalışmalarına önem verilmesi gerekmektedir.

Kars ilinin geleneksel ürünlerinden biri olan “Kars Kaşar Peyniri”, kültürel zenginliğimizin yanı sıra ekonomik olarak da çok büyük bir potansiyele sahip olup Coğrafi İşaretin Korunması" sistemi ile bu ürünün sadece Kars ilinde marka olarak üretiminin sağlanması gerekmektedir. Nitekim ilin adıyla satılan ürünler tüketiciler tarafından o ilinin adına belli bir güven duyularak tercih edilmektedir. Bu durum bölgede hem kırsal gelirlerin artırılmasına hem de süt endüstrisinin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Ancak bu sistemin başarılı olabilmesi için Kars ilinde faaliyet gösteren işletmelerde süt ve süt ürünlerin de üretim-kalite standartlarının oluşturulması, üretim düzey ve teknolojileri belirlenerek denetim altına alınması ve üretilen süt ürünlerinin pazarlanması konularında ortak stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

İldeki süt sanayi işletmelerinin ekonomik yapıları incelendiğinde ise işletmelerde mali rantabilite, ekonomik rantabilite ve rantabilite faktör değerleri en yüksek büyük ölçekli mandıralarda, en düşük süt fabrikalarında tespit edilmiştir.

İşletmelerin output/input oranları incelendiğinde, orta ve büyük ölçekli mandıraların il ortalamasının üzerinde kaldığı, küçük ölçekli mandıra ve süt fabrikalarının ise il ortalamasının altında kaldığı tespit edilmiştir. Ancak yapılan analizde hiçbir süt sanayi işletmesinin masraf-hasıla oranının 1'in altında olmadığı tespit edilmiş, bu durum bölgede süt sanayinin karlı çalıştığına bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

İncelenen işletmelerde başlıca başarı ölçütleri dikkate alındığında, orta ve büyük ölçekli işletmelerin daha avantajlı olduğu görülmüştür. Şüphesiz mandıra işletmelerinde çiğ süt işleme kapasitesi ne kadar yüksek olursa kaynakları daha verimli kullanılacak ve atıl kapasite de o oranda azalmaktadır. Bu nedenle bölgedeki mandıralarda özellikle üretim ölçeğinin büyütülmesi önerilebilir. Ancak üretim ölçeğinin büyütülmesi önünde duran engellerin başında finansman ve sermaye yetersizliğinin geldiği unutulmamalı ve bu çerçevede bölgeye yönelik destek ve teşviklere öncelik verilmelidir.

Yapılan regresyon analizleri sonucunda mandıraların işletmenin karlılığını $p<0.01$ önem seviyesinde, işletme başına birim hammadde gideri, birim işçilik maliyeti ve birim nakliye giderlerinin negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Nitekim araştırma kapsamına alınan süt sanayi işletmelerine genel olarak bakıldığında, çiğ süt alım giderlerinin, işçilik, nakliye, bina-ekipman masraflarının birinci derecede; yardımcı madde giderleri, depolama, ambalajlama ve diğer masraf unsurlarının ikinci derecede önemli olduğu tespit edilmiştir.

ÖZET

Kars İli Süt Sanayi ve Mandıra İşletmelerinde Üretim ve Sanayi Entegrasyonunun Ekonomik ve Sosyo-Ekonomik Analizi

Kars ilinde yapılan bu çalışmanın bulguları, bölgedeki mandıra işletmeleri ve süt fabrikalarının yöneticileri ile yapılan yüz yüze görüşmelerde, anket uygulaması ve gözlemler yolu ile elde edilmiştir. Çalışmada tam sayım yöntemine baş vurulmuş ancak toplam 35 süt sanayi işletmesi ile Mart- Temmuz 2007 ve 2008 tarihlerinde anket çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada, süt sanayi işletmelerinin 2006 ve 2007 yılı faaliyet sonuçlarına ilişkin veriler doğrultusunda, işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin analizi yapılarak, bölgede süt sektörünün yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri saptanmaya çalışılmıştır.

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde, karlılık analizleri için regresyon modeli oluşturulmuş ve rantabilite rasyolarından yararlanılmıştır.

İşletmeler ölçekleri itibariyle; günlük 10 ton'a kadar süt işleyen 7 mandıra küçük ölçekli, 11-30 ton'a kadar süt işleyen 12 mandıra orta ölçekli ve 31 ton ve üzeri süt işleyen 13 mandıra ise büyük ölçekli işletmeler olarak gruplandırılmıştır. Ayrıca 3 süt fabrikası da ankete dahil edilmiştir.

Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin kapasite kullanım oranı 2006 yılı için ortalama yüzde 31,4; 2007 yılı için yüzde 31,3 olarak tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan girdi unsurlarının toplam girdi içinde çığ süt gideri yüzde 71,1; işçilik yüzde 5,1; süt toplama ve pazarlama giderleri yüzde 5,9; bakım-onarım ve amortisman giderleri yüzde 5,0 ve diğer giderler yüzde 12,9 oranında pay aldığı tespit edilmiştir.

Mali rantabilite oranı büyük ölçekli işletmelerde 19,94; orta ölçekli işletmelerde 17,28; küçük ölçekli işletmelerde 13,36 ve süt fabrikalarında 2,77 olarak bulunurken, rantabilite faktörü sırasıyla 26,02; 26,13; 24,86 ve 7,18 olarak gerçekleşmiştir.

Bölgede süt sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğunun geleneksel yöntemlerle üretim yapması, çığ süt işleme kapasitesinin düşüklüğü, sermaye yetersizliği ve mali olanaksızlıklar vb. konularda bir çok sorunlarının olduğu görülmüştür. Bölgede faaliyet gösteren işletmelerin işbirliği yapmaları ve ortak üretime yönelik projeler geliştirmeleri veya kurulacak kooperatifler tarafından süt ürünlerinin üretilmesi ve pazarlanması gibi girişimlerin, sektörel sorunların çözümünü kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Ayrıca küçük ve orta ölçekli işletmelerin işyeri sayısı, çalışanların sayısı ve katma değer olmak üzere üç önemli göstergeye bakıldığında, ilin gerek sosyal gerekse ekonomik yapısında önemli bir yeri sahip olan süt sektöründe mevcut ve potansiyel kaynakları etkili olarak kullanılacak politikalarının oluşturulması ve bu yaklaşım içinde bölgede öncelikle süt hayvancılığının ve sonra da süt sanayi tesislerinin destek ve teşviki önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kars İli, Süt Sanayi, Mandıra, Entegrasyon, Ekonomik Analiz

SUMMARY

The Economic and Socio-Economic Analysis of Integration for production - Industry in Dairy Industry and Mandira Enterprises in Kars Province

Findings of this search that has been completed in the region of Kars, was obtained by face to face interviews with managers and owners of milk factories and mandira enterprises as well as observations and questionnaire. During the accomplishment process of the Project, method of “full counting” was applied so all of the mandira enterprises in the Kars region was visited one by one, however surveys could only applied to 35 milk factories between March – July 2007 and 2008 time period. Consequently, by acquiring the 2006 and 2007 annual economic activity datas of Kars region dairy industry enterprises and analyzing these datum professionally, the project has objected to determine the main challenges that dairy sector has exposed to and recommend some solution proposals to these challenges.

Regression model was formed and profitability ratios were used for productivity analysis in the evaluation of the obtained data.

Productivity analysis were performed by estimating profitability of the enterprises were using multiple regression analysis and assessed by using the profitability ratios

The mandira enterprises were grouped into three categories according to their scales, namely small scale (up to 10 tons), medium scale (11 -30 tons) and large scale (>30 tons). In addition, three milk factories included in the search.

Milk factories and Mandira Enterprises average rate of capacity usage 31,4% in 2006; 31,3 % in 2007 respectively.

The proportions of cost of milk, labour, transport, depreciation-repair-maintenance and miscellaneous expenses in the total cost accounted for 71,1; 5,1; 5,9; 5,0 and 12,9 respectively.

The financial rantability ratio and rantability factor of large scale enterprises calculated as 19,94 and 26,02 for medium scale 17,28 and 26,13; for small scale 13,36 and 24,86; for milk factory 2,77 and 7,18 respectively.

There are lots of problem in the area such as, vary majority of the dairy industry mandira enterprises use traditional methods for producing, low capacity of milk, lack of capital and money problem, etc. For solving the problem of the sector some ideas are thought such as; cooperating the factories, which are progressing in the area, and developing common production project or production and marketing of milk products by kooperatifs.

According to three important scales, which are number of workers, number of businesses and added value of the small and medium scale enterprise, the social part of the city and also economic part of the city in the milk sector, potential sources should be used by created politics and after all those steps firstly dairy industry and then dairy industry service area should be supported.

Key Words: Kars Province, Dairy Industry, Mandira, Integration, Economic Analysis

KAYNAKLAR

- ACAR, İ. (2001). Mandıra İşleten Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ile Üyelerin Ekonomik Yapısı ve Kooperatif-Ortak İlişkileri.Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Van.
- AÇIL, A, F. (1970). Ziraî Ekonomi ve İşletmecilik Dersleri. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No: 465. Ankara.
- AÇIL, A, F. (1977). Tarımsal Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması ve Memleketimizde Tarımsal Ürün Maliyetlerindeki Gelişmeler. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No: 665. Şark Matbaası. Ankara.
- AKKM. (2007). Pazarlama Araştırmaları, Süt ve Süt Ürünleri-TR2. Erişim: http://www.dpt.gov.tr/bgyu/abbp/akkm/TRA2_Duzey2_Sut_Urunleri.pdf Erişim Tarihi: 10.03.2009.
- AKMAN, N. (2007). Cumhuriyetimizin 100. Yılında Türkiye'nin Hayvansal Üretimi. Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği Yayınları, No:4, Ankara.
- AKSOY, A. (2008). Doğu Anadolu Hayvancılığının Avrupa Birliğine Uyumu ve Rekabet Edebilirliğinin Analizi. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Erzurum.
- ALPASLAN, N. (2008). Türkiye'de Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kamu Veteriner Hizmetlerinde Yeniden Yapılanmanın Etkinliği Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- ARAL, S. (2000). AB'ye Adaylık Sürecinde Türkiye'de Hayvancılık Politikaları ve Alınması Gerekli Önlemler. Borsavizyon Dergisi, Sayı: 42, Mart 2000.
- ARAL, S., CANKÜYER, E. (1979). Kars İli ve Doğu Anadolu Bölgesi Hayvancılığının Üretim, Pazarlama ve Örgütlenme Sorunları İle Çözüm Yolları. Ogun Kardeşler Matbaacılık Sanayi. Ankara.
- ARAL, S., CEVGER, Y. (2000). Türkiye'de Cumhuriyet'ten Günümüze İzlenen Hayvancılık Politikaları. Türkiye 2000 Hayvancılık Kongresi. 31 Mart-02 Nisan 2000, Sayfa:35-68, Ankara.
- ARAL, S., SAKARYA, E., (2000). Türkiye'de Kırsal Ekonomik Kalkınmada Hayvancılık ve Doğu Anadolu Bölgesinin Kalkınmasında Hayvancılık Sektörünün Önemi, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri, Mayıs 2000, Ankara.
- ARAL, S., UYSAL, G. (1999). Aksaray İli Ekonomisinin Gelişmesinde Hayvancılık Sektörünün Yeri ve Önemi. Aksaray İlinin Ekonomik Gelişmesi Semineri, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Aksaray.

- ARAL, S., YALÇIN, C., CEVGER, Y. (1999). Hayvansal Üretimde Maliyet Hesaplamalarında Karşılaşılan Sorunlar. Türk-Koop Ekin Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 9, Sayfa: 24-31. Ankara.
- ARIKAN R. (1985). Süt ve Mamulleri Pazarlaması. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:929, Ankara.
- A.S.M.M.M.O. (2004). Ankara Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası Yayınları. Ankara.
- AYSU, A. (2007). Türkiye Sanayileşme Politikalarının Tarıma Etkisi. TMMOB Sanayi Kongresi. 14-15 Aralık 2007. Ankara.
- BAILEY, K. W. (1999). A Market Analysis of Dairy Compacts Using a Model of Discriminatory Pricing. AAEE Summer Meetings Session 7, Public Regulation of the Dairy and Livestock Sectors.
- BALABAN, A. (2006). Edirne İli'nde Süt Sığırcılığının Üretim, Fiyat ve Pazarlama Politikalarının Değerlendirilmesi. Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Edirne.
- BAŞAR, M., (2008). Finansal Yönetim. Erişim: <http://ftp.anadolu.edu.tr/videocon/finansal%20yonetim/i%C5%9Fl.ppt#297,1,Slide> 1 Erişim Tarihi: 16.09.2008
- BAYKAL, O., ERGUN, N., PAZARCIK, O. (1989). Süt ve Süt Mamulleri Gıda Sanayinde Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Yolları. MPM Yayınları, No: 382, Ankara.
- BECKER, K. M., PARSONS, R. L., KOLODİNSKY, J., MATİRUT G. N. (2007). A Cost and Returns Evaluation of Alternative Dairy Products to Determine Capital Investment and Operational Feasibility of a Small-Scale Dairy Processing Facility. Journal Dairy Sci., 90: 2506–2516, American.
- BEKTÖRE, S., ÇÖMLEKÇİ, F., (1982). Mali Çizelgeler Analizi. Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:220/143, İstanbul.
- BÜYÜKKILIÇ, D., ARPACIOĞLU, H. (1990). Süt ve Süt Ürünleri Sanayinde Verimlilik ve Firmalar arası Karşılaştırma. MPM Yayınları, Ankara.
- CASTILLO, L. B. (1990). Milk Collection Systems, Handbook on Milk Collection in Warm Developing Countries, IDF Special Issue No: 9002, Belgium.
- CROTTY, R. (1980). Cattle Economics and Development. Commonwealth Agricultural Bureaux. Printed by Unwin Brothers, The Gresham Pres. England.
- ÇAKICI, L. (1973). Sanayi İşletmelerinde Rantabilite ve Rantabilite ile İlgili Sorunlar. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 353, Sevinç Matbaası, Ankara.

- ÇELİK, M. (2001). Batı Akdeniz Bölgesinde Süt ve Süt Ürünleri Sektörünün Stratejik Durum Analizi ve Gelişme Olanakları. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Antalya.
- ÇELİK, M., (2002). Batı Akdeniz Bölgesinde Süt ve Süt Ürünleri Sektörünün Stratejik Durum Analizi ve Gelişme Olanakları. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 4: 43-83, Antalya.
- ÇIKIN, A., (1989). Mandıra işleten Adagüme Köy Kalkınma Kooperatifinin Ekonomik Yapısı, Yöre Süt Üretimi İle Mandıra Kapasitesi Açısından Yöre Süt Hayvancılığının Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniv., Zir. Fak.Derg., 3(25):147-165.
- ÇOŞKUN, H., TUNÇTÜRK, Y., ALTINDAĞ, S., DEMİR, A., (2005). Van'da Faaliyet Gösteren Süt İşletmelerinin Mevcut Durumları, Sorunları ve Çözüm Önerileri. Yüzüncü Yıl Üni. Ziraat Fak. Tarım Bilimleri Dergisi, 15(1):11-15.
- DAĞDEMİR, V. (1998). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde Süt Ürünlerinin İmalat Maliyeti Ve Pazarlanma Şekli Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Erzurum.
- DAĞDEMİR, V. (2000). Erzincan İlinde Tulum Peynirinin İmalat Maliyeti ve Pazarlama Marjının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. Turk J. Agric For 24: 57-61. Tübitak.
- DAŞKAYA, A. Ş., (2004). Türkiye Süt ve Süt Ürünleri Piyasası ve Avrupa Birliğine Uyum. Akdeniz Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi. Antalya.
- DEMİRBAŞ, N., KARAGÖZLÜ, C., AKBULUT, N. (2002). Dünyada ve Türkiye'de Süt Hayvancılığı ve Süt Ürünleri Sanayi. İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Yayın No: 2002-7, İstanbul.
- DEMİRBAŞ, N., TOSUN, D., (2005). Türkiye'de Tarımın Sanayi İle Entegrasyonu, Ortaya Çıkan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi. 2(2). 27 – 34. Aydın.
- DEMİRTAŞ, M. (2006). Manavgat İlçesi Süt Sığırcılık İşletmelerinin Genel Profili Üzerine Bir Araştırma. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Aydın.
- DİE. (1994). 1991 Genel Tarım Sayımı. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. Ankara.
- DPT (2003b). İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. Ankara.
- DPT (2006). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektördeki Gelişmeler. Ankara.
- DPT (2008). Kredi ve Tasarruflara Uygulanan Faiz Oranları. Erişim: <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2008/07/tvii.13.xls> Erişim Tarihi: 15.10.2008.
- DPT. (2001a). Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu. VIII. 5. Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

- DPT. (2001b). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Süt Ve Süt Ürünleri Sanayi Alt Komisyon Raporu. DPT: 2636 - ÖİK: 644. Ankara.
- DPT. (2003a). İller ve Bölgeler İtibariyle Gayri Safi Yurt İçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2000). Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. Yayın No: 2676. Ankara.
- DUBACH, J. (1989). Traditional Cheesemarking. Erişim: <http://nzdl.sadl.uleth.ca/cgi-bin/library?e=d-00000-00---off-0hdl--00-0--0-10-0---0---0prompt-10---4-----0-11--11-en-50---20-about---00-0-1-00-0-0-11-1-0utfZz-8-00&a=d&c=hdl&cl=CL1.17&d=HASH01308115dbb13e9d30824ad5.1> Erişim Tarihi: 28.11.2008.
- DUMAN, S, G. (2003). Türkiye Süt Endüstrisinin Sektörel Analizi. Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Bursa.
- EMPSON, J. D., BACHMANN, M. R. (1990). Milk Collection Systems, Handbook on Milk Collection In Warm Developing Countries, IDF Special Issue No: 9002, Belgium.
- EREN, T. (1993). Kırsal Sanayi Malkara Uygulaması, Kırsal Sanayi Sempozyumu, 6-8 Nisan 1993, DPT Yayınları, Ankara.
- EUROSTAT. (2009). Agriculture, Forestry and Fisheries. Erişim: [/epp.eurostat.ec.europa.eu](http://epp.eurostat.ec.europa.eu) Erişim Tarihi: 06.02.2009.
- FAO. (2007) Türk Süt Ürünleri Sektörüne AB Uyum Sürecinde Genel Bakış Tanım-İnceleme-Öneriler. Avrupa Bölgesel Ofisi. Çeviri:Süt Üreticileri Merkez Birliği.
- FAO. (2009). Agricultural Data. Agricultural Production. Livestock Processed. Erişim: <http://faostat.fao.org/> Erişim Tarihi: 06.02.2009.
- GELİBOLU, L. (2005). Kars İlinde Faaliyet Gösteren Kaşar Peyniri İşletmelerinin Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Alan Araştırması. Kars Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Kars.
- GHOSH, A. K., MAHARJAN, K. L. (2002). Milk Marketing Channels in Bangladesh: A Case Study of Three Villages from Three Districts. Journal of International Development and Cooperation, 8 (2): 87-101, Japan.
- GÖKÇEN, H. (2007). AB Uyum Sürecinde Türkiye’de Suni Tohumlama ve Embriyo Transferi Çalışmalarının Geçmişi ve Geleceği. AB Veteriner Hekim Platformu Raporu. Rapor No:2007/4. Erişim: www.abveteriner.org/dosyalar/sunitohumlamaraporu.doc Erişim Tarihi: 12.06.2008.
- GÖKTOLGA, G. Z., KARKACIER, O., ÇİÇEK, A. (2004). İşlenmiş Süt ve Süt Ürünleri Sanayinde Süt Teşvik Primi Politikasının Analizi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 21(2): 49-55, Tokat.
- GÖNEN SÜT ÜRETİCİLERİ BİRLİĞİ (2008). Gönen Süt Üreticileri Birliği. Erişim: www.bornova.vet.gov.tr/Gonen.ppt Erişim Tarihi: 19.06.2008.

- GÜLCAN, C. (2006). Süt Sanayinde Üretici-Firma ilişkisi; Trakya Bölgesi Örneği. Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ.
- GÜLER, H. (2006). Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecinde Süt Sektöründe Ortak Tarım Politikası'na Uyum Öncesi ve Sonrası Alınması Gereken Önlemler. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- GÜLMEZ, M., ORAL, N., GÜVEN, A., BAZ, E., SEZER, Ç., DUMAN, B. (2004). Kars'ta Tüketime Sunulan Kaşar Peynirlerinin Bazı Mikrobiyolojik ve Kimyasal Özellikleri. Kafkas Üni. Vet. Fak. Derg. 10(2): 183-188.
- GÜLTEN, Ş., (1994): Kıymet Takdiri. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 631, Ziraat Fakültesi Yayınları No:288, Ders Kitapları Serisi No:45, Erzurum.
- GÜNLÜ, A. (1997). Konya İli Süt Sığırcılık İşletmelerinde Karlılık ve Verimlilik Analizleri ile İşletmelerin Üretim ve Pazarlama Sorunları. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- HARTE, L., O'CONNELL, J. J. (2007). "European Dairy Cooperative Strategies: Horizontal Integration Versus Diversity". Vertical Markets and Cooperative Hierarchies. Chapter 11. 195-211.
- HEKİMOĞLU, B., ALTINDEĞER, M. (2006). Türkiye'de ve Samsun İlinde; Süt Hayvancılığı ve Süt Sektöründeki Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler. Samsun Tarım İl Müdürlüğü, Samsun.
- HURŞİT, A. (1999). Süt Bilimi ve Teknolojisi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Kitabı, No:33, Samsun.
- İBİŞ, A (2001). Pasinler İlçesinde Süt Üretimi ve Pazarlama Üzerine Bir Saha Araştırması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- İÇÖZ, Y., İRİBOY, S. (2007). Süt ve Süt Ürünleri. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü. Sayı: 9, Nüsha: 13.
- İKV. (2007). Avrupa Birliği Müktesebatı ve Gıda Sektörü Raporu. İKV No: 209. Erişim: www.ikv.org.tr/pdfs/403396fb.pdf Erişim Tarihi: 13.06.2008.
- İMİK, H., GÜNLÜ, A., TEKERLİ, M., KOÇAK, S. (2000). Afyon İlinde Yapılan Sığır Besiciliğinin Ekonomik Analizi ve Karlı Bir Besicilik İçin Alınması Gerekliliği. Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi. 40(2);1-15. Ankara.
- İNAN, İ. H. (1989): Ülkemizde Sütçülük Kooperatiflerinin Kurulmasının Önemi. Ulusal Süt Ve Süt Ürünleri Sempozyumu. MPM Yayınları: 394, s.278. Ankara.
- İNAN, İ.H. (2000). Proje Analizi, Tarım, Hayvancılık ve İmalat Sanayi Yatırım Projelerinin Fizibilite Etütlerinin Hazırlanması. Tekirdağ.
- KABUKÇU, M, A. (1998). Sağlık, Sosyal ve Fen Bilimlerinde Uygulamalı İstatistik. Konya.

- KAFERSTAIN F. K., MOTARJEMİ, Y., BETTCHER D. W. (1997). Foodborne Disease Kontrol: A Transnational Challenge. *Emerging Infectious Diseases*. 3(4): 112-118.
- KARA, A. (2000). Erzurum ve Kars İllerinde Tarım İşletmelerinin Sermaye Yapısı ve Tarımsal Faaliyet Sonuçları Bakımından Karşılaştırılması. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- KARA, M. (1996). Burdur İli Süt Ürünleri Sektörünün Yapısal Analizi Ve Gelişim Stratejileri. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
- KARACAN, A.R. (1979). Erzurum İlinde Tarımsal Ürünler Pazarlaması, Tarımsal Kooperatifler ve Kooperatif Pazarlamayı Geliştirme Olanakları. Atatürk Üniv., Yay. No:557, Ziraat. Fak. Yay. No:250, Erzurum.
- KARS TARIM İL MÜDÜRLÜĞÜ (2002). Kars Tarım Master Planı. Ankara.
- KARS TARIM İL MÜDÜRLÜĞÜ (2009). Tarımsal Yapı, Hayvansal Üretim. Erişim: <http://www.karstarim.gov.tr> Erişim Tarihi: 04.03.2009.
- KAYA, Ç. Y. (2008). Avrupa Birliği'nde Süt Üretiminde Kota Uygulamalarının Gelişimi ve Sistemin Türkiye'ye Uyarlanması. Doktora Tezi, Ankara Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- KAYA, Y. Ç. (2007). Türkiye'de Süt Üretimi ve Kalite. Erişim: http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=3914 Erişim Tarihi: 07.11.2008.
- KAZIMOVA, B. (2005). AB'ye Entegrasyon Sürecinin Türkiye ve Bulgaristan'daki Süt ve Süt Ürünü Üreten İşletmeler Üzerindeki Etkisi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- KEBEDE, E. SCHREINER, D.F. (1996). Economies of Scale in Dairy Marketing Cooperatives in Kenya. *Agribusiness* No:12-4, Page:395-402, New York.
- KENDİR, S., KEÇİOĞLU, Ö. (1974). Kars Hayvancılığını Geliştirme Özel Pilot Projesi. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. DPT: 1353, KÖYD: 7, Ankara.
- KHAN, M., SURAYA, B. (1996). The Dairy Households in Village of Bangladesh: Its Prospects of Production and Marketing. Programme for Research on Poverty Alleviation. Grameen Trust. Working Paper Series. Grameen Bank Bhaban. Dhaka Bangladesh.
- KOÇ, Y. (1970). İşletmelerde Mali Analiz Teknikleri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:293, Sevinç Matbaası, Ankara.
- KOHLER, H. (1985). *Statistics For Business and Economics*. Scott, Foresman and Company. 2nd Ed. Page:583. U.S.A.
- KONENCY, M.F., THOMPSON, S.C. (1977). Margins in The Dairy Processing Industry. *Canadian Farm Economics*. 13 (6), Canadian.

- KUL, E., ERDEM, H., ATASEVER, S. (2007). Kaliteli Çiğ Süt Üretiminin Temel Koşulları. Türkiye Süt Sığırcılığı Kurultayı Bildiriler Kitabı, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü, 25-26 Ekim 2007, İzmir.
- KUMOR, D. S. J., MURTHY, H. G. S. (1992). Impact of Dairy Ko-operatives on Income and Employment in Chittoor District. Andhra Pradesh-An Economic Analysis. Indian Co-operative Review, 29(4):382-387.
- KUTLU, H. R., GÜL, A. GÖRGÜLÜ, M., (2003). Türkiye Hayvancılığının Sorunları ve Çözüm Yolları. Yem Magazin Dergisi, 34, 40-46.
- LADELE, A. A., OLUWU, T.A., IGODAN, C. O. (1994). Socio-Economic Impact of Agricultural Co-operative Organisations: Empirical Evidence From Nigeria. Journal of Rural Development and Administration, 26(1):1-15.
- MEYDAN, C. (2003). Kars İli Sanayi İşletmelerinin Finansal Yapı ve Sorunlarının Analizi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon.
- MOORE, C. L. (1986). Profitable Ratio Analysis Technigues. Alexander Halilton Ins, Newyork.
- MÜFTÜOĞLU, İ., YILDIRIM, Ö. (2002). Ardahan Tarım Master Planı. Ardahan.
- MÜFTÜOĞLU, T. (1999). İşletme İktisadı. Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- NABAKWE, A. (2002). Without Subsidies, Swiss Mountains Would Not Look The Same. Erişim: <http://www.theperspective.org/swissmountains.html> Erişim Tarihi: 28.11.2008.
- NICHOLSON, C. F., RESOSUDARMO, B., WEAKERNAGEL, R. (1999). Impacts of the Northeast Interstate Dairy Compact on New England Milk Supply, Ammal Meetings of the American Agricultural Economics Association. Nashville, August 8- 11, USA.
- NİZAM, S. (2006). Aydın İlinde Pazara Yönelik Süt Sığırcılığı İşletmelerinin Verimliliğinin Belirlenmesi. Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Aydın.
- OLUĞ, H. H. (1996). Burdur Süt Sığırcılığının Sorunları ve Çözüm Önerileri. Akdeniz Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- OMOTESHO, O.A. (1994). Co-operatives as a Vehicle for Mobilising Resource Poor Farmers in Nigeria. Journal of Rural Development and Administration, 26(2):15-20.
- ORAL, N., (2002). Gıda Sektörü Yabancılaştırılıyor. Erişim: <http://www.bianet.org/bianet/yazdir/13145>. Erişim tarihi: 06.02.2009.
- ÖZCAN, N. (1988). AET ve Türkiye’de Sütün Üretimi, Fiyatlandırma ve Pazarlama Sistemleri. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi. Ankara.
- ÖZDAMAR, K. (2001). SPSS ile Biyoistatistik. 5. Baskı. Kaan Kitabevi. Eskişehir.

- ÖZGÖÇEN, Ç. (1997). Bursa İlinde Süt ve Süt Ürünleri Sanayinin Ekonomik Yapısı. Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Bursa.
- ÖZTÜRK, D. (2006). Tokat İli Yeşilyurt İlçesinde Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelerin Ekonomik Analizi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Tokat.
- ÖZTÜRKLER, Y. (2008). Kars Ardahan Iğdır Bölgesindeki Suni Tohumlama Uygulamalarına Bir Bakış. Erişim: www.karsvho.org/UserFiles/File/mak1.doc Erişim Tarihi: 12.06.2008.
- ÖZÜDOĞRU, H. (2004). Köy-Koop Kırklareli Birliği'nin Ekonomik Analizi ve Yöneticilerin Kooperatif İşletmelerinin Başarısına Etkilerinin Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- PARASIZ, M, İ. (2000). İktisadın ABC'si. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- PİMPİCKİ, S. (1999). Factors Affecting Changes In The Raw Material Transportation Schedule At A Dairy Plant. WrocLaw; Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej We WrocLawiu; Poland.
- RABOBANK (2004). Rapor: The Turkish Dairy Sector.
- SAKARYA, E. (1982). Eskişehir İli Sığır Besi İşletmelerinde Besi Maliyet ve Karlılıkları Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- SAKARYA, E. (1990). Avrupa Topluluğu ile Entegrasyonda Türkiye Hayvancılığı. Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, Cilt: 60, Sayı: 1-2.
- SAKARYA, E. (2005). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Hayvancılıkta Kamu Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması. Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 76 (3-4). Ankara.
- SAKARYA, E., CEVGER, Y. (2001). Sakarya İlinde Besi Sığırcılığı İle Et ve Süt Sanayini Geliştirme Olanakları. Türkiye 2001 Tarım ve Hayvancılık Kongresi, Sayfa: 157-198. Adapazarı Ticaret Borsası. Zembil Basımevi. Ankara.
- SAKARYA, E., UYSAL, G. (2002). Avrupa Birliğine Entegrasyon Sürecinde Türkiye Hayvancılığı Sorunları ve Çözüm Önerileri (I), Türk Vet. Birliği Dergisi, Cilt:2, Sayı:1-2.
- SAKARYA, E., YALÇIN, C., (2000) Iğdır Ekonomisinin Gelişmesinde Hayvancılığın Yeri ve Önemi, Iğdır ilinin Ekonomik Gelişmesi Semineri (2000). İ.A.V., Iğdır.
- SALTIK, A. (2003). Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı Açısından Kars'ta Hayvancılık, Süt Değerlendirme ve Kars Süt Fabrikası. SÜRKAL, Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği. Ankara.

- SANER, G. (1993). İzmir Yöresinde Pazara Yönelik Süt Sığırcılığı İşletmelerin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. İzmir.
- SARIÖZKAN, S. (2005). Afyon İli Yumurta Tavukçuluğu İşletmelerinde Karlılık ve Verimlilik Analizleri. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- SARISAÇLI, İ. E. (2006). Süt Ürünleri. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- SARISAÇLI, İ. E. (2008). Süt Ürünleri. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- SETBİR. (2003). AB Karşısında Türk Peynirlerinin Pazarlama Olanakları. Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Birliği İktisadi İşletmesi, Gıda 2000, Gıda ve Teknolojisi ve Tarım Dergisi, 4(40): 32-37.
- SHEARER, J. K., BACHMAN, K.C., BOOSİNGER, J. (2003). The Production of Quality Milk. University of Florida, IFAS Extension, DS61.
- SPSS Inc. (1999). SPSS For Windows 11.
- SUIÇMEZ, B. R. (2003). Hayvancılık Sektöründe Yıkım: “YEMSAN- SEK - EBK Özelleştirmeleri” KİGEM Özelleştirme Değerlendirmeleri No:2. Ankara.
- ŞAHİN, K. (1998): Süt ve Süt Mamulleri Sanayinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yapısı, Sorunları ve Çözüm Yolları. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Adana.
- TAN, S., DELLAL, İ. (2003). Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikasının İşleyişi ve Türk Tarımının Uyum Süreci. T.E.A.E. Yayınları, Ankara.
- TANDOĞAN, M. (2006). Afyonkarahisar İli Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Karlılık Analizi ile İşletmelerde Karşılaşılan Üretim ve Pazarlama Sorunları. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Afyon.
- TAPKI, I. (1996). Hatay İli ve Çevresinde Süt Sığırı Yetiştiriciliği ve Sığır Besiciliği Yapılan Tarım İşletmelerinin Teknik, Ekonomik ve Yapısal özellikleri. Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Hatay.
- TCMB. (2008). T.C. Merkez Bankası Sektör Analizleri. Erişim: <http://www2.tcmb.gov.tr/sektor/2007/index.htm> Erişim Tarihi:10.11.2008.
- TİPİ, T. (1997). Güney Marmara Bölgesi Süt İşleme Sanayinde Kapasite Kullanımı ve Üretim Planlaması. Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Bursa.
- TKB (2006). Ortak Piyasa Düzenleri Alt Çalışma Grup Raporları. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.

- TKB. (2002). Gıda Sanayi Envanteri (1994-1996-1998-2000). Ankara.
- TOPÇU, Y. (2008). Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Analizi: Erzurum İli Örneği. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, 23 (1):17-24, Samsun.
- TSEK. (1991). Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu. TSEK Yayınları, Yayın No: 11, Ankara.
- TÜİK. (2008). Üretici Fiyatları Endeksi Veri Tabanı. Erişim: http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?fiyatdb2&report=tefe_madde_2003.RDF&desformat=html&p_baz=2003&p_tur=9&p_yil1=2008&p_yil2=2007&p_ay1=1 Erişim Tarihi: 11.10.2008
- TÜİK. (2004). 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçları. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. Ankara.
- TÜİK. (2009a). Türkiye İstatistik Kurumu. Bölgesel İstatistikler Erişim: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/sorguSayfa.do?target=tablo> Erişim tarihi: 26.01.2009.
- TÜİK. (2009b). Türkiye İstatistik Kurumu. Veritabanları, Hayvancılık İstatistikleri. Erişim: [\[http://www.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul\]](http://www.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul). Erişim tarihi: 26.01.2009.
- TÜRKYILMAZ, K. (1999). Aydın İli Süt Sığırcılık İşletmelerinde Kaynak Kullanımında Etkinlik Derecesi İle Örgütlenme ve Pazarlama Sorunları. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- TZOB. (2005a). “Ülkemizde Süt ve Süt Hayvancılığı” Raporu Erişim: http://www.tzob.org.tr/tzob_web/rapor.htm Erişim Tarihi: 29.12.2008.
- TZOB (2005b). Türkiye’de Süt ve Kırmızı Et Hayvancılığı (Mevcut Durum, Sorunlar, Öneriler). Türkiye Ziraat Odaları Birliği. Ankara.
- UÇAK, A. (1992). Samsun İli’nde İthal İneklerle Çalışan İşletmelerin Durumu ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- UÇAR, M. (1999). Kırklareli İlinde Süt Sanayinin Sektör Analizi. Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ.
- UZMAY, A., KOYUBENBE, N., KONCA, Y. (2006). İzmir İlinde Süt ve Süt Ürünleri İşleyen ve Pazarlayan İşletmelerin Bazı Özellikleri Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi. 3(43): 43-53.
- ÜRESİN, E., R. (1936). Kars Sütçülüğü Hakkında Tetkikler. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü. Sayı:14, Köyhocası Matbaası. Ankara.
- WERNER, C., FOLTZ, J. C., WU, S. (1999). Idaho's Cheese Industry: The Competitive Situation. Journal of Food Distribution Research. Erişim: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/27389/1/30020024.pdf> Erişim Tarihi:10.10.2008.

- YASANKUL, M. (1974). Ülkemiz Hayvansal Üretiminde Bölgelerarası Verimlilik Karşılaştırmaları. Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları. Yayın No: 182. Ankara.
- YAVUZ, F., AKBULUT, Ö., KESKİN, A. (2003). A Study On The Effectiveness Of Breeding and Support Policies in Turkey's Cattle Sector. Turkish Journal Of Veterinary and Animal Sciences, Tübitak, 27 (3): 645-650, Ankara.
- YAVUZ, F., AKSOY Ş., TAN S., DAĞDEMİR V., KESKİN A., (2001). Türkiye'de Süt Pazarlama Sisteminin İyileştirilmesi için Kurumsal Yapılanma İhtiyacı Üzerine Bir Araştırma. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Proje Raporu 2001-7, Mart 2001, Ankara.
- YAYGIN, H., (1989). Gezici ve Modüller Şeklinde Olan Süt İşleme Tesisleri. Ulusal Süt ve Süt Ürünleri Sempozyumu. MPM Yayınları, No: 394, Ankara.
- YILMAZ, M. (1996). Menemen'de Peynir Üreten Mandıra İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

EKLER

EK 1. Süt Sığırcılık İşletmelerine Ait Anket Soruları

Adres Bilgileri: ..... Köyü, Yaşı: .....

Üreticinin Eğitim Durumu: a) İlkokul b) Ortaokul c) Lise d) Üniversite

Süt sığırcılığı dışında başka bir işle uğraşıyor musunuz? a) Evet (belirtiniz)..... b) Hayır

İşletmenizde sağmal inek ve varsa koyun sayısı a) İnek ..... b) Koyun .....

Ortalama Hayvanların süt verimi: ..... Kg

Ortalama laktasyon süresi ..... gün/ay

Ortalama günlük üretilen süt miktarı .....kg

Günlük Öz tüketilen süt miktarı ..... kg

Günlük Satılan süt miktarı ..... kg

Herhangi bir kooperatife üye misiniz? a) Evet (belirtiniz) b) Hayır

Sütünüzü nereye satıyorsunuz? Neden.

- a) Mandıralara .....
- b) Fabrikaya .....
- c) Kendim Satıyorum .....
- d) Diğer (belirtiniz) .....

Eğer Sütünüzü mandıralara veriyorsanız en önemli nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- .....Ayağına kadar gelmesi
- .....Fiyatın yüksek olması
- .....Kendiniz pazarladığınızda masraflarınızın çok olması
- .....Avans vermeleri
- .....Diğer (belirtiniz)

Süt fiyatlarının oluşmasında üreticilerin etkili olduğunu düşünüyor musunuz?

- a) Evet
- b) Hayır

Aylar itibariyle süt alım fiyatları değişiyor mu? a) Evet b) Hayır

2006 yılında 1 litre çiğ sütü kaç liradan sattınız?

- a) İnek sütü ..... Kuruş
- b) Koyun sütü ..... Kuruş

2007 yılında 1 litre çiğ Sütü kaç liradan sattınız?

- a) İnek sütü ..... Kuruş
- b) Koyun sütü ..... Kuruş

Çiğ süt satış fiyatını nasıl buluyorsunuz?

- a) Ucuz
- b) Normal
- c) Pahalı

Çiğ sütün fiyatının düşük olmasının sizce en önemli nedeni nedir?

- a) Sütün pazarlanmasında üretici örgütsüzlüğü
- b) Sanayicilerin (mandıra-fabrika) fiyat anlaşması yapması
- c) Süt kalitesinin düşük olması
- d) Diğer (belirtiniz)

Süt üretiminizi gelecekte artırmayı düşünüyor musun? Neden?

- a) Evet (.....)
- b) Hayır (.....)
- c) Kararsızım (.....)

Sizce süt üretimini kaliteli ve miktar olarak artırmak için neler yapılmalı? önem sırasına göre sıralayınız.

- .....Islah çalışmaları yapılmalı
- .....Süt üretim ve pazarlama kooperatifleri kurulmalı
- .....Süt ve pazarlama konusunda eğitim verilmeli
- .....Süte olan talebi artırmalı
- .....Devlet teşviki sağlanmalı
- .....Diğer (belirtiniz)

Süt üretiminde karşılaştığınız zorluklar nelerdir önem sırasına göre sıralayınız.

- ..... Hayvan süt verimlerinin düşük olması
- ..... Yem fiyatlarının yüksek olması (üretim maliyetleri)
- ..... Teşviklerin yetersiz olması
- ..... Kredi ve Finansman yetersizliği
- .....Diğer (belirtiniz)

Kredi ve Finansman ile ilgili bir sorunuz var mı? Varsa nedenini açıklayınız?

.....

İşletmelerde üretilen sütün pazarlanma ve satışı konusunda karşılaştığınız en önemli sorun aşağıdakilerden hangisidir?

- a) süt fiyatlarının düşüklüğü
- b) süt bedelinin geç ödenmesi
- c) sütün satılacağı yer açısından seçeneğin çok az olması

EK 2. Tarım İl Müdürlüğünde Çalışan Veteriner Hekim Ve Ziraat Mühendislerine Ait Anket Soruları

1. Kaç yıldır Kars ilinde görev yapıyorsunuz
2. Kars ilinde OTP'ye uyum sürecinde çiğ süt üretimine yönelik AB süt hijyeni uyum ile ilgili (somatik hücre sayısı, toplam bakteri sayısı, antibiyotik kalıntı düzeyleri konusunda uygulamaları) çalışmalarınız var mı?
a) Evet   b) Hayır
3. Var ise Kars Tarım İl Müdürlüğü AB süt hijyeni uyum ile ilgili olarak hangi çalışmaları yapıyor? .....
4. Kars Tarım İl Müdürlüğünün OTP'ye uyum sürecinde çiğ süt üretimine yönelik AB süt hijyeni uyum çalışmalarını (somatik hücre sayısı, toplam bakteri sayısı, antibiyotik kalıntı düzeyleri konusunda uygulamaları) yeterli buluyor musunuz?
a) Evet   b) Hayır
5. Kars Tarım İl Müdürlüğünün OTP'ye uyum sürecinde çiğ süt üretimine yönelik AB süt hijyeni uyum çalışmaları (somatik hücre sayısı, toplam bakteri sayısı, antibiyotik kalıntı düzeyleri konusunda uygulamaları) ile ilgili denetim yapıyor musunuz? a) Evet   b) Hayır
6. Cevabınız evet ise ne tür denetimler yapıyorsunuz?.....
7. Yapılan denetimler sonucunda yaptırım uygulamalarınız sizce yeterli mi? Neden.
a) Evet.....
b) Hayır.....
8. Türkiye'nin AB'ye katılımını, mandıraların geleceği açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? Neden?
a) Mandıraları çok olumlu yönde etkileyecektir.
b) Mandıraları olumlu yönde etkileyecektir.
c) Mandıraları çok olumsuz yönde etkileyecektir.
d) Mandıraları olumsuz yönde etkileyecektir.
e) Mandıraların yapısında önemli bir gelişme olmayacaktır.

9. Kars ilinde Süt sektöründe üretimi ve verimliliği artırmak için yapılan süt teşvik primi uygulaması sizce yeterli mi? Neden?

a) Evet.....

b) Hayır.....

10. Kars ilinde Süt sektöründe üretimi ve verimliliği artırmak için sizce neler yapılmalı?

.....

11. Kars ilinde çiğ süt fiyatlarını üretici ve sanayici açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

.....

12. Sizce Kars ilindeki mandıra ve süt fabrikalarının üretim ve pazarlama ile ilgili sorunları nelerdir?

.....

13. Sizce Mandıraların Avans sistemi ile çalışmasının ildeki süt sanayi üzerinde ne tür etkileri bulunmaktadır?

.....

14. Sizce Avans sistemi yerine Kars ilinde süt sanayinin gelişiminde etkili olabilecek nasıl bir model oluşturulabilir (örgütlenme ve ödeme şekli vb)?

.....

15. Sizce Kars kaşarı ülkemiz geneli ve yurt dışında yeterli pazar payına ulaşmasında alınması gerekli önlemler neler olabilir?

.....

EK 3. Süt Sanayi İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapılarına İlişkin Anket Soruları

Adres Bilgileri: .....

İşletmecinin Adı-Soyadı: Yaşı: .....

Üreticinin Eğitim Durumu: a) İlkokul b) Ortaokul c) Lise d) Üniversite

Süt ve süt mamulleri üretimi konusunda bir eğitim aldınız mı?

- a) Evet aldım. (.....) b) Hayır almadım

Çiğ sütü işletmeye hangi yolla getiriyorsunuz?

- a) Kendim topluyorum b) Üreticiler kendileri getiriyor
c) Aracılar (toplayıcılar) getiriyor d) Diğer (.....)

Çiğ süt işletmeye hangi kaplarla taşıyor? (Birden fazla seçim yapılabilir)

- a) Metal güğüm b) Plastik güğüm c) Tankerle d) Soğutmalı tanker e) Diğer

Çiğ süt işletmeye gelinceye kadar soğuk muhafazada tutuluyor mu? a) Evet b) Hayır

Çiğ Sütü soğutmanın önemini biliyor musunuz? a) Evet b) Hayır

İşletme olarak ne tür süt soğutma olanak ve ekipmanınız var mı? a) Evet b) Hayır

Aldığınız çiğ sütte kalite (süt yağ oranı vb) yada hijyen (katkı maddesi, Bakteri, Somatik hücre sayısı vb) kontrolü yapıyor musunuz? a) Evet..... b) Hayır

Aldığınız çiğ sütte kalite ve hijyen kriterlerine göre farklı fiyat uygulaması yapıyor musunuz?

- a) Evet..... b) Hayır

Sattığınız süt ürünlerinin kalitesine göre farklı fiyat uygulaması yapıyor musunuz?

- a) Evet..... b) Hayır

Mandıranızdaki üretiminizi yeterli buluyor musunuz? a) Hayır b) Evet

Mandıranızda geçen 5 yıl içinde üretim miktarınız ne yönde değişti (% olarak ifade ediniz)?

- a) Üretimimiz %..... arttı b) Üretimimiz %..... azaldı
c) Üretimimiz değişmedi d) İstikrarsız

Gelecekte Mandıranızdaki süt mamulleri üretim miktarı ile ilgili ne düşünüyorsunuz ve neden?

- a) Üretimi artıracam b) Üretimi azaltacağım
c) Üretimim aynı kalacak d) Kararsızım

Ürettiğiniz süt mamulünü hangi illere pazarlıyorsunuz?

- a) Kars ve ilçeleri %..... b) Kars + Diğer iller %..... c) Diğer İllere%..... d) İhracat %.....

Ürettiğiniz süt mamulünün satışında aracı kullanıyor musunuz, cevabınız evet ise kaç aracı, ?

- a) Evet.....kişi/ .....%komisyon b) Hayır

Ürettiğiniz ürünün pazarlamasında sorun yaşıyor musunuz? a) Evet b) Hayır

Cevabınız evet ise, en önemli pazarlama sorununuz aşağıdakilerden hangisidir?

- ..... Talebin düşük olması   ..... Ürün fiyatlarının düşük olması
 ..... Alacağını zamanında tahsil edememe   ..... İldeki mandıra sayısının fazla olması
 ..... Büyük marketlerin rekabeti   ..... Ürün kalitesinin düşük olması

İşletmeniz özellikle pazarlamanın hangi aşamasında sorun yaşamaktadır? Neden.

- a) Ürün satışı   b) Dağıtım   c) Alacağın tahsilatında   d) Ambalajlama
 e) Depolama   f) Taşıma   g) Ürün standardizasyonu   h) Sorunum yok

İşletmenin kurulu kapasitesi .....kg/gün İşletmenin fiili kapasitesi .....kg/gün

Sizce düşük kapasitede çalışmanızın önemli sebepleri nelerdir?.

- a) Üretilen ürünün pazarlanmasındaki güçlükler   b) Hammadde yetersizliği
 c) Finansman yetersizliği   d) Nitelikli Personel yetersizlikler
 e) Büyük işletmelerle (pınar, süttaş vb) rekabet yapamama   f) Teknolojik yetersizlik
 g) Tüketici tercihlerinde azalma   h) Diğer(belirtiniz).....

Bölgede çiğ süt fiyatları nasıl oluşmaktadır?

- a) Piyasa fiyatıyla sütü alıyorum b) Üreticilerle anlaşma yaparak sütü alıyorum c) Diğer

Sizce Sattın aldığınız çiğ süt fiyatı nasıl? a) Ucuz b) Normal c) Pahalı

Sattığınız süt mamullerinin fiyatı nasıl? a) Ucuz b) Normal c) Pahalı

Aşağıdaki fiyatlandırma yöntemlerinden hangisini en sık olarak uyguluyorsunuz?

- a)Fiyatı belirlerken piyasa fiyatlarına uygun bir fiyat tespit ederim
 b)Maliyetini belirler. Üzerine belli bir kar koyarım
 c) Komşu mandıraların süt mamullerinin fiyatlarına bakarım
 d) Diğer (belirtiniz)

Süt üretiminde kullandığınız teknoloji sizce yeterli mi? a)Evet b)Hayır

Cevabınız hayır ise kullandığınız teknoloji düzeyinin yetersizliğinin sebebi nedir?

- a) Devlet desteğinin az olması   b)Vasıflı işgücü azlığı
 c) Finansal kaynak yetersizliği   d) Bilgi eksikliği
 e) İşletme karlılığının düşüklüğü   f) Diğer (belirtiniz)

İşletmenizde karşılaştığınız aşağıdaki sorunları önem sırasına göre sıralayınız.

- ..... yoğun rekabet   ..... sermaye yetersizliği   ..... teknolojik yetersizlikler
 ..... fiyatların düşük olması   ..... kaliteli hammadde   ..... talebin azalması
 ..... teşviklerin yetersizliği   ..... yüksek maliyetli üretim   ..... nitelikli personel

Mandıranızın yıl boyunca çalışması ister misiniz? Neden .

a) Evet. Çünkü.....

b) Hayır. Çünkü.....

Sizce bölgede çiğ süt alımının bütün yıla yayılmasını sağlamak için neler yapılabilir?

.....

Süt toplamada yaşadığınız başlıca sorunlar nelerdir?

b) Hileli sütler   b) Bozuk sütler   c) Sütün yetersiz olması   d) diğer (belirtiniz).....

Türkiye’de Süt sektöründe OTP’ye uyum sürecinde çiğ süt üretimine yönelik AB süt hijyenine uyum çalışmaları (somatik hücre sayısı, toplam bakteri sayısı, antibiyotik kalıntı düzeyleri konusunda bilginiz var mı?   a) Evet   b) Hayır

Türkiye’nin AB’ye katılımını, bölge süt sanayi ve mandıraların geleceği açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? Neden.

c) Mandıraları çok olumlu yönde etkileyecektir. ....

d) Mandıraları olumlu yönde etkileyecektir. ....

e) Mandıraları çok olumsuz yönde etkileyecektir. ....

f) Mandıraları olumsuz yönde etkileyecektir. ....

g) Mandıraların yapısında önemli bir gelişme olmayacaktır. ....

EK 4. Süt Sanayi İşletmelerinin Ekonomik Yapılarına İlişkin Anket Soruları

İşletmenin Faaliyet Süresi: ..... Yıl

İşletmenin Çalışma Dönemi

a) Yıl Boyunca   b) Dönemsel (.....Aylar)

İşletmenin hukuki yapısı

a) Anonim   b) Limited   c) Ticari   d)Diğer

İşletmenin kurulu kapasitesi .....kg/gün

İşletmenin fiili kapasitesi .....kg/gün

Süt Topladığımız Köy Sayısı: .....   Süt Topladığımız Üretici Sayısı: .....

2007 yılında 1 litre çiğ Süt kaç liradan satın aldınız?

a) inek sütü ..... Kuruş   b) koyun sütü ..... Kuruş

2006 yılında 1 litre çiğ Süt kaç liradan alıyordunuz?

a) inek sütü ..... Kuruş   b) koyun sütü ..... Kuruş

Mevsimler ve aylar itibariyle üreticiden aldığımız çiğ sütün fiyatı değişiyor mu?

a) Evet   b) Hayır

Bölgenizdeki çiğ süt alım fiyatı sizce nasıldır?

a) Ucuz   b) Normal   c) Pahalı

Avans veriyor musunuz? Cevabınız evet ise kaç üreticiye Avans Veriyorsunuz?

a) Evet Veriyorum (.....)kişi üretici   b) Hayır Vermiyorum

Avansı hangi aylarda veriyorsunuz, neden?

.....

2007 yılında kaç lira avans verdiniz? ..... YTL

2006 yılında kaç lira avans verdiniz?..... YTL

Üreticiden çiğ süt alırken ödemelerinizi nasıl yapıyorsunuz?

- a) Avans   b) haftalık   c) 15 günlük   d) peşin   e) aylık

Bölgede süt sığırcılığı ve süt sanayini destekleyen projelerden yararlanıyor musunuz? Cevabınız evet ise kaç YTL?

- a) Evet .....YTL/yıl   b) Hayır

İşletmenizde çalışan personel sayısı ve ücretleri? (Toplam)

a) Vet. Hek, Ziraat Müh. Gıda Müh.	..... Kişi,	.....YTL
b) Usta Başı	..... Kişi,	..... YTL
c) İşçi (Yabancı)	.....Kişi,	..... YTL
d) İşçi (Aile)	.....Kişi,	..... YTL

Mandıraya 2007 yılında giren toplam süt miktarı

- a) İnek sütü: ..... Kg   b) koyun sütü ..... Kg

Mandıraya 2006 yılında giren toplam süt miktarı

- a) İnek sütü: ..... Kg   b) koyun sütü ..... Kg

2006-2007 Yılı Süt Mamullünü üretim miktarı, satış miktarı ve Satış Fiyatınız?

Kaşar peyniri	<u>Üretim Miktarı (ton)</u>	<u>Satış Miktarı (Kg)</u>	<u>Satış Fiyatı (YTL)</u>
Beyaz peynir	<u>Üretim Miktarı (ton)</u>	<u>Satış Miktarı (Kg)</u>	<u>Satış Fiyatı (YTL)</u>
Gravyer peyniri	<u>Üretim Miktarı (ton)</u>	<u>Satış Miktarı (Kg)</u>	<u>Satış Fiyatı (YTL)</u>
Tereyağı	<u>Üretim Miktarı (ton)</u>	<u>Satış Miktarı (Kg)</u>	<u>Satış Fiyatı (YTL)</u>
Çeçil peyniri	<u>Üretim Miktarı (ton)</u>	<u>Satış Miktarı (Kg)</u>	<u>Satış Fiyatı (YTL)</u>
Lor peyniri	<u>Üretim Miktarı (ton)</u>	<u>Satış Miktarı (Kg)</u>	<u>Satış Fiyatı (YTL)</u>

İşletmenizde tabloda belirtilen sabit yatırımların yapım yılı ve değerini belirtiniz?

	Yapım yılı	İktisap değeri (YTL)	Şu andaki değeri(YTL)
Bina 1			
Bina 2			
Bin 3			
Ekipmanlar 1			
Ekipmanlar 2			
Ekipmanlar 3			
Ekipmanlar 4			
Araç 1			
Araç 2			
Araç 3			

MASRAF KALEMLERİ	2006	2007
A. DEĞİŞEN MASRAFLAR		
1. Çiğ Süt Gideri		
2. Yardımcı Madde Giderleri		
3. Malzeme Giderleri		
4. İşçilik		
5. Nakliye Giderleri		
i. Süt Toplama Giderleri		
ii. Pazarlama Nakliye Giderleri		
6. Depolama Giderleri (Kira)		
7. Enerji Masrafları (Elektrik, ısıtma, Lpg Vs)		
8. Su Masrafı		
9. Temizlik ve Dezenfeksiyon Masrafları		
10. Diğer Giderler		
B. SABİT MASRAFLAR		
1. Bakım-Onarım Masrafları		
2. Vergiler (Bina-Taşıtl)		
3. Kredi Faizleri		
4. Genel İdare Giderleri		
a) Yönetici Giderleri		
b) Haberleşme Giderleri		
c) Kırtasiye Giderleri		
d) Ulaşım Giderleri		
5. Kira Giderleri		
C. MASRAFLAR GENEL TOPLAMI		

I. Aktif Varlıklar - Kasa ve Bankadaki Nakit - Alacaklar - Stoklar - Verilen Avans Miktarı - Makine ve Ekipman - Nakil Araçlar - Bina Varlığı	II. Pasif Varlıklar 1- Kısa Vadeli Borçlar 2- Uzun Vadeli Borçlar III. Öz Sermaye (I-II)
---	---

ÖZGEÇMİŞ

I- Bireysel Bilgiler

Adı : Pınar
Soyadı : DEMİR
Doğum yeri ve tarihi : Göle / 01.06.1980
Uyruğu : T.C.
Medeni durumu : Evli
Askerlik durumu :
İletişim adresi ve telf. : Ankara Üni. Veteriner Fak. / 0543 654 22 32

II-Eğitimi

Yüksek Lisans : Kars Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 2002
Lise : Kars Ticaret Meslek Lisesi, 1996
Ortaokul : Kars Ticaret Meslek Lisesi, 1993
İlkokul : Kars İsmet Paşa İlkokulu, 1990
Yabancı Dili : İngilizce

III-Ünvanları

Veteriner Hekim : 2002
Araş. Gör. : 2003

IV-Mesleki Deneyimi

V-Üye Olduğu Bilimsel Kuruluşlar

VI-Bilimsel İlgi Alanları

Yayımları:

YALÇIN, C., CEVGER, Y., **AYVAZOĞLU, P.** (2006). Ekonomik Açıdan Organik Hayvancılık. Gıda Güvenliği, Gıda Güvenirliğinin Biyolojik Çeşitliliğimiz Açısından Öneminin Araştırılması, Biyogüvenlik Yasa Tasarısına Önerilerin Saptanması Sempozyumu, Sayfa: 324-339, 20-22 Ekim 2005, Ankara.

DEMİR, P., CEVGER, Y., (2007). Küresel ısınma ve Hayvancılık Sektörü, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, Cilt: 78, Sayı: 1, Sayfa:13-16, Ankara.

SARIÖZKAN, S., CEVGER Y., **DEMİR, P.**, ARAL, Y. (2007). Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Öğrencilerinin Hayvansal Ürün Tüketim yapısı ve Alışkanlıkları. Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 3, Sayfa:171-179, Kayseri.

CEVGER Y., ARAL, Y., **DEMİR,P.**, SARIÖZKAN, S., (2008). Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi İtern Öğrencilerinde Hayvansal Ürünlerin Tüketim Durumu ve Tüketici Tercihleri. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, Cilt: 55, Sayı: 3, Sayfa:189-194, Ankara.

CEVGER, Y., YALCIN, C., ARAL, Y., SIPAHI C., **DEMİR, P.**, AYDIN, E. (2008) The Impacts of The Hpai Epidemics On The Turkish Consumers. 1st Mediterranean Summit of WPSA Advances and Challenges in Poultry Science. 7-10 Mayıs, Chalkidiki-Greece.

VII-Bilimsel Etkinlikleri

Aldığı burslar: -

Ödüller: -

Projeleri: -

Verdiği konferans ya da seminerler:

Katıldığı paneller: -

VIII-Diğer Bilgiler

Eğitim programı haricinde aldığı kurslar ve katıldığı eğitim seminerleri: -

Organizasyonunda katkıda bulunduğu bilimsel toplantılar: -

Diğer üyelikleri: -